

FRANCESC COSTA OLLER

CAMINS ANTICS

del Maresme al Vallès

Francesc Costa Oller

Camins Antics

del Maresme al Vallès

Mataró, 2015-2026

Per Rafaela Garcia
She walks in beauty, like the night

Sèrie per Camins Històrics

El Camí Real de Pàrpers (2011-2015)
Camins Antics, al Maresme i al Vallès (2012-2026)
Congost, un viatge cultural i històric (2015)
El Camí Real de Barcelona a França (2016-2023)
El Camí Real de Barcelona a València (2016-2023)
Villuga comentado. Reportorio de todos los caminos de España (2018-2024)
Viajeros y caminos en la España del Quijote (2018-2024)
Los viajeros ilustrados por los caminos reales de España (2019)
Llibreta de Camp. Arqueologia Caminera (2020)
1802, Carlos IV recorre España (2021-2025)
El Camí Real de França. El projecte de l'any 1786 (2021)
Ambrosio Borsano. Discurso General (2022)
Conde de Darnius. Guía de los caminos de Cataluña (2022)
Bibliotheca Caminera, de algunas cosas del caminar por España (2022)
El Paso del Noroeste. Una aventura ártica, siglos XVI-XVII (2023)
El pont del Lledoner. Una història de camins reals a l'Ordal (2023)
El viaje por mar de Venecia a Constantinopla (siglo XVI) (2024)
Jornadas y azares. Escenas de viajes antiguos por España (2024-2025)
Montserrat, cròniques de viatgers. Segles XIII al XIX (2024)
François de Tours. El viaje de España y Portugal 1699-1700 (2025)
William Beckford. Esbozos de España (2025)
Robert Southey. Cartas escritas en España y Portugal (2025)
Robert Semple. Dos viajes por España en 1805 y 1809 (2025)
El Camí Real de Barcelona a Vic (2025)

<https://ub.academia.edu/FrancescCosta>

https://archive.org/details/@francesc_costa

<https://zenodo.org/communities/fco/?page=1&size=20>

INDEX

Anar per camins	
- 15 -	
Els rius sense pont i amb sort	
- 27 -	
Camins de muntanya	
- 41 -	
Camins del Vallès	
- 73 -	
Camins de Marina	
- 101 -	
Camí de la Serra	
- 159 -	
Camí dels Francesos	
- 181 -	
L'enginyer Palau	
- 187 -	
Cartografia	
- 197 -	
Fonts documentals	
- 215 -	

Anem a caminar amb lletres per camins que no hi són. Aixecar acta de com era això de rodar de poble en poble a peu i a cavall i amb carro, ara fa segles. I establir els trajectes que feien els besavis. El passeig anirà de Mataró a Barcelona tocant les parròquies arrecerades dalt les muntanyes, i el lligam amb les poblacions de petits nuclis habitats a l'altre banda de la serra, que les amaga del mar. Els rius Besòs, Mogent i la riera de Sant Simó seran els límits fluvials que tanquen el nostre periple.

Per llegir el passat del territori hem de fer-nos amb les eines possibles, i aquestes són als arxius que les hem de trobar. Papers antics, polseguera de notaris, mapes aproximats, cadastres i notes de viatgers que hi passen. I trepitjar muntanya, que encara hi ha alguna cosa antiga de veritat. Però com més endarrere anem tot plegat és més incert perquè ni els mapes ni els documents són matemàtics. He llegit com s'ho miren els que han escrit alguna cosa i tot està lligat amb fils. Temps de romans corriols hi havia, i s'han bastit teories fabuloses amb quatre pedres rossegades, i és negoci altament especulatiu. De fet no comencem a tocar de peus a terra fins mitjan segle dinou, quan els mapes són exactes.

Amb la paperassa més antiga sabem que un camí va d'un lloc a l'altre, que passa al costat d'un arbre, o d'una casa que ara ja no hi és, dades imprecises si el que vols és documentar un trajecte. I amb els mapes passa el mateix, no hi ha massa detalls i ensenyen el que vol l'autor, no el que hi ha. El camí del coll de la font de Serra, antic i amb referències, gairebé no surt a cap mapa. A vegades hi ha trajectes que apareixen de manera circumstancial, com el

camí carener que travessa tota la serralada, que consta a inicis del segle dinou i que és oblidat als papers. El Camí Real de Mataró a Cardedeu per Can Ribot i el coll dels Castellans és decisiu en la comunicació entre comarques però ha deixat pocs rastres escrits, tot i que sabem de viatgers que hi passen, i que els trams conservats són importants.

La investigació es fonamenta en la cartografia antiga. La documentació de la Dirección General del Catastro, que conserva la memòria de camins ara inexistents i el seu nom. Els mapes del Instituto Geográfico Nacional del Sistema de Información Documental de la División Administrativa de España, formats, a la zona que ens interessa, a inicis del segle vint. Fets per establir els límits legals de les províncies, mostren molts camins i també topònims oblidats. Els mapes històrics i actuals que conserva i genera l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. I les ortofotos dels vols americans dels anys 1945-1946 i 1956-1957 on podem veure, quan no hi ha núvols, el recorregut de molts dels camins que explorem. Quan es varen fer les fotos no havia començat el procés urbanitzador que ha canviat les poblacions i el seu entorn, i són un material de primer ordre perquè les imatges delaten molts camins que el segle dinou encara hi eren. En alguns arxius es conserven mapes més antics, del segle divuit i d'abans, que han estat d'ajuda, però aquest material no té massa rigor cartogràfic.

Ha estat una aventura establir sobre el mapa els trajectes històrics, i ho he intentat aplicant una tècnica regressiva. Com exemple el camí que comunicava Granollers i Mataró. Tenim un mapa de l'any 1879 que mostra per on ha de passar la carretera del coll de Parpers, que s'anava a obrir, i que encara és activa. També mostra el camí anterior, del que així en tenim una traça

clara. Una part d'aquest camí es comença a obrir cap el 1770 i tenim el mapa del projecte que lliga amb el mapa posterior. També documenta el camí que anava a substituir, de trajecte menys precís però que podem situar. El darrer mapa, de cap a 1720, del comte de Darnius, ensenya sense detalls un camí que va de Mataró a la Roca, però en un manuscrit el mateix autor parla del camí que «subiendo la montaña de Parapes baja al lugar de la Roca». Fins aquí la cartografia, i només podem tirar enrere per referències documentals. Sabem que l'any 1652 una colla de soldats passen de Mataró a la Roca i un pergamí de l'any 1362 també parla d'aquest camí. Així que tot i que sabem l'existència d'aquest camí des del segle catorze, no és fins el segle divuit que tenim un traçat identificat. I hem de comptar amb el pes de la geografia: és probable que un camí consolidat el segle divuit sigui el que surt a les referències trobades als documents antics. Potser el trajecte ha patit alguna variació, però pel coll de Parpers hi passava.

No sempre és així. El trajecte del Camí Real de Mataró a Cardedeu sembla que va ser rectificat perquè la descripció del segle quinze presenta alguna variació amb el traçat del segle divuit. I amb tanta història pel mig, de canvis segur que n'hi ha. Però els camins que travessaven els colls de muntanya acostumen a ser d'una gran permanència: eren llocs naturals de pas. Notem l'important punt de distribució de trànsit del coll de Can Boquet, indispensable.

Amb els mapes com a base documental, els peus han seguit les passes que marcaven els papers, per tal de veure què quedava de tot plegat. He trepitjat les muntanyes tot reconstruint els camins històrics, i ha estat una feina de gran interès i aventura. Perquè si sovint el camí és fàcil i clar, a vegades la cosa es complica i has de agafar el pic i la pala. Hi ha trams oblidats que no són transita-

bles a causa de la vegetació, d'altres han desaparegut per edificis i construccions diverses, o camps obrats, o s'han convertit en carreteres. En alguns casos són dins de propietats particulars no accessibles, a vegades hi ha filats que no deixen passar. Notem que molts dels camins històrics que encara són transitables els han eixamplat per passar-hi automòbils, en algun cas amb trams rectificats, i no són els camins de ferradura que trepitjaven els nostres avis. A les trames urbanes sovint encara hi ha la memòria fòssil i toponímica dels vells camins, tot i que a sovint és aproximada.

Als indrets on he pogut documentar amb mapes el traçat dels camins a mitjan segle dinou, i en algun cas unes dècades abans, podem notar la permanència dels recorreguts fins ara mateix. I és que la majoria d'aquests camins tenia una història secular, i la documentació confirma que alguns trajectes eren actius molt abans. Eren camins de ferradura, aptes per homes i cavalls, estrets i que anaven per feina, tot i que en algun cas sabem d'obres per deixar-los preparats per passar-hi carros, i poder transitar volums més grans de mercaderies. Al mig del bosc hi ha trams amagats on es respira l'antiga flaire del tràfec de ferradura. A vegades tornes a l'edat mitjana sota les alzines a l'obaga del coll de font de Sera i del coll de Parpers, on hi ha restes notables, trams emboscats amb erosions de dos i tres metres.

Els grans canvis que revolucionen les comunicacions i el transport es produeixen les darreries del segle dinou, quan obren carreteres i es construeixen ponts, fins aquell moment els camins viuen poques variacions. Notem que alguns trams dels antics camins medievals varen servir per establir els límits de castells i parròquies, cosa que indica que ja hi eren feia temps.

Abans de redactar l'estudi, he repassat part de la documentació llegida i he vist amb nous ulls tres documents que publica Francesc Carreras Candi en les seves obres. Es tracta de la descripció feta l'any 1361 dels límits entre els castells de Burriac i de Dosrius, la de l'any 1362 dels límits entre els castells de Burriac i de Mataró, i la de l'any 1405 dels límits del castell de la Roca. Als documents hi consten alguns camins perquè en algun tram servien com a punts de límit en la divisió dels termes dels castells. Descripcions puntuals sovint sense context per situar-los, perquè molts dels topònims utilitzats fa sis-cents anys ara són desconeguts, però alguns dels elements que encara perviuen han estat de gran utilitat per lligar-ho tot.

En tenir el mapa dels camins històrics establert, les indicacions medievals que es poden identificar han confirmat els traçats posteriors. I ha estat una sorpresa veure que, en aquesta zona, la xarxa de camins principals que hi ha a finals del segle dinou ja era ben establerta, com a mínim, cinc-cents anys abans. Tal vegada s'han produït petites modificacions de traçat però els trajectes són els mateixos. La permanència és notable i hem de suposar que encara eren més antics. Cal retenir que a finals del segle catorze els camins principals que lligaven Mataró i Vilassar amb el Vallès eren els mateixos que eren utilitzats a inicis del segle vint. Una pervivència notable.

He regirat muntanyes i coses escrites. I sembla que puc posar una mica d'ordre a tot plegat. Anar una mica més enllà del paper imprès antic. Així crec que hem d'entendre l'estructura de camins de la zona estudiada com una xarxa ampla de trajectes que cobreixen totes les necessitats de comunicació en cada moment històric. Hi ha camins que passen per tots els pobles i que travessen les muntanyes des de totes les poblacions. D'altres que van a er-

mites, explotacions agràries, etc. Sempre n'hi ha per anar arreu, com la «strada qui pergit ubique», que cita un paper. Aquesta és la visió més raonable de la mirada al passat: dotzenes de camins que ho lligaven tot i uns quants de principals.

La manca de certeses documentals prové dels mapes antics, que mostren de manera molt limitada la realitat. El mapa setcentista del corregiment de Mataró, fet del comte de Darnius, només indica el Camí Real de Parpers, quan és positiva l'existència d'altres camins que passen per Can Bordoi, per Can Ribot, per font de Sera, pel coll de Can Roda-soques. I és que el mateix comte fa notar: «que en algunas veces en la formación de algunos caminos carreteros me aparte de seguir los caminos antiguos; pues como solamente mi particular cuidado ha sido formarlos por los parages que fueren mas comodoss, para transitar los exercitos, es la razón de encontrarse aveces algun extravio». L'objectiu militar de molts mapes explica la desaparició documental de tants camins. Però en remenar els arxius notariais es poden estirar fils, tot i que aquesta és una feina que, donada l'extensió del territori estudiat no he fet, per no deixar-hi la salut.

El resultat de la investigació es concreta en aquest volum i en el mapa (veure la Cartografia) que dona la imatge de la xarxa de camins tal com era a finals del segle dinou. Són trajectes reconstruïts a partir de la documentació antiga. No es tracta de rutes per fer a peu ja que hi ha trams que a vegades no són transitables. En algun cas utilitzo topònims de la documentació antiga, quan la cartografia els ha oblidat. Cal tenir en compte que el camí d'Alella a Martorelles és també el camí de Martorelles a Alella i a vegades un mateix camí rep diversos noms al llarg del seu recorregut, com el que travessa la carena.

El llibre explica i dona notícies dels camins que s'enfilaven per les muntanyes, quan Vallès i Maresme eren origen i destí, i servien per relacionar la gent dels pobles entre ells, quan els veïnats eren quatre cases imprecises i les rieres els camins d'anar a les poblacions de dalt, i si plou toca deixar-ho per un altre dia.

Hi ha testimonis històrics de viatgers que parlen de les coses que varen veure i els escrits del baró de Maldà del segle divuit, plens de notícies curioses i descripcions ambientals. Han estat imprescindibles les cròniques publicades a finals del segle dinou per diversos autors als butlletins de l'Associació d'Excursions Catalana, de l'Associació Catalanista d'Excursions Científicas i del Centre Excursionista de Catalunya.

Anar per camins

Situem-nos. Estem a la serralada que separa les terres del Maresme i del Vallès. I ara volem trepitjar els camins de ferradura que fa anys lligaven els pobles de les dues bandes de les muntanyes, molt abans de les carreteres modernes, quan tothom anava a peu o a sobre d'una mula. Per pobles de la marina que tenen noms sonors: Santa Coloma de Gramenet, Badalona, Tiana, Alella, Teià, Sant Pere de Premià, Sant Genís de Vilassar, Cabrera, Cabrils, Argentona i Òrrius. Per pobles vallesans que són Montcada i Reixac, Sant Fost de Campsentelles, Santa Maria de Martorelles, Montornès, Vallromanes, Vilanova i La Roca.

Els camins que busquem els han fet i refet. Els han eixamplat. N'han obert de nous a sobre. Però els colls són on sempre han estat i per aquí s'havia de passar. Els colls són la brúixola que ens orienta. Tants colls. El del Pollo, el del Bosc Bonic, el de Can Roda-soques, el de la Vallençana, el de la Malesa, el de Lliçà, el de la Jeia d'en Pujol, el de les Ermites, el de Fra Rafel, el de Montalegre, el de la Nau, el de Mercader, el de Corbera, el de la font d'en Gurri, el de Can Gurri, el de Forns, el de font de Sera, el de Clau, el de Can Gurguï, el de Sant Mateu, el de Can Boquet, el del Port, el de Gironella o de Quatre Camins, el de Burriac, el de Sant Bartomeu, el de Parpers, el dels Castellans, el de Can Bordoi. I més.

De camins n'hi ha molts i per anar arreu. Es parla de carreteres quan hi poden passar carros i de camins de ferradura o de bast quan són hàbils per a persones i matxos de càrrega amb alforges. Els que tenen la categoria de Camí Real són trajectes principals que semblen merèixer més atenció per part de les auto-

ritats, quant a mantenir-los en bon estat. Però reals són carreteres de trànsit regular com la de França i també corriols de ferradura sovint de pas difícil que travessen les muntanyes.

Ens trobem en un entorn agrari de gent que es desplaça per anar a treballar, cap a les masies o als pobles veïns, i els camins antics anaven per feina. Camins per dur el peix i els enciams al mercat. Camins de treballar a les costes i vigilar el raïm. La vinya és tota una història en aquestes terres de llevant, perquè les muntanyes fa cent anys no tenien ni un arbre per decorar-les. Potser una figuera per fer ombra al pagès mentre mirava el temps passar. Poca cosa més. Tot ple de terrasses que aguantaven l'obra de pedra seca i els ceps al damunt. Velles muntanyes que havien perdut aquella ondulació que treballa la pluja i el vent, i s'havien convertit en una construcció de disseny humà, un escenari de graons gegants, una escala al cel. Tot, espai aprofitat, que el vi ho mereixia, la vida de la gent. I varen venir les malures i els homes varen baixar a plantar patates, a treballar a les fàbriques. I amb els anys la brolla s'ho va menjar tot, i varen néixer alzines i pins i roures i bruc i boixos i altres materials verds de noms que ignoro. I les feixes varen morir sota l'empenta dels nouvinguts. I ara, quan passem per aquestes serres, trobem camins que moltes vegades aprofiten la geometria de les terres guanyades a natura. I sota la vegetació de brucs i alzines ens podem fer un embolic, quan seguint la senda que peus enraonats han trepitjat molt i molt, sovint a dreta i esquerra s'insinuen corriols precaris que els pagesos feien servir per anar al seu tros i que ara, inútils, han passat a l'oblit. Però a vegades confonen el caminant perquè seguint un trajecte veus cruïlles i desviacions que no tenen cap utilitat i que al cap d'uns metres es fonen enmig de bardisses.

La desaparició dels vells camins en aquestes muntanyes és extraordinària, la natura ho està menjant tot, i els mapes n'assenyalen molts que ja són impossibles. Amb els anys que els he anat resseguint n'hi ha que són impenetrables, tot i que a vegades mans d'estassadors tornen a obrir la vegetació al curiós. Però ara, quan reviso aquest escrit (primavera de 2025), fa temps que es va produint un canvi important: molta menys gent caminant per les muntanyes i massa gent amb bicicletes i també amb motos —una vegada en vaig comptar vint-i-cinc de seguides—, que malmeten uns camins gairebé de mantega amb solcs, i a vegades ja no hi pots passar.

Tot plegat un laberint a moltes muntanyes, les poblades de pins de sotabosc clar i les de brolla feréstega. Però si vols passejar per motius estètics, amic ferit per natura, et recomano que et perdís pels verals oblidats de la terra del vi. A la ventura, deixant els camins. Hi trobaràs restes d'aquest passat i l'ànima dels pagesos voltant pels dipòsits on guardaven l'aigua i feien el remei contra la malura. Hi trobaràs barraques de pedra on les eines eren salves de la pluja. Et trobaràs.

Aquesta és una història de camins antics que fan servei segles. Quan tot s'engega, quan l'economia avança, a mitjan segle divuit, és el moment de veure florir masies i obrir noves terres al cultiu. Gent que hi passa a comprar i vendre als mercats: temps d'intercanvis. I els que manen volen fer més fàcil el trànsit, i en parlen i ho deixen per escrit. Es tracta d'obrar els camins cap a carreteres útils al transport comercial i industrial: les fustes del Montseny havien d'arribar en grans quantitats a les drassanes de la costa. Hi ha la idea de la necessitat i de projectes se'n fan, però poca cosa es va aconseguir i és que de diners no n'hi havia. A pedaços

va anar continuant tot plegat, refent camins i fent-los més amples: parcialment el de Parpers, també el de coll de font de Sera. I caldrà esperar a les darreries del segle dinou, quan comença la febre constructiva de carreteres noves, ben fetes per enginyers, i ponts per travessar els rius.

Notem que fins fa quatre dies, si hi ha una masia en el trajecte el camí sovint passa per davant la porta de la casa i els pagesos acullen els caminants i a vegades s'hi queden a dinar o a dormir. Un dels canvis que es va produir quan es comença el procés urbanitzador és apartar els camins de les cases, per deixar-les allunyades del trànsit, ara els amos no volien forasters. Això passa al camí de Vallençana, on la nova carretera allibera de pas unes deu cases, i també a la Vall-llosera. En altres indrets es tracta de canvis puntuals per desviar els camins públics de les masies. Passa a Vallromanes, a la torre Tavernera i a Can Gordi. A la Roca es desvia el camí a Ca l'Argent, a Can Segal i a Can Mates. També a Can Bernadó, vora Sant Mateu, i a Can Mas, a Canyet.

Els dos camins reals que duen a França, el de la costa i el de l'interior, estableixen comunicació amb els pobles de muntanya a través de les rieres. En l'estadi més primitiu del transport per aquests verals el camí que es fa servir és la riera, perquè és el que hi ha. Les rieres han estat d'antic el camí fàcil per desplaçar-se, ja que eren uns corredors naturals que no necessitaven ser construïts. És el camí de les necessitats primeres, de passar-hi a peu o amb matxo, i potser amb carro si la sorra i l'aigua et deixa. Quan va prendre volum l'activitat comercial de l'economia agrària, aviat les rieres són obstacle als intercanvis i es fan camins nous. Sovint s'obren al mateix costat de la llera que abans es trepitjava. Encara trobarem molts d'aquests camins paral·lels, que ara s'han convertit en carreteres.

Una colla d'excursionistes puja cap a Sant Pere de Premià. És l'any 1884, i han de passar per la riera. Ho expliquen amb paraules que duen la flaire d'un temps que només podem imaginar: «Quasi en tots los pobles de la costa lo rieral es la única carretera. Llevat los que son á la bella vora del mar, que son los moderns, los antichs, de qui háuen nom regularment aquells, son dins de la montanya, y no ténen altre camí pera comunicarse ab los primers que la sorrenca riera. Aixís es que mentres los de baix son á terra plana, enmirallantse en las onas de la mar, de construcció moderna, ab son hortet devant, a l' altra banda del carrer, y son sa-fretxet en ell, plé sempre d' aygua clara; los de dalt s' enfilan per las espadadas costas, rodejats de torrents y pinedas, ab unas casas de negruscas pedras, de marlets y lladroneras, servant en un tot un tò antich y de edat llunyana. Del un al altre s' hi extén un hermós y florit camp de tarongerars y vinyas, y es tant l' esperit treballador de sos habitants, y l' desitj de conreuhar terra, que han aprofitat pera camí lo jas de las rieras. Nosaltres em-pren-guérem la de Premiá. Forman llurs tancas (com en tots aquells rierals) los alochs, de flor moradenca, que servéixen pera ferne cistells y coves; las etzebaras, mata y figuera de moro, apa-rei-xent per sobre de tot aixó los grossos y vells garrofers de tant ampla brancada. Poch avans d' ésser á mitj camí, una alta paret nos mostrá lo cementiri; buscárem la porta y se 'ns presentá un tancat de altas parets, plenas de ninxos, molts d' ells buyts y ab pahurosa boca oberta, com si volguéssen cridarnos, y al mitj uns quants xiprers, petits y raquítics, la major part morts y sechs, respirant tot un ayre de soletat y tristesa. Per acabar de infun-dirne més, se sentian al lluny, ab veu acompassada y fosca, los forts bramuls de la mar, que monòtonament anavan rompent en la platja».

De la riera d'Alella expliquen coses l'any 1887: «Al costat mateix de la estació de Masnou desemboca una riera que porta en temps de plujas gran caudal d'ayguas, durant 4 kilòmetres serveix de carretera que prossegueix fins a Granollers, recorrent una distancia de uns 16 kilòmetres; es ampla y espayosa, pero en extrem pesada, per ésser son llit de fina arena». I el senyor Raho-la que hi va mesos després detalla que: «llegamos á la estación de Alella y del Masnou, antes un solo municipio y ahora dos ayuntamientos distintos. Las tartanas nos aguardaban: subimos y en marcha. Dejando á un lado el Masnou, emprendimos enseguida el camino de la riera de Alella. En su álveo seco y arenoso marchan pesadamente las mulas y se hunden las ruedas: de vez en cuando después de lluvias torrenciales se llena de bote en bote y se convierte en río avasallador».

A més dels camins de trànsit normal, n'hi ha de dedicats a activitats específiques. Els camins ramaders, que en diuen de carredrada. N'hi ha un a Canyet que duia els ramats a pasturar a les costes sobre el coll de Can Rodasoques. I també a Santa Coloma de Gramenet, a la vall de Carcerenya, per dur els ramats cap al turó del Pollo i terres veïnes. I pel camí de Ca l'Andreu, a Tiana, el bestiar anava al Montseny. També tenen un caràcter distintiu els camins de religió, que t'acosten a Sant Mateu, a les ermites sobre la Murtra, a totes les esglesioles bosquetanes on és viva la pietat. I un camí notable, el que duu al santuari de Santa Quitèria. Cal donar-li un relleu especial, que és l'únic de peregrinació en aquestes muntanyes marítimes. Des de la costa, passant per Òrrius, o des de Granollers, corriols hi havia per arribar-hi. I els devots de la santa que fa miracles van al seu santuari en gran nombre. Cor-

rues de gent s'hi acosten de totes les poblacions quan és el dia de la festa gran.

Hi eren per passar, els camins, i hi passava gent de tota mena, però pocs ho feien per curiositat, que si trespaven muntanyes era per força militar o per treballar, que no s'havia descobert el neguit de conèixer coses de lluny, de remenar boscos, mirar alzines i pins. Només es dedicaven a l'art contemplatiu els forasters, gent curiosa que en diversos segles venen de França, Anglaterra, Alemanya, Itàlia, i que cercaven emocions i tenien diners per pagar-les. Sentirem la seva veu, que expliquen les coses que veien quan passaven. I són les seves paraules refugi de records.

Sabem alguna cosa dels caminants locals llegint els lligalls de permisos oficials que es conserven als arxius. Tots diuen el mateix: en Joan vol anar a Barcelona a treballar, la Maria duu olles del mercat de Granollers, en Pere de Cardedeu marxa a Vic per negocis, en Martí que va a buscar eines, el mossèn d'aquella parròquia. El trànsit és forçat al si d'una societat immòbil, de gent que només surt de casa per anar al tros o a missa el diumenge. I per anar a les festes majors, que el baró de Maldà explica bé, ell que no treballava. I els soldats. Aquests sí que viatjaven i coneixien el territori perquè el segle dinou cada quinze dies hi ha una guerra civil. I eren els pagesos amb uniforme que havien de matar i morir per camins enredats defensant les idees dels altres. I els soldats francesos que passen a centenars per Parpers l'any 1823 i a un li cau de la butxaca una moneda i un segle després la trobem i està en un museu. I els traginers, professionals del transport a la menuda, que sabien tots els camins i totes les cases, com en Ventura, home de confiança, un traginer de paraula, que coneixia les masies del Montseny. Li donen diners i li fan encàrrecs de gani-

vets i olles i mitjons. Els hi portarà quan torni a passar per la contrada, tal vegada d'aquí tres mesos.

I els vilatans del Vallès que van a fer testament a la marina. Vet aquí una sorpresa que ens dona l'any 1889 en Francesc Maspons Labrós: «Per la Conreria o coll de Montalegre hi passen dos camins que comuniquen la costa amb lo Vallès: l' un segueix planejant per lo cim de la carena, cap amunt, o sía en direcció E. fins a ésser al turó que hem dit que s' trobava junt al de Galceran; allí tomba cap a má, esquerra, quasi en direcció N. y a la poca estona s' deixa anar cap al fondo de la Vall de Martorellas, es bastant freqüentat; serveix també pera desemboscar totas aquellas fondaladas. L'altre camí no fa més que atravessar de dret a dret lo coll, passa per la Font dels Monjos, molt concorreguda a l'estiu per la gent de la costa, y s' deix anar cap avall fins a ésser al poble de Sant Fost. Es també molt freqüentat; perque es de saber que tots els pobles d'eixa part del Vallès ténen molta més tirada cap a la costa que no pas cap a aquest. Ficats en l' interior de las valls, sota meteix de la montanya, separats del plá y centre del Vallès per lo riu Mogent y Besós y apartats además de Granollers per las estribacions de las serras, prefereixen fer una forta pujada y anar de dret a poblacions tan ben assurtides com las de la Costa y que fins los hi son a més curta distancia. Per aixó es que fins las escripturas de gayre bé totas las casas d'aquells pobles son otorgades en las notarías de Vilassar, Premiá (que abans ne tenía) y l', Masnou, ab preferencia a las de Granollers».

A finals del segle dinou hi ha uns caminadors que descobriren els plaers d'anar a peu per les muntanyes a mirar, no a treballar. I és que de sobte barcelonins de cultura comencen a veure la natura d'una altra manera, a estimar els boscos i els turons pels seus valors naturals i poètics. I obren societats; la primera de

totes, i origen d'una florida que encara continua, és l'*Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, de l'any 1876. Gràcies a les cròniques que publiquen els seus membres, i en especial Artur Osona, coneixem detalls i camins que el temps hauria esborrat.

Els rius sense pont i amb sort

Ara toca parlar de ponts. El progrés contra la natura, perquè un pont és un atemptat ecològic, potser el primer. És el pont que permet a la gent viatjar, els intercanvis, el comerç. Abans dels ponts els rius eren nets, els boscos feliços i tothom vivia d'una manera sostenible i passant gana.

Vet aquí una recreació literària, abans de centrar-nos. I és que cal recordar el genial Suero de Quiñones, que no era del Maresme, que era home de ponts, d'un pont que va guardar amb la seva vida. Som al segle quinze i la història és de debò i autèntica, i al meu professor senyor Martí de Riquer li agradava d'explicar-la i a mi repetir-la. El tal Suero, home de la província de León, tenia un pont de la seva propietat al riu Órbigo i va decidir que per passar-hi ho haurien de fer sobre el seu cadàver. Dotzenes d'aventurers hi van deixar la pell vora les aigües perilloses, ja que en Suero era destre amb les eines militars. La cosa va acabar per intrigues polítiques i l'autoritat el va fer deixar expedit el vial bloquejat.

Una altra història de ponts que explica mestre Cervantes: «Un caudaloso río dividía dos términos de un mismo señorío. Digo, pues, que sobre este río estaba una puente, y al cabo della, una horca y una como casa de audiencia, en la cual de ordinario había cuatro jueces que juzgaban la ley que puso el dueño del río, de la puente y del señorío, que era en esta forma: Si alguno pasare por esta puente de una parte a otra, ha de jurar primero adónde y a qué va; y si jurare verdad, déjenle pasar; y si dijere mentira, mu-

era por ello ahorcado en la horca que allí se muestra, sin remisión alguna».

No és cosa senzilla, això dels ponts. Però hem de recordar una obra de gran envergadura, la més important d'Espanya del segle divuit. I és que el rei Carles Tercer va fer construir el pont de Molins de Rei cap a l'any 1763, perquè el Camí Real de Madrid a Barcelona i a França fos de trànsit més suau. Notem curiosos que en l'obra hi va treballar mà d'obra esclava, de moros presos en alguna batalla d'aquelles, una gent que no havien pensat mai que aixecarien un pont de 440 passes sobre el riu Llobregat. La mà d'obra barata es feia servir sovint; l'any 1776 el viatger anglès Joseph Townsend explica que quan era vora de Barcelona «vàrem haver de creuar un riu, on vaig comptar cinquanta criminals, vestits de verd, dedicats a netejar la llera del riu, mentre guàrdies estacionats a una distància prudent vigilaven que no s'escapessin».

En alguns rius ja en temps medievals es van fer ponts de pedra per passar, de bella figura; molts encara adornen viaranyos boscosos. Però en aquest territori maleït, tancat pels rius Besòs, Mogent i Tordera ni un de sol no hi havia. Extraordinària situació. El Besòs i el Tordera eren una frontera pel Camí Real de França en el trajecte de la costa. I el Mogent per tots els camins que del Maresme anaven al Vallès. Però bastir un pont suposava molts diners i els qui ho decidien no sabien d'on treure'ls. De fet una obra tan important com el nou Camí Real de Parpers que es comença a construir a finals del segle divuit es va abandonar a causa de l'elevat cost dels ponts que calia fer per superar diversos torrents.

Venien de Barcelona i deixaven les muralles enrere. Trobaven el Fort Pio i el camí que passava pel Clot i per Sant Martí de Provençals i és que anaven a Santa Coloma de Gramenet. D'altres seguïen el Camí Real de la costa, antic i principal, i anaven a Mataró i enllà. Però uns i altres trobaven el riu Besòs, una frontera natural feta d'aigua. Ara passem pels ponts i ni el veiem el riu, però al llarg de segles de pont no n'hi havia i tot era més complicat. Molt més complicat.

Amb la rierada engegada tot el trànsit s'aturava, que pel Besòs no hi passava res. I tocava esperar nivells raonables de cabal. Però és que fins i tot s'aturava la guerra. Quan els gavatxos van ocupar el territori, el Besòs no els deixa avançar. Ho diu el baró de Maldà: «Duhesme ab vuit-cents hòmens francesos, de Barcelona per anar a Mataró. I com los inglesos los impedeixen lo pas de la carretera real de la marina, anaren a passar per Sant Jeroni i Montalegre. Allí aon trobaren uns grans sometents que els retrassaren, ab molta pèrdua, obligant-los a baixar a Badalona, aon les fragates ingleses los feren un gran foc molt violent. Veient això, se'n volgueren tornar a Barcelona, i, havent-hi llavors molta aigua a Besòs, tingueren que tornar a Badalona a fer nit». D'altres vegades era l'equip de casa qui rebia. Així quan el general Milans del Bosch va organitzar una acció per alliberar Barcelona de la gentussa forana un deversall d'aigua en aquest riu empipador ho va engegar tot a rodar.

Ara seguirem les anotacions del baró de Maldà, de les dècades finals del segle divuit, per aprendre què s'havia de fer quan el Besòs et venia a trobar. El nostre noble vivia a Barcelona de renda, vull dir que gràcies a Déu no treballava, i així va poder escriure el *Calaix de Sastre*, un recull de tot el que cada dia feia i tot el que sabia de l'actualitat. Tenia un casal a Badalona, a les

cases de Llefia, que es deia can Peixau, masia destruïda el 1957. I quan hi anava havia de travessar el Besòs.

Quan baixava poca aigua era fàcil i el podien travessar a peu, a cavall o amb carros, empipats per la sorra i el fang, però ni perill ni equilibris: «no havent-nos embarassat gens ni mica lo Besòs, pués que, ab tot d'haver-hi prou aigua, no era tanta que nos tirés dret a mar, que hauríem quedat pla ben frescos». Però quan hi havia aigua tot es complicava i calia ajudar-se dels professionals que es guanyaven la vida en aquest menester. Uns feien el servei de bous: «En sent a la vora de la torre d'en Fargues, ha vingut lo doctor Cases i pujat-se'n al birlotxe, i eixit-se'n lo Po Maria i en Jaume, per muntar a la carreta i passar ab los bous d'en Badaló lo Besòs. Estos han anat segurs, i nosaltres dintre del birlotxe; fora de la mula d'en Francesc, que al mig de l'aigua d'arribar un poc més del botó de la roda xica, se'ns hi és ajaguda, fins que, acudits los passadors, no sé si sis o vuit, l'han alçada, després de desenganxada dels tirants del birlotxe, i prosseguit bé l'ampla i llarga carretera de Besòs».

El text parla dels passadors que en èpoques de pluja i quan el riu baixava ample es llogaven per portar les persones a l'altre costat. També en deien cristòfols i feien el que podien carregant la gent a l'esquena. I és que sant Cristòfol, segons ens explica Jacob de la Voràgine, com que era de gran estatura es dedicava a ajudar les persones a travessar rius tot carregant-los sobre l'espatlla, i en certa ocasió al nen Jesús. Però arribar a eixut no estava garantit perquè més d'un cristòfol i client hi van deixar la vida en ser arrossegats per les aigües poderoses.

Ofici perillós. Un dia, diu el de Maldà: «Molt crescut i roig que anava el Besòs, i aixís revenint a estones, que podrà ser que no

pugam demà matí tornar a Barcelona, tenint-nos aquí que detenir fins i a tant que el Besòs nos déixie passar». L'endemà: «Per l'averiguació de com anava la riuada, han partit a veure-ho doctor Josep Cases, Po Maria i Juan de Dios, ab en Janeta, conductor de la viola. I, en efecte, era furiosa la corrent, ab l'aigua roja; i los viatjants, ab carros, carretes i volants parats, tenint que esperar los conduïssen ab diferents tiros de mules previnguts, i a més ab la direcció dels passadors, que feien pagar dos pessetes per persona. S'han vist molts ab treballs, bolcats carros i ajagudes les mules al mig de la corrent, oint-se crits i renecs dels carreters; i sempre era exposició temerària lo voler arriscar-ho, lo que ha fet precaucionar als referits que han anat a contemplar-ho, perquè no passàs en avant lo cotxero Francesc, que estava detingut a l'altra part de la riada; i que, luego d'avisat, ha pres les de Viladiego, tornant-se'n ab lo birlotxe a Barcelona. I nosaltres, que disfrutant més de la diversió de la campanya, no se'ns en dóna res, prepararem nostra marxa per lo divendres vinent, ab tal que ho permètia lo senyor Besòs».

En carta enviada al bisbe de Barcelona el 3 de febrer de 1834 els regidors de Sant Adrià diuen que: «Se ha de saber que en San Adrián de Besós hay de tiempo inmemorial una sociedad de hombres juvenes y viejos llamados pasadores, los primeros en número indefinido, pero que ordinariamente acostumbran ser unos treinta, y los segundos en número fijo de doce, a cuyas plazas de viejos, ascienden los juvenes por rigurosa antigüedad. Los juvenes hacen el trabajo penoso de pasar las gentes a cuestras o al hombro, por el rio Besós, cuando tiene avenidas, y los doce viejos son los que cuidan de poner las palancas en el dicho rio y de recoger por tandas de tres en tres su producto diario, del cual una tercera pare a la obra de la Iglesia por la que tiene obligación

de mantener las palancas, quedando las otras dos en compensación del trabajo y jornal».

M'expliquen que a Sant Pol, quan la riera de Sant Pol o de Vallalta baixava plena, també tenien un cristòfol que ajudava a passar la gent. I en certa ocasió, a mitja riera, se li va acudir a un passatger de preguntar al cristòfol: quina hora és? Aquest va entendre que volien ofendre l'honor local i, enfadat, va deixar caure el passatger, que va anar directe de cul a l'aigua. Quan ja estava ben remullat i xop com un ànec, va adonar-se de la impertinència de la seva pregunta. En altres zones de rius potents hi havia un sirguer que col·locava una corda de banda a banda i cobrava un ral als qui volien creuar el riu sobre la seva barca. Però no hi ha notícia en aquests verals d'ofici tal.

Espigolant els diaris antics són constants les notícies de rius insuperables i del desori. L'abril del 1842 «una avenida del Besós se llevó dos caballos de la galera de Isidro Nonell, la cual quedó encallada en medio del rio. Afortunadamente pudieron salvarse todos los pasajeros». L'octubre del 1846: «La diligencia de Francia que salió de esta capital a las cinco de la tarde del sábado, sufrió una desastrosa avería motivada hasta cierto punto por la lamentable falta de un puente que establezca la comunicación por carretera real sobre el Besòs. Dicho río estaba vadeable y no ofrecía el menor peligro, pero quiso la desgracia que al atravesarlo una de las mulas del tiro tropezó y cayó dentro del agua, arrastrando a la que tenía a su lado y deteniendo el violento empuje de las demás. El conductor y el zagal hacían activos esfuerzos para levantarlas, con tanto mayor motivo cuando un ruido sordo anunciaba una recia avenida. A los pocos momentos, antes de que el agua llegase a las ventanillas del carruaje que se había encla-

vado entre las arena, los hombres que se dedican a vadear el río pudieron abrir las portezuelas y salvar a los pasajeros que estaban poseídos del mayor terror». El francès Ernest Chauffard cap el 1865 no s'ho va passar bé: «Als cavalls, l'aigua els arribava a la cintura, els transportistes cridaven com dimonis, als viatgers els tremolaven tots els membres, i l'advocat aprofitava l'oportunitat per explicar que feia tot just un mes que aquí mateix una diligència s'havia enfonsat».

I és que no arribaven ni les cartes, com ens expliquen queixes de l'any 1851: «No deja de ser sensible el considerable atraso con que vienen a esta capital los correos tanto de Francia como de Madrid, por poco que se descomponga el tiempo. Respecto al primero, creemos que mientras llega el deseado momento de que se establezca un puente sólido sobre el Tordera, el gobierno debería disponer el que se habilitase al menos un puente de madera de esos sencillos, económicos y de fácil construcción como el que estableció la Empresa del ferro-carril sobre el Besós, y que mientras esto se verifique, nuestras autoridades se ocupasen de los medios que podrían provisionalmente adoptarse para poder pasar la correspondencia desde una a otra orilla por medio de cuerdas afianzadas en palos colocados a trechos en el mismo cauce del rio, o por cualesquiera otro sistema que se considerase de fácil aplicación, evitándose de este modo los perjuicios que la falta del recibo de aquella ocasiona al comercio y a gran número de personas».

I del Tordera en parla un francès cap a l'any 1825: «D'aquesta ciutat [Girona] al riu Tordera, que no té pont, el camí és molt ample, però en mal estat, i la major part de la terra està sense conrear. Després de la Granota hem de passar el Tordera per un pont de fusta mal girbat, i a vegades s'ha de travessar a gual. Però

quan plou, per poc que sigui, és un torrent poderós que ho destrueix tot». Un any abans l'havia patit el senyor Cuynat que tampoc ho veu clar: «passem el Tordera per un pont de fusta en mal estat i a vegades a gual i sense dificultat, però a la menor pluja es converteix en un torrent impetuós que inunda els camps veïns».

L'any 1885 l'arquitecte Pedro García Faria, que havia fet la carretera de Mataró a Granollers, parla del «obstáculo difícil de salvar el cruce con el rio Mogent». I que «en varias ocasiones interrumpido el tránsito por no ser vadeable el citado rio; aun en condiciones ordinarias los vehículos únicamente pueden admitir la mitad próximamente de la carga de transporte porque al atravesar el cauce las ruedas se hunden en las arenas y acarreos y aquellas se atascan si es completa dicha carga; existe por otra parte un peligro grave originado por la misma causa, pues a veces el conductor del vehículo cree equivocadamente que este podrá cruzar el cauce imaginando que es poca el agua que conduce, y otras se atasca en medio del lecho de la corriente y le alcanza una de las avenidas repentinas tan frecuentes en verano, tanto que a veces ocurren sensibles desgracias personales de las que hay varios ejemplos en los cauces citados». El pont projectat passa a l'oblit i trenta anys després Josep M. Draper escriu al periòdic *El Vallès* que: «La carretera de Granollers a Mataró la trovem sense pont en el principal riu que travessa o sia el Mogent, que quasi mai està sech y que en moltes ocasions no és vadajable quedant allavoras inútil en sa trajectòria».

A molts llocs la necessitat va dur a construir una mena de palanques precàries, uns taulons sobre unes potes de fusta ancorades al riu per facilitar el pas, i quan l'aigua se les enduia,

tornem-hi. Però els qui anaven a peu podien intentar la travessa. Un dia el Besòs «per ser sech no tinguérem necessitat de valernos dels taulons que hi posa un vehí pera que servéixen de passeres». I un altre dia, i és l'any 1884, un excursionista, Heribert Barallat, ens ho explica: «Nos encaminarem després cap a Sant Fost, passant per la palanca estesa sobre'l Besós, qu'ens obligà a demostrar qu'eram bons equilibristas. Al peu de dita palanca hi ha un xaval que cobra los drets de passatge á l'anada, pero a la tornada no cobra res». El mateix any hi passa Francesc Llorens i explica que el Besòs: «baixava molt revingut y deguérem atravesar fent perillosos equilibris sobre una mal nomenada passera, que no son més que taulons de $\frac{1}{4}$ de gruix y un palm d'ample, mal extesos sobre lo llit del riu. Quatre quartos per persona val lo utilizar aquesta obra mestre y no cal dir que 'ls pagárem resignadament, satisfets al menos de no haver caygut y sufert un complert remull».

Amb taulons, perill i aigua a vessar s'acosta el segle vint, que hi ha diverses carreteres noves, però de ponts res. I això es va acabar, que arriba el temps dels ponts ben fets. I encara que sembli increïble no n'hi va haver un sobre el Besòs, pel tràfec de les persones, les mercaderies i els vehicles que sortien i anaven a Barcelona, fins a l'any 1885 quan es va inaugurar el pont de ferro de Badalona, fet per la Maquinista Terrestre i Marítima, al mateix lloc on s'acostumava a travessar el riu a peu. Un aiguat se'l va endur l'any 1937 i es va haver d'esperar fins el 1944 per a un de nou. Els altres ponts sobre el Besòs van trigar més a ser construïts. El de Moncada el van inaugurar el mes de maig del 1911 i unia aquesta població amb Reixac i la Vallençana. El de Santa Coloma de Gramenet l'any 1915 i un aiguat l'endu el 1943,

però aviat en fan un de nou. El de Montmeló va ser construït cap a 1922 i el ferotge aiguat del 1943 se l'endu i en fan un de nou el 1959.

I també ponts sobre el Mogent. El de Vilanova és de l'any 1885 i es va fer per comunicar la carretera d'El Masnou a Granollers: «El sistema de construcción es nuevo, de hierro y manpostería, descansando el puente sobre las pilas y estribos por medio de viguetas de hierro, con bovedillas». També va ser destruït per l'aiguat del 1943 i de nova planta el 1968. I als ponts de Llinars i de la Roca ja s'hi pot passar el 1921.

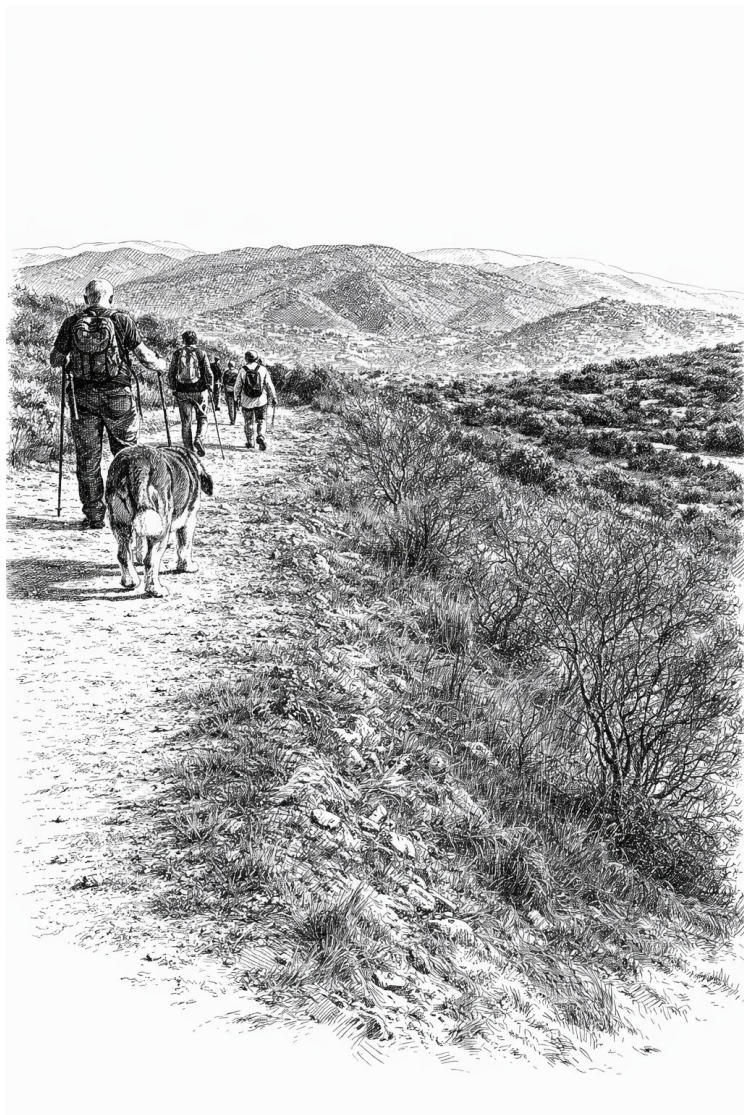
Més dificultats d'aigua, les rieres malèfiques que no deixen viure en pau quan els núvols descarreguen, com el «rivo de argentona qui discurrit tempus pluviarum». Problemes hi ha fins que fan la conducció de les aigües d'aquesta riera cap a Barcelona: «Lo dessecament complert de dita riera, en sos recorreguts fins al poble d'Argentona, es de la segona meytat del segle XIX. En la primera meytat del darrer segle, l'aygua corrent arribava fins passat Argentona y era indispensable atravesar-la a salts, existint-hi palanques en los principals camins». Llavors, amb fustes bastien un pont provisional, com el que el 1898 va dir prou, i s'ha d'esperar a l'any 1916 quan es posa la primera pedra del pont que deixa arribar a Argentona de manera positiva des de Mataró. Més avall, on la riera arriba al mar, el Camí Real ensopegava amb les rierades i llavors no es podia passar, i això fins ben entrat el segle vint, que no hi va haver pont. I més amunt on la riera es diu de Dosrius, consta que el pont de pedra per entrar a aquesta població va ser inaugurat el 1885.

Però els primers ponts es van construir l'any 1848 al llarg de la costa, 28 de fusta, perquè el tren, que per primera vegada treia

fum a l'Espanya peninsular, pogués travessar un riu i tantes rieres, la més important la d'Argentona. Un dels ponts, el més gran, el del Besòs, gent que no volia que el tren arrenqués perquè tenien por de veure arruïnats els seus negocis, el van cremar setmanes abans de la inauguració. Dos anys després: «fué destruido en setiembre de 1850 por las terribles avenidas de aquel año». Això ho explica Víctor Balaguer el 1857, que també comenta que els ponts de fusta «hoy dia acaban de reconstruirse de mamposteria. El más notable es el que hay sobre el Besós, que tiene 1.127 pies».

Informats, doncs, anem a caminar.

Camins de muntanya

Tenen història llarga i sempre hi han estat, cinc metres a la dreta o a l'esquerra. Són els camins que de segles lligaven les poblacions principals i les cases de l'altra banda de la serra. Pels colls, de geològica presència, i els han necessitat els romans i els cristians. Ara en seguirem sis, els més importants. Pascual Madoz, al *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, explica que, sortint de Mataró i passant per Argentona, hi ha tres carreteres que van al Vallès: «las del monte Parpés, la de Cardedeu y la de Vilamajor». Les dades que maneja són dels seus corresponsals i les hem de situar al voltant de l'any 1840, i parlen de tres carreteres, més aviat camins de ferradura o de bast, adequats per al trànsit de persones i mercaderies amb cavalls i matxos. Camins precaris, que tots eren «en mal estado» i sovint calia refer. També veurem els que passaven pels colls de Can Boquet, de Font de Sera i de Can Roda-soques.

Camí real de Parpers

Trobes un document que parla d'un camí que va d'Argentona a Granollers i resulta que el varen escriure l'any 1362. De seguida imagines que era més antic i que si el fan servir per delimitar el territori d'un castell feia moltes dècades que era actiu, que la gent hi passava. Un altre paper de l'any 1405 diu que a l'alçada del que ara és el barri de la Torreta de Granollers hi passa el camí real de Granollers a Mataró. Tenim referències del segle setze que parlen del camí real de Mataró a Granollers i de posteriors que precisen que es tracta del camí real de Parpers. A vegades en diuen el camí de Parpers, o el camí de la Roca, o el camí de Vic, perquè vora Granollers trobava el camí real cap aquesta important localitat a l'interior de Catalunya.

Oleguer Taverner, comte de Darnius, a inicis del segle divuit ho explica així: «De Mataró a Vich, pasa a Argentona, y subiendo la montaña de Parapés, baxa al lugar de la Roca, donde dexa a la derecha el camino que va de Barcelona a Hostalrich y a la izquierda el camino que va de Hostalric a Barcelona, continua hasta Granollers. Este camino hasta Granollers es bueno y casi carretero componiendo la subida y baxada de Parapés» Explicant el camí a la inversa diu que: «llega a la Roca, hace luego una subida y pasa por el coll de Parapés, y tomando la baxada, va derecho a Argentona y de aquí a Mataró».

El camí real de Mataró a Granollers el podem conèixer sense dificultat. És un camí natural, adaptat al territori, una obra dels segles. Sabem, per lletra del corregidor de Mataró, que a les darreries del segle divuit el camí era només adequat per anar-hi a peu o amb acémilas (matxos de càrrega), que en cada viatge podien

portar dos quarteres de blat (uns vuitanta quilos), era un camí de ferradura; i que la limitació dels volums transportats augmentava els costos del viatge de les mercaderies dels traginers. Temps abans, el comte de Darnius, explica que per poder-hi passar carros s'hauria d'arreglar el tram de la part alta de Parpers.

Tot i que l'inici del viatge era Mataró, ara el farem començar a Argentona, davant l'ermita de Sant Sebastià. Aquí baixava el petit turó i es dirigia cap a la riera d'Argentona i el camí la seguia pel costat dret, una plana que els pagesos treballaven de valent. En arribar a la riera de Clarà sembla que la feia servir, i després, per un pla voltat de conreus, es dirigia cap a la muntanya deixant a la dreta la masia de Can Carreras (ara Can Navas o Bell Recó). Poc després baixava cap al fondo de la Gallega, travessava el torrent i s'enfilava pel turó tot superant el desnivell en un camí utilitzat per cavalls amb càrrega. Ara, aquesta part ha quedat del tot desfigurada, no hi he trobar senyals regirant la brolla, fins arribar al coll de Parpers, on creuava el camí carener que venia d'Òrrius i anava a Dosrius.

Des d'aquest punt, on en temps medievals hi penjaven els mal-factors, baixava decidit, deixant a la esquerra Can Parpers. És un camí que l'any 1823 varen trepitjar centenars de militars francesos que anaven a atacar Mataró. I és en aquest tram que es conserven les restes més importants del camí medieval, sota l'ermita de Sant Miquel, ara un record de parets gastades, i murs d'una torre de guàrdia. Del pas per aquesta zona en parla Carreras Candi l'any 1895: «Allí en lo embrancament de dos torrents, junt al antich camí de ferradura d'Argentona a la Roca, cridan primordiamen la atenció unas altas y extensas parets que fa un temps foren capella dedicada a Sant Miquel».

Després cal trepitjar la riera de Gasuacs, vora Can Company de baix. A la plana es dirigia a la Roca però no queda gairebé res del trajecte, que les carreteres les han fet a sobre. Arribava al poble sobre el rocam massís que hi ha darrera el castell, que varen foradar per fer la carretera actual. Al poble, creuava el camí real que sortia de Barcelona i duia a França per la collada de Panissars. Travessava el riu Mogent de mala manera, i en una època per un «pequeño puente denominado den Borrell». Abans d'arribar a Granollers era veí de l'hostal de la Torreta.

El corregidor de Mataró, el marquès de Filingeri, el febrer de l'any 1769, escriu al Real y Supremo Consejo de Castilla explicant que, donada la rellevància de la ciutat de Mataró, li calia obrir una porta important cap el Vallès, que els camins que hi havia no eren útils al creixement. Ho argumenta així: «que no menos tenia esa ciudad su astillero en el que sin cesar se construhian pinques de tres a seis mil quintales de porte y de todas otras embarcaciones, las que se construirian maiores a facilitarles camino de acarreo que comunicase con el Vallés, territorio abundante de maderaje de construcción y mas de trigo del que era escasísima esta ciudad, necessitando proveherse por transporte del mar y extranjero, por lo difícil de ejecutarlo los labradores del Vallés con acémilas, y lo mas de dos a dos quarteras, motivo de su mayor valor y notable escazes en esa ciudad, pues llevando los labradores con dos acémilas mayores solo quatro quarteras de trigo, u otros granos, con las mismas conducirían en carros por lo menos de diez y seis a veinte; facilitaria la abundancia de los comestibles a unas y otras poblaciones con notable baja en su coste. De manera que con la diversidad de géneros y cosechas que eran en Mataró de vino y en el Vallés y montaña de trigo, quedaría corriente el comercio».

Es dibuixa una nova ruta, comencen les obres en la part de la pujada a Parpers des d'Argentona, i s'abandonen per manca de pressupost. És una obra inacabada, bona mostra de l'enginyeria civil del temps, i de la que encara en queden restes notables, i un pont de bella factura. Després d'aventures i desventures i cent anys més, cap el 1880 la carretera nova d'Argentona a la Roca, seguint un altre trajecte, està a punt per tota mena de vehicles, però encara no s'havia acabat de patir.

L'any 1885, l'enginyer Pedro Garcia Faria parla de la necessitat d'un pont per creuar el riu Mogent a la Roca perquè amb la carretera acabada «la frecuentación de la carretera que ha crecido con la substitución del antiguo y detestable camino que unía Mataró a Granollers por la carretera de tercer orden, no lo ha hecho en la escala en que lo hubiera verificado a no existir como obstáculo difícil de salvar el cruce con el rio Mogent». Fins i tot en aquest estat d'incertesa fluvial la concurrència era important. Hi ha una estadística precisa: del dia 9 al 24 de desembre de 1888 hi varen passar «218 carros, 44 carruages, 333 caballerias y 781 viajeros».

És l'any 1920 quan es construeix el pont sobre el Mogent, per poder arribar a Granollers, sec i sencer. El pont de pedra d'Argentona, per superar la riera tot venint de Mataró, el promou l'any 1911 el diputat provincial de torn i el setembre de 1916 es col·loca la primera pedra. Amb tantes facilitats es va consolidar un trànsit potent en els dos sentits.

Camí real de Mataró a Cardedeu per Argentona i Can Ribot

Ens trobem davant del camí antic més important i transitat dels que, sortint de Mataró, lligaven les dues bandes de la serralada. Per la facilitat de pas, es tracta d'una pujada moderada i de bon fer. Tot i així, és un trajecte totalment oblidat, a diferència del de Parpers, segurament pel fet que no hi ha cap obra d'enginyeria que n'hagi centrat l'interès.

La documentació en parla com a camí de Cardedeu o camí real de Misser Prats, una masia avui enrunada situada a l'inici del traçat, damunt la riera de Dosrius. En una minuta de 1788 s'hi llegeix la notícia d'un camí que «va por un monte nombrado Miserprats y va a parar a la villa de Cardedeu». Per aquí també hi va passar Francisco de Zamora, el viatger curiós, dos anys abans, el mes de desembre. Diu que de Mataró a Argentona va tardar una ho-ra i que d'aquest darrer poble a Cardedeu tres hores més:

«Salimos de Mataró para ir a Cardedeu, pasando por el pueblo de Argentona. Llegamos a Cardedeu, que es una villa situada en una llanura bastante agradable, y con agua con que se fecundan sus cercanías. El pueblo parece que está acomodado, porque a más de los frutos, del trigo, etc., se dedican a criar y a engordar cerdos que venden para el abasto de Barcelona. A este fin, siembran anualmente prados artificiales de algunas raíces y hierbas, pero especialmente de rábanos y nabos de buey, que adquieren una magnitud extraordinaria, los cuales, picados y cocidos, los dan a los cerdos y también a los bueyes, de cuyos animales vi

algunos pares excelentes. Conservan muy buenos bosques en las mismas cercanías del pueblo, que pertenecen a los labradores».

El camí arrencava a la riera de Dosrius, passava per sobre de Can Misser Prats i pujava cap al turó de la Creueta –que ara s'està menjant una pедера–; seguia per la plana damunt les costes d'en Terrades i per sobre de Can Ribot per anar a sortir al coll dels Castellans, avui ocupat per la urbanització de Sant Carles. Aquest tram de pujada encara el podem reconèixer i seguir enmig del bosc, tot i que en alguns sectors és ple de vegetació i presenta una erosió considerable: és un fòssil resistent de temps medievals, un patrimoni digne de visita.

Dalt del coll, la zona és plena de cases i el camí ha estat substituït per carrers asfaltats, tot i que alguns encara en conserven el traçat original. A la baixada cap a Cardedeu, sota el turó de Ride-meia, una pista moderna s'ha menjat el camí i només en queden alguns rastres a la part alta i al tram final. Ja no hi ha cap vestigi a la plana, quan travessava el riu Mogent, avui ocupada per carreteres de tota mena. Després creuava el camí real de Barcelona a França.

En arribar a Cardedeu, en resta el record en un bonic camí sota plàtans que porta el nom de Mataró, i que no només evoca la ciutat d'origen i de destí, sinó també l'ambient amable de la plana quan només hi havia pagesos.

Camí real de Mataró a Llinars per Dosrius i Can Bordoi

Era real el camí que anava de Mataró a Llinars passant per Argentona. I per Dosrius, localitat de tres-cents habitants, entre els de les masies i el nucli del poble. Però en temps medievals hi havia dos hostals pel servei dels viatgers: un a càrrec de Bartomeu Vinyamata i l'altre propietat de Pau Tarau, i això explica que per aquí hi passava una ruta important. Quan l'any 1405 es produeix la delimitació del terme del castell de la Roca, seguint les fites es parla del camí de la Maresma que baixa cap al Mogent, però dins el terme de la Roca, i que després va a trobar el camí real. Algunes indicacions fan pensar que es tracta d'aquest. Documents posteriors també diuen que és el camí d'anar a Vic pel pla de la Calma, al Montseny.

El 1814 el *Prontuario de la mayor parte de los caminos y veredas del Principado de Cataluña*, ressenya un camí que surt de Mataró, va cap a Argentona, passa per la riera de Dosrius, per la masia de Can Bordoi, arriba a Llinars i després a Vilamajor. El camí continua cap al pla de la Calma fins a la masia de Collformic, passa pel Brull, per Seva, per la Posada dels Frares i té com a final Vic, tot això per no atravessar la vall del Congost, potser era lloc molt perillós. Aquestes distàncies increïbles es feien a peu, i no passava res, només el temps. En Parés, el pintor mataroní, em diu que fa anys i anys va dibuixar una senyora molt vella que li explicava que de jove havia anat de Camprodón a Mataró a peu, i dormia a les masies. Oleguer Taverner, comte de Darnius, a inicis

del segle divuit explica que el camí de Llinars: «sube luego a la montaña y baxa después al lugar de Doriús de donde va enderechura a Mataró; de Llinás a Mataró es todo subida y baxada, cubierto de bosque, muy solitario y desfilado, aunque se puede hacer buena carretera».

Caminem-lo pam a pam, i sabrem què havien de fer els avis. A Argentona baixem des de Sant Sebastià i després d'una estona de passar vora camps hem de trepitjar l'ampla riera que ens durà a Dosriús. Sorra i canyes. Un paper de 1866 ho explica així: «en el arranque se marcha por un camino carretero natural hasta Dosriús, que sigue la riera de Argentona, de curso inconstante y dominada por alturas cubiertas de bosque».

Mirem Dosriús i cap a l'esquerra, seguim el torrent de Rials fins a arribar on troba el torrent de Cal Rajoler, i sortim a la plana que hi ha a l'inici del camí que duu a la font del Sot. Aquí, mig amagat, trobarem un tros curt del camí real original, que transcorre sota bosc, amb molta erosió. I el seguim fins que el trenca la carretera de Cardedeu. La travessarem i a l'altra banda tornem a trobar el camí original. És un tram abandonat i que conserva molt bé la dimensió i l'aspecte original del camí, amb una gran erosió i cobert de vegetals. Són uns cent metres d'aventura, que hem de passar per una petita brolla i molt d'embolic de branques i troncs. En sortim ferits i contents.

El camí continua a cel obert, en bon estat i utilitzat per caminants i ciclistes. Presenta també molta erosió i tot pujant va dret en direcció nord cap al seu objectiu. Al cantó esquerre tenim el sot de Can Bosquets, i aviat el camí es bifurca a l'esquerra però anem endavant i de seguida gira a la dreta, però, tot i que costa de veure, el camí real continua recte. Torna a ser un tram aban-

donat però fàcil de recórrer i molt bonic, ja que conserva un cert aire de misteri per la vegetació que el decora. Arribem al final del tros perdut per trobar la continuació del camí que hem deixat fa uns minuts.

Sempre amunt hi ha desviacions a dreta i esquerra. És un trajecte de gran bellesa per les alzines i les moltes que li donen color, i alguna pineda a la part de dalt. Tot d'una deixem la foscor dels corriols i ens arriba la llum d'uns camps de cereals, i és com un sotrac. Aquí tot és vida. Sortim de la fetillera sensació cap als pins que vigilen. I ara sí que s'acosta aventura perquè el camí real, que continua a la dreta, s'ha perdut del tot i cal trobar-lo o imaginar-lo amagat i brut de branques. I ens en sortim en arribar a un camí fet i dret. Poc després el deixarem per enfilegar-nos a l'esquerra i continuar per on passaven les acémilas i tothom. S'acaba la pujada quan trobem l'ampla pista que careneja tota la seralada. Seguir el camí antic és impossible, perquè l'han menjat les successives reformes dels vials. I arribem a Can Bordoi.

I ara l'embolic de la baixada cap a Llinars. Aquí ensopeguem amb un problema de difícil solució si no trobem un mapa que detalli de manera precisa el trajecte. El de Garriga i Roca de 1844 és fàcil d'interpretar, però si el que indica s'ajusta a la realitat resulta que el camí de baixada va ser engolit per les labors agrícoles. I només en resta un record a la part baixa cap a Can Canal, i després tot ha desaparegut per diverses carreteres i vies. Es travessava el riu Mogent pel «puentecito de Llinás», tal com explica Josep Antoni Simon l'any 1788, i per la riera de Giola a tocar de Llinars del Vallès.

Els anys quaranta del segle dinou hi ha un moviment de reforma d'aquest camí per fer-lo adequat per passar-hi carros. S'aixequen

veus per tal d'obrir una carretera de debò que fes el trajecte cap a Llinars. L'arquitecte Miquel Garriga Roca fa el projecte de la nova via, i el 1844 dibuixa el mapa de la reforma i parla de la necessària «nivelación de la cuesta de la casa Bordoy». A ell es deu la planificació de la carretera que havia de començar a Argentona, i a la cruïlla de la riera de Pins i la d'Argentona dividir-se entre una branca cap a Granollers i una altra que havia de passar per Dosrius, superar el coll de Can Bordoi i baixar cap a Llinars.

En un article publicat l'any 1846 Garriga escriu que de les carreteres que cal obrir: «ninguna es tan imperiosamente reclamada en razón a los considerables beneficios que podría reportar, como la línea de camino entre la ciudad de Mataró y el pueblo de Llinás. La incontestable utilidad de dicha carretera, hace que solamente indique por ahora el objeto y el beneficio en general que podría procurar a éste país y a la nación entera el simple gasto que su realización exige, dejando para otra ocasión el explanar mas detalladamente la idea de la linea de camino que ofrecería a mi ver mas solidez, conveniencia y economía, con indicación del coste de la misma, y de todos sus accesorios. Patentes son las inmensas ventajas que produciria este camino explotando por su medio las ricas y abundantes maderas que hoy día se pierden en las faldas del Monseny, sin apenas provecho alguno y al propio tiempo que por desgracia se carece de ellas en las inmediaciones de los arsenales y astilleros españoles. En efecto, conducidas aquellas maderas a la playa de Mataró y demás puntos de la costa, cuya bella situación está fuera de duda, con la destreza y habilidad de sus acreditados constructores se satisfarían muy pronto las celosas cuanto recomendables ideas de los dignos diputados a Cortes y en especial las del Sr. Pinzon emitidas en el seno del congreso, y dirigidas a probar lo inoportuno de haberse encargado la construc-

ción de buques españoles en Inglaterra y en otros puntos del extranjero, pudiéndose construir en el país con tanto acierto como economía. Cuando se trata al parecer de sacar a nuestra reducida marina del estado de abandono en que por tantos años se la tuvo sumida; cuando se aparenta volverla a la altura en que se encontraba en la víspera misma del malhadado combate de Trafalgar, muy oportunas serán a nuestro entender las reflexiones que hagamos para probar los beneficios inmensos que deben esperarse con la abertura del camino que nos ha sugerido estas líneas. Construyase una comunicación cómoda y económica entre Mataró y el pueblo de Llinás y las maderas del Montseny irán a abastecer los arsenales y astilleros de la península y contribuirán en buena parte a realzar una marina digna por cierto de mejor fortuna».

Tot i amb els plànols damunt la taula l'obra es va anar endarrerint a causa de les turbulències polítiques i econòmiques. Les coses varen canviar amb l'empenta del Tercer Pla de Carreteres d'Espanya de l'any 1877 i l'any següent amb el Pla de Carreteres Provincial de Barcelona que fa la Diputació i que planifica l'enginyer Melcior de Palau. L'obra no va arrencar fins que l'enginyer Pere Garcia Faria hi posa mà i sembla que va ser degut a la seva autoritat i energia que va anar endavant. En un document del dia 18 d'abril de l'any 1883 Garcia Faria diu que ara sí que anava a fer-se de veritat la carretera, i per arribar a Dosrius ja no s'haurien de fer malabarismes: «dicha riera no será ya en adelante el camino que seguirán los vehículos cargados, que hasta hoy no tenían otro recurso que aceptarla por hacer las veces de camino vecinal hasta llegar a la carretera de Mataró a Granollers en razón a que desde el día en que se halle construida la carretera llamada ramal de Llinás ya los carros y los mismos peatones discurrirán

por esta vía perfeccionada dejando de seguir la citada riera, en cuyo cauce los transportes se hacen en pésimas condiciones económicas». L'any següent, el dia 25 de juliol, diversos ajuntaments del Maresme i el Vallès es dirigeixen a les autoritats per tal que es permeti passar pel tros ja construït de la carretera «a toda clase de carruages en tránsito en todo su trayecto utilizable, por hacerse dificultosa la circulación por la riera por el mal estado de esta». L'obra va endavant i el 1885 s'inaugura de manera oficial la carretera i el magnífic pont que supera la riera de Rials que ben a la vora s'ajunta amb la riera de Canyamars i pren el nom de riera de Dosrius i més endavant riera d'Argenton. A partir d'aquell moment el trànsit entrebancat per la sorra ja no és necessari i el camí antic passa a l'oblit.

Ara ja es podia anar fins a Llinars, però faltava el pont per travessar el riu Mogent. En una memòria del dia 10 d'agost del 1885, Garcia Faria, parla de la necessitat del pont, que el riu és «obstáculo difícil de salvar», i que sovint el trànsit queda parat perquè baixa molta aigua i el pont mínim que hi ha no era massa útil. Ell mateix fa el plànol però com que no hi ha diners doncs no es va construir. Al periòdic *El Vallès*, del dia 19 de maig del 1906 Josep M. Draper escriu que el Mogent «quasi mai està sech y que en moltes ocasions no és vadajable». Varen haver d'esperar uns anys fins que el 1921 finalment ja és a punt.

Camí real de Sant Genís de Vilassar a Granollers pel coll de Can Boquet i les cases de Vilanova i de Palou

A Vilassar, que anem a la muntanya, sota la mirada del sant que dirigeix el poble, i és camí que puja. I mil anys de passar-hi, i un embolic de noms d'un camí principal, real, d'ample recorregut, que unia poblacions però també dos mons. A Vilassar és el camí de la Costa i el camí de Boquet. I al Vallès és el *Camino de Granollers a Vilassar* o de Cuquet i *lo camí passant per lo Molí de Coquet*.

Fem història. Tenim un pergamí de l'any 1405 que explica els límits del castell de la Roca i que parla del camí de Granollers a Montornès i a la Marina, que passa pel coll d'Arquers. Una escriptura de l'any 1622 diu que entre Vilanova i Granollers i enmig de propietats dels Bramasac, Colomer i Arquer hi ha el «camino regio per quem itur a villa Granullariorum ad Maritimam». Notem que pels verals i a llevant d'aquest camí hi ha un pont de pedra «per quem antiquitus transibat camino» de Marina. I també un xaragall «qui antiquitus erat caminum». Diversos papers insisteixen a notar el «camí que va a Marina» situat prop del coll de n'Arquer, de la Parellada d'en Coscó, del lloc de Puig-cirera. En el document de l'any 1405 el límit travessa un torrent, tal vegada el riu Mogent, i prossegueix pel «camí que de Granollers va a las

parròquias de Alella y Tayà». Després el límit puja per la riera de Sant Lleí (ara la Casa Alta), segueix pel torrent d'en Cuquet «fins al lloch hont lo camí de Vilassar baixa a dit terme, y hont, acabant lo limit de Mont-tornés, començava lo del vehí castell de Sant Vicens».

Resumint. Aquest camí a inicis del segle quinze sortia de Granollers i anava a Palou i superava el coll d'Arquer, passava pel molí de Bramasac, travessava el Mogent i arribava a *l'Arrabal* (Vilanova), on creuava el camí real de França. Continuava cap a les muntanyes tot seguint la riera d'en Maimó o d'Ardenya i passant per quatre molins fariners: el Molinet, el d'en Maimó, el Molinot, el d'en Cuquet, i arribava a Can Boquet i baixava a Vilassar.

Arriben uns de la capital, excursionistes de quan s'inventava passar pel bosc sense cap motiu econòmic. El mes de gener del 1882 estan aplegats a la plaça de Vilassar: «emprenguén lo camí de Sant Mateu, que per la montanya serpenteja entre boscos de tarongers, pinedas, ginesteras y mil arbussos boscans de flayres ubriacadors, fentse curta l'hora que s'emplea en tan agradable camí, per las belleses que l'engalanan y per los punts de vista que a cada pas se descubrixen». Tres anys després hi tornen, que havien quedat contents: «sortint del poble a las 7h 25, en direcció NO., als 15 minuts tombàrem al E., deixant enfront nostre la casa de Ca'l Estrany y al poch rato tombàrem a la esquerra y seguïrem al N. per ràpida costa de penosa ascensió a causa de la poca tenacitat y firmesa del terreno, que en nostra Costa es de sauló. Dificultan no poch lo pas los innombrables y colossals blocs que s'aixecan en grans pilas per tot arreu. Als 20 minuts deixàrem a la esquerra, o sia al N.O., lo camí que passant per lo Molí de Coquet, arriba a Vallromanas».

Més memòria. Seguirem la descripció que fa Artur Osona, ben precisa, i que ajuda a ensenyar la ruta. Des de Can Boquet toca baixar i al cap de cinc minuts a mà esquerra hi ha la casa no habitada de Can Guardiola. Uns quinze minuts més i travessa el torrent tot baixant cap al Sot de Can Miqueló. Tornar a travessar el torrent després de deixar a mà dreta Can Balleu, Can Mamet, Can Vidrier i Can Garimbau. Ara baixar tenint a mà esquerra el torrent i a la dreta Can Miqueló i després travessar el torrent quatre cops. Trobarem el molí d'en Cuquet a mà esquerra, «que s'alimenta de l'aygua de la copiosa riera que sempre corre fins durant la época més seca del estiu», i cinc minuts després tornar a travessar la riera a l'esquerra. Trobarem el Molinot, que el segle dinou ja era una ruïna, i poc després passar la riera cap a la dreta i deu minuts travessarem sota l'aqüeducte de reg de Can Maimó: «casa situada a la desembocadura de la gemada vall, rodejada d'esplèndida vegetació; té una ombrívola verneda, conreu y prats regats per las ayguas del torrent o riera y las cristallinas que brollan d'una font de mina, situada darrera de la casa. Es digne d'esment lo gran desnivell que s'observa en lo llit de la riera, puig en la vessant de la vorera esquerra, a pochos passos de la casa, al Oest, s'oviran los enderrochs y part de las parets d'un edifici que fou, fa dúas o tres centúrias, lo Molí de Can Maymó. Los esmenats enderròchs are s'oviran com penjats en l'accidentada vessant entre l'bosch, a uns 15 o 16 metres de desnivell sobre l'llit de la riera, proba evident de lo molt que en poch temps relativament, ha baixat lo nivell de la mateixa (15 a 16 metres), puig las ayguas pluvials en las fortas avingudas, han anat socavant lo terreno o sól de la riera, que essent sauló, com tot l'aixecament de las seras de la Costa de Llevant, ofereix poca resistència». I avall fins a la confluència de la riera del Xargall o de Can Nadal. Deixarem a

mà dreta Can Jornet i Can Mortuori i trobarem una bifurcació; a mà esquerra es podia anar a Vallromanes tot passant per Can Rey, per Can Pau i Can Morera, camí ara oblidat. I seguint cap a Vilanova.

I si ell hi havia anat jo també hi aniré pel camí de la Costa que puja al coll de Can Boquet i baixa a Vallromanes i després arriba a Granollers. Primer un carrer de Vilassar d'arbres i cases d'aire antic. M'agrada perquè torno a la meva infància noucentista on tot era més senzill. Aviat, la riera de canyes i flors blaves sota un castell de veritat, de senyors d'espasa, amos de pagesos. Pedra sòlida que ha aguantat la marinada i les voltes de la història, que com deien els grecs és circular. Sempre al mateix lloc, amb sort. Una mica més amunt el gran casal de Torremar, insòlita aparició orfe de tota mena de tot. Amunt, veïns de torres i atzavares i per una pista que hauríem de caminar de nit, per no veure-la, i que abans era camí estret de ferradura. Revolt enèrgic i cap a dins del bosc, que deixem el camí d'ordre per trobar un racó que els amants de natura vivim amb intensitat, una mena d'engorjat gratat pel vent i la pluja, que fa impressió, lluny de persona nada, secreta estada que peus no trepitgen. Fragment intacte del passat de ferradura, sobre Vilassar. Tornem a l'autopista dels bonys. I per fer-ho més criminal hem de patir una llarguíssima paret a ponent, tanca de filats i ciment, murs i potser animals de guaita. El consol ve de llevant amb el mar i pins. Bruts de pols i suats d'agost trobem a l'esquerra el final ample i amagat, amb rocar i una mica de vent. Aquí també l'han oblidat aquests metres antics que et deixen arribar al coll de Can Boquet on hi ha la casa de Can Boquet i la creu de Can Boquet i també l'ermita de Sant Salvador.

Som en una plana magnífica, i el nostre camí ens durà a Grannollers. Un moment, però. Abans hem de creuar el camí carener que té tants noms, que els mapes antics en diuen camí de Can Gallemí i després d'aquest mas és el camí de Can Bernadó i després és el camí de Can Boquet i enllà d'aquest mas és el camí de Cal Camat. Doncs en aquesta cruïlla ja ho saps: a la dreta cap a Òrrius i llocs veïns, i a l'esquerra cap a Sant Mateu i diverses localitats i endavant cap al Vallès. El senyor Carreras Candi ens diu alguna cosa d'aquest indret: «Seguint uns quinze minuts més enllà de dita confluència o divisions d'aygües, envers Sant Mateu, per lo camí de dalt de la serra, abans d'arribar a can Boquet, hi ha lo camí de Vilassar a la Fontfreda y a Vilanova de la Roca y la masía dita Cal Senyor. Es camí públich important, per comunicar a la parroquia de Sant Genís de Vilassar, ab algunes masies, ja en aygües del Vallès, y que de molt antich pertanyen a la dita parroquia del Maresma».

Toquem la creu de Can Boquet i avall al redós de les cases de Can Valent, Cal Duc, Can Mamet i la font, Cal Vidrier, Can Miqueló. El camí més antic era la riera i a vegades algun tros sòlid al costat. Fer camins costava doblers i no n'hi havia. És la riera d'Ardenya per on baixem. Ensotats, verdura esponerosa arreu. I comencem a trobar els molins, primer el d'en Cuquet, endreçat i sencer. A la part més verge del torrent les restes d'un molí medieval que va deixar de funcionar segles fa, és el Molinot que algun paper anomena d'en Gili. Hi ha restes del camí a tocar de la paret i l'anem seguint més amb imaginació que certesa, però poc després trobem un pont mínim, enmig de la brolla de ribera, que servia per travessar l'aigua. Per la sorrenca i humida naturalesa peus d'home i de cavalls feien els viatges carregats de coses cap a la marina, que a la marina hi ha diners. És el novembre de l'any

1696; un pergamí ens explica com uns malfactors assalten el Molinot per robar blat. Escopetes a la muntanya, veïns que s'acosten a ajudar. Una imatge potent neix de la prosa jurídica del fet, l'únic moment de vida antiga que tenim del camí, perquè enmig de l'enrenou; «passa un traginer de peyx que ne aportave a Vallès a vendra». M'he enamorat d'aquestes dotze paraules que en Josep Samon de Vilassar ha tret a la llum, perquè puc tocar els serrans.

I anar baixant una miqueta fins que no pots més i has de tocar la pista. Passem un pont i la riera. Daltabaix, que dringa l'aigua. He fet algunes aproximacions enmig de la malesa per imaginar el recorregut original, ara però, ni es pot tastar. Més indicis vora Can Maimó, molí fariner que fa dos segles ja era en runes. ¿Què va passar a la riera que els molins els oblidessin fa tant de temps? Perquè avall de la riera encara hi ha més molins en aquesta ruta vella i vella. Francisco de Zamora hi va passar l'any 1787 i explica que: «más adelante se pasa por un molino que llaman de Brame-sacs en donde se muele y zierne por medio del agua que es de mina, caminamos después por una vega en que se cultivan cáñamos y fardanias y al cabo de ella está Granollers», hi és encara aquesta vellúria.

Camí de Vallençana, de Montcada al coll de Roda-soques

Via centenària per enllaçar el poble de Montcada i la bonica vall de la Vallençana, sota turons i regada per un torrent que només ho és quan plou molt, amb les poblacions de la marina que són Santa Coloma i Badalona, tot travessant la serralada. De fet, papers vuitcentistes parlen del *camino del Turó del Pollo* i del camí vell de Montcada. I sembla que té una història tant llarga, que Artur Osona, l'excursionista curiós, ens fa saber que al turó sobre el coll de Can Roda-soques hi ha les ruïnes d'una torre circular, tal vegada de vigilància medieval, en un indret estratègic.

Ens guia un mapa del 1792 per establir el trajecte. Toca travessar «el Besòs a vado» i deixar la torre dels Frares a mà dreta i passar per moltes masies de *Vall Gensana*: Tiraina, Escrigas, Valent, Cabreta, Teià, Carbonell, Riera, Rey, Roca, i enfilem la pujada tot passant per Cal Soldat. Notem que al segle divuit l'edifici de Can Roda-soques ja era una ruïna.

Seguim la caminada d'Osona, que l'explica l'any 1890, però de baixada. Situats al coll de la casa esmentada, toca baixar cap a Ca l'Artiller «hont serveixen molt be de menjar a preus arreglats. Sota de la casa hi ha una copiosa y rica font voltada d'exuberant vegetació». Després «seguint la direcció O., en 10 minuts se va a la Casa de Don Jeroni, del terme de Moncada, que queda a la dreta sobre el camí, després d'haver passat per Can Roca». Passen per Ca la Rita i Can Carboner «enfront de la qual casa's deixa a la dreta un camí de desemboscar, que va bosch amunt», és el que va

a Sant Pere de Reixac. Després troben Can Carreras, Can Paciano, Can Rata, Can Filaire i la torre dels Frares «que queda a l'esquerra». I s'arriba al riu: «qual vorera esquerra 's segueix remontanla contracorrent durant vuit minuts més, fins que's troba una palanca per la qual se passa 'l riu Besós».

En aquells temps, quan la gent començava a fugir de la capital a l'estiu, s'havia organitzat una indústria d'esbarjo al vell camí de ferradura. Llegim en un periòdic barceloní de 1897 que «a Vallensana, entre Moncada y Badalona, la vall mes gemada de tota la regió y de tots los voltants de Barcelona, que en un circuit de dos kilómetros compta 8 o 9 ricas fonts, s'hi está molt be. A Cal Artiller, Can Feliu y Cal Olaguer donan acullment y menjar a preus módichs».

Passen els anys i una nota de premsa, del juny de 1932, dona més dades de l'entorn: «El diumenge passat es celebrà el dotzè Aplec de la Sardana que fins ara s'havia fet a la Conreria i que enguany, en vista de l'escassetat d'aigua que allí hi havia, aquest any s'ha portat a cap en el lloc anomenat a Cal Toi situat en la Vall-sana, avui en dia dit Vallensana. Fou una festa esplèndida, en la que al matí, quan tot just trencava l'auba, en els nostres carrers i places ja es notava un moviment extraordinari. El jovent, poc habitual a llevar-se aquestes hores exclamava: Quin cel tan blau! Quin aire tan reviscolador! I els ulls s'omplenaven de vida i els cors d'alegria. Al lluny s'ovirava uns nuvolots negres que semblaven podien malmetre la festa, més això no estemordia els ànims de xics i grans que cridaven i cantaven alegrois, tot fen camí vers les nostres properes muntanyes fins que en arribar al coll anomenat Roda-Soques que separa la nostra prada de la Vall-sana allí trobaves que hom s'hi aturaba per a pendre alenada, per agafar tot seguit la devallada fins a ca l'Artiller, on la gent començava a

buscar un lloc a propòsit on posar els atuells per el fer la mines-tra i pasar el dia. El turó de cal Toi, cases i fonts dels contorns, quedaren en cosa de dues hores plenes de gent.

Més en ésser les nou del matí començà a ploure, però no fou res i el moviment de la festa continuá, deixant-se endur tot seguit la veu de les cobles que cridaven a dansar. Quin brugit! Quina animació! Hi havia gent de totes les nostres contrades. De tant en tant, el sol deixava entreveure els seus raigs, la qual cosa feia que donés un relleu més bonic a la festa. I quan, en ésser el capvespre, un hom, amb el cor cobert de joia, tornava a emprendre la davallada a peu, amb carro o amb autocar, sentia una recança de deixar la muntanya, per l'endemà tornar a la seva tasca diària, però li esvaïa el record, en pensar que al vespre a les deu encara podria dansar les últimes sardanes d'aquest jorn de festa galana».

En una explicació del juny de 1934, d'un que passa pel camí, hi ha una variant a l'inici i sobretot al final, ja que de Ca l'Artiller s'arriba al coll de les Ermites (abans coll del Bosc Bonic), per un tram ara perdut. El nostre personatge camina: «hasta encontrar en un recodo, a la izquierda, un viejo caserón llamado Torre de los Frailes, junto al cual arranca un camino de carro que asciende suavemente por el pequeño valle de Vallensana, con modernas fincas de recreo rodeadas de cuidados jardines. Pronto se llega a la fuente de 'cal Artiller', rico manantial que brota al pie de un corpulento laurel. Allí almuerzo, y, una vez repuestas las fuerzas, sigo el camino hasta escalar el llamado 'coll de las Ermitas', desde cuyo punto el paisaje ofrece una magnífica perspectiva, alto obligado para contemplarlo y descansar de la fatiga de la ascensión. Toda la sierra está cubierta de frondosa pineda, con su verdor perenne, y de espesos madroños que obligan a no separarse del

camino que domina por una parte, todo el valle de Vallensana, en cuyo fondo se destaca el cerro de Montcada. Desde el 'coll de las Ermitas', en pocos minutos y atravesando viñedos, se descende al Monasterio de San Jerónimo de la Murtra, en el pequeño valle de su nombre, rodeado de pinares».

El camí de Vallençana desapareix en fer la carretera, que comença a ser útil a finals de l'any 1930, i també el destrueixen el pas del temps i diverses edificacions. Ara he anat a trobar-lo i res a fer: és record només. Hi ha trams encara utilitzats per accedir a les cases particulars; la majoria, però, han desaparegut o els trobem enmig de la vegetació en estat fòssil, per exemple, del coll de Can Roda-soques a Ca l'Artiller. Com que tota la zona ha estat molt urbanitzada, el camí històric és només un traç sobre el mapa. Memòria.

Camí d'Alella a Vilanova pel coll de Font de Sera i Vallromanes

Toquem el passat més remot, de quan els alarbs varen ser foragitats. Griseldes caminaven i, assedegades, reposaven sota els arbres. Cristians ensenyaven a resar als pagesos que no sabien ben bé què creure. I és que aquest pas de muntanya no és cosa de quatre dies, que consta la seva existència l'any 1067; ho varen deixar escrit en llatí: «in maritima in parrochia sancti felicis de alela [...] ex circio uero in monte ortonno et pergit per linea ad fonte sereno». Fa por tocar aquests pergamins grocs que parlen de coses vives. Per cert, *sereno* de *serenus*, no ho tornaré a repetir.

El camí històric, de ferradura, sortia d'Alella i seguia la riera en direcció nord, cap a les muntanyes. En sortir de la població, els mapes antics parlen de la riera de Coma Clara i la trepitgem fins a trobar una cruïlla de rieres: a l'esquerra la del Pont i a la dreta la de Can Magarola (ara Coma Clara), que el camí històric feia servir fins que aviat girava a l'esquerra i amunt. I amunt i amunt. Per una costa pujadora però tranquil·la sota Can Cues, que un mapa de l'any 1822 ens ensenya prou i el cadastre confirma. Ara restes d'aquest camí encara hi són a la pujada, plenes de vegetació, trams perduts, a tocar de cases, però els pots tastar i mirar-los.

A la riera del Pont o de Sopa s'enfilava a la carena la dressera de Font de Sera, i el nom ho diu tot: que calia anar recte, sense marrades, cap al coll esmentat. I es passava —i encara es pot passar de mala manera— pel bell mig del xaragall i espavilat com pu-

guis. Això només era adequat per a persones; els matxos, pel camí més decent. Josep Castellanos diu que pel llit de la riera «puja ab rapidés vertiginosa la dressera que porta a aquell coll», el de Sera.

Ja som dalt de tot i escoltem el senyor Maspons, que diu que «Font de Sera pren dit nom d'una font que hi ha amagada per entre una deliciosa torrentera y bosch, quasi be a dalt del coll, per la part del Vallès». Però si la busques no la trobaràs. Aturem-nos en aquest lloc sagrat per al caminant d'aquestes muntanyes, que era aquí que, ha temps, s'hi estava una dona que feia enfollir els homes. Vivía a la font de Sera, bonica com cap altra, i amb una mirada t'allunyava de la realitat i ja eres seu. Se la miraven i remiraven tots els que passaven pel camí que anava de la costa als pobles vallesans: pagesos, menestrals, traginiers... Ningú no podia resistir el desig d'acostar-s'hi i intentar fer-la seva, llençant-se al llac de la font. Infortunats que mai més no tornaven, que les aigües els engolien. Un jove de la marina, artista arborat, de pinzell fàcil, també va quedar pres per la bellesa de la noia, i ella li diu que sí, però aquesta vegada el foraster no es tira al llac i marxa enllà. La noia no el va voler deixar i el segueix per sempre més, però de manera no material, en forma de rosada, d'una dolça boirina que l'encercla. *Post tempore fonte sereno ubi hoc.*

Mira què escriu Francisco de Zamora que hi passa el mes d'agost de l'any 1787: «Al final de la subida de Font de Sera hay una fuente, y allí es la división natural del Vallés y Marina. Siguiendo el camino se ve el castillo de Montornés a la yzquierda, y a la derecha el lugar de Vallromana desde aquí se baxa por entre pinos y carrascas de que abunda el Vallés en toda su extensión». Zamora s'adona de la utilitat de fer una carretera en aquest indret i es veu

que ja se'n parlava: «Alella desde cuyo pueblo se ha propuesto hazer un camino para Granollers, Vique, y Olot. Cuya obra sería muy interesante porque facilitaría a aquellos pueblos de montaña a la marina por la parte más corta». Mesos després, l'any 1788, un informe fet per un mataroní, parla així: «Desde el Lugar de Alella atraviesa una carretera por un monte nombrado coll de Font de Sera hasta el Arreval de Vilanova, partido del Vallés, que aunque imperfeccionada, podría a muy poca costa el ponerse corriente; por ella se exportan los caldos que produce sobrantes la Costa del Mar, y en retorno bienen granos, cáñamo, y otros efectos, que sobran al Vallés».

L'informe també diu que Alella: «tiene un camino actualmente, que dirige desde dicho lugar, hasta la riera nombrada de Purraza, en el Vallés, atrevezando un montesuelo nombrado coll de Font de Sera tiene actualmente de ancho contando unas partes con otras, unas tres varas, un pie y medio, la distancia de desde la subida del monte por la parte de Alella hasta la otra parte que es la dicha riera de Purraza del término de Vallromanas es de 2.680 varas. Esta subida es bastante suave assí a una parte con otra, a excepción de unas 50 varas pero muy fácil de suavisar siguiendo el mismo camino; sigue este desde dicha riera de Purraza al Arrebal de Vilanova, y de ahí a todo el intrínseco del Vallés, encuentra con el Camino Real, que por aquél territorio sigue a Francia, y con el Camino de Montaña que va a Vich, Olot y otras partes». Hi havia interès en fer-lo més ample: «por el comercio activo que puede tener el Vallés y la Marina, el primero por la extracción de sus frutos de cáñamos, trigos, azeyte y demás que abunda, y el segundo por las extracciones del vino y frutos que se desembarquen».

Potser alguna obra s'hi va fer perquè el diccionari de Madoz cap a l'any 1840 parla del «camino carretero desde Granollers a Alella». Era camí i hi passaven carros. Però poca cosa seria i es que a causa del «fatal estado del camino que conduce al último punto [el Vallès] desde el Masnou», l'Ajuntament d'aquesta població demana al governador, l'octubre del 1862, la reparació de la via mentre es fan els plànols de la nova carretera que passant per Teià ha d'arribar a Vallromanes i Granollers. Però hi ha moviments d'influències i «a escitación de los diputados del partido, la escelentísima diputación provincial ha modificado los planos, fijando por Alella el curso de la citada via». Era l'any 1864, però no hi havia pressa perquè no hi havia diners.

El juliol de 1882 el diputat Joan Alsina Sensat pren possessió de la propietat dels terrenys «del camino vecinal que desde el yermo de Guardia pasa por Font de Sera a Alella, el cual, juntamente con la riera de Alella hasta el empalme con la carretera de Madrid a Francia ha de formar el trozo primero de la provincial de Masnou a Granollers». Escriu l'enginyer Melcior de Palau que hi havia la voluntat de «transformar en carretera provincial antiguos caminos como el de Font de Cera», en aquest cas es tractava d'aixemplant «el camino vecinal» a un amplada de sis metres. L'obra acabada es va inaugurar el mes de març de l'any 1885, i es va veure acomplida una demanada que esperava feia més de cent anys: «Per Font de Sera hi passava abans lo camí de ferradura que anava de Vallromanes a Alella y al Masnou; avuy hi passa la carretera provincial o de segon ordre que de Granollers va a eixa última dita població».

Ara intentar pujar cap a coll de Sera per on ho feien abans és complicat, perquè la carretera s'ha menjat els corriols i només

queden pocs metres de testimoni, si els saps trobar. Així que val més situar-se dalt del coll. Artur Osona visita l'indret quan feia poc que la carretera nova era en actiu, i ens fa el favor d'explicar-nos on podem trobar l'antic camí de ferradura que encara feia de bon passar: «prenent un caminet o curriol que als 10 minuts de Font de Sera arrenca de la carretera, a mà dreta, en direcció Nord, als 15 minuts s' baixa a Vallromanas». Hi he anat i l'he trobat. Gran part de la baixada és pot transitar per les restes històriques del camí de ferradura, que ara només visiten els senyors. Val la pena tocar els rosegats trajectes, que l'erosió ensenya el pas gastat d'homes i animals, en terres del mas de Can Gordi. Vora Can Coret també hi ha memòria del camí i arriba a la cruïlla del que va a coll de Clau. Quatre passes i salutem Vallromanes. I per la riera del mateix nom cap a Vilanova anaven fa cent anys.

Nòmina d'alguns excursionistes que hi passen. L'any 1886 Josep Castellanos, després d'esmorzar a Alella, doncs amunt: «A poch més d'un kilòmetre de la meteixa, se divideix la riera en duas a una altura aproximada de 160 m.; la que baixa de la dreta, naix en las vessants orientals del coll de Font de Sera; la de la esquerra baixa d'aquest últim punt y permaneceix unida a la carretera de Granollers, fins que tombant aquesta a la dreta, s'enfila montanya amunt, y describint curvas capritxosas arriba al expressat coll. La riera que s' deixa a la esquerra, va perdentse entre las vessants y recons de la montanya, mentres per son llit puja ab rapidès vertiginosa la dressera que porta a aquell coll, seguint la direcció general de NE. N. Als 6 kilòmetres escassos del Masnou s' troba, seguint la carretera, lo coll de Font de Sera, desde hont s'ovira als peus Masnou y Alella, a una altura aproximada de 310 metres».

L'any 1893 Manuel Rocal s'explica be: «De Masnou tomé tar-tana hasta Alella, y de pronto pude ver que el trozo de carretera de Masnou a Alella, que se estaba terminando, ha sido casi des-trozado por la inmensa mole de agua, de 7 palmos de altura, que bajó a ella paralela por la riera, llevándose las paredes construi-das, arrastrando la grava y tierra de nuevo puesta, y dejándola llana como si nada hubiera existido. Llegado a la población me contaron innumerables desgracias personales acaecidas por efec-to de la fuerte avenida de aguas en la riera, que sirve actualmente de camino y que atraviesa la población en su punto más céntrico. En dirección de Norte a Oeste se encuentra el camino de Font de Sera, carretera provincial que está abierta hasta Granollers, y a los 45 minutos se gana la cumbre llegando a coll de Sera, magní-fico punto de vista sobre el Litoral y Vallés. Bajando por la carre-tera se encuentran los grandiosos bosques de Mayolas y de casa Jordi [Gordi], en cuyas frondosidades alegra el trino de las aves confundido con el cascabel de las caballerías que por el camino transitan. A seguida se encuentra la casa Mayolas, haciendo cami-no por la riera de Vallromanes, se encuentra, a los 4 minutos, la fuente Casa Cirera, continuando el camino en dirección este, y a los 15 minutos, se llega a la iglesia parroquial».

Camins del Vallès

Montcada i Reixac

Esglésies antigues, masies sense memòria dels orígens. I els camins. Que hem vingut a seguir els camins. Abans, una nota de color, de foc. El dia 17 de setembre de l'any 1808 el baró de Maldà abandona Barcelona fugint dels francesos: «Llàstima nos causà, al passar per la vora del lloc de Montcada, al veure a casi totes les cases cremades i fumant un poc lo campanar i paret de sa iglésia. Així també a l'altre costat, a la vora de Besòs i Ripollet, en les muntanyes i plans en lo terreno dit Vallençana, veure a casi totes les cases cremades de les apartades, i sí també la iglésia i rectoria de Reixac, en aquell turó de muntanya». En altra ocasió diu que «Aquell terreno és molt solitari y la major part de la cordillera de montanyas, principalment en la situació de la parròquia, són boscos».

Comença el segle vint i les coses han canviat, que les muntanyes són un formigueig. No para ningú: «Per entre las colladas de la Trinitat y de Moncada, s'aixecavan mitj enterbolidas per las darreras boyras de la nit, las crestas ja blancas, del Montseny y dels Pirineus. Tot aquella vessant fins a Besós y fins al mar, era verda y gemada. La montanya semblava un inmens vinyat; allá baix, a regadiu, estava tot plantat de verduras y ferratjes. Enlloch hi havia un pam de terra perdut; fins se sembravan els sorrals de las rieras y las rocas dels turons. La naturalesa completava la noble tasca dels homes: els ceps se colltorsavan de tant de pés, y els raïms esclatavan de massa plens». I una cobla, ara:

*Als camps de Reixach guardau
Y a las vinyas ab esment;*

*Cual altre fort escuder
A las persones lliurau
De morir en mal estat
Y en desgrasia del Senyor,
Doneunos Angel sagrat
Vostra defensa i favor.*

Hem de travessar les muntanyess: la Vallençana sota el turó del Pollo i el de Roca Plana; la Vall-llosera sota el turó d'en Rata, d'en Tort i el de Moià; i el fondo de Vilatort, encaixat sota les parets de les Maleles i Sant Pere. I camins per moure's, i del principal n'acabo de parlar. Un puja a Sant Pere de Reixac i amunt fins al coll de Roca Plana, i troba el que un mapa del 1792 en diu *Camino de ir a San Gerónimo de la Murtra*. I baixa cap al coll de Can Roda-soques, passant abans pel coll de Vallençana (mal situat als mapes moderns). Un altre camí passa a la dreta de la torre dels Frares i arriba al coll del Bosc Bonic. I el més important, el que passa a l'esquerra de la torre dels Frares i va seguint la vall, a tocar de les masies, fins al coll de Can Roda-soques. Temps per anar a la costa, que del coll tenien a tocar Santa Coloma de Gramenet i Badalona.

Un altre camí, transversal, lligava Sant Pere de Reixac amb la Vallençana passant pel mig del bonic nucli de les cases de Vall-llosera. I a la part baixa del fondo de Vilatort, vora la font dels Avellaners, diuen que hi havia l'hostal de Vilatort; ara hi trobaràs, fòssil, restes del camí antic. El que puja a Sant Pere de Reixac i després es dirigeix a les muntanyes també és d'abans, i Àlvar Verdaguer el fa servir l'any 1881: «En arribant prop d'una gran casa de pagès anomenada ca'n Fontanet (propietat del Sr. de Llansa) s'emprèn a la esquerra un camí que sembla que va a

amagarse detràs de la casa, y aquest es lo que conduheix directament a Reixach, que en veritat era deliciós per entremitj de un frondós bosch de tall plé de florits arbustos y abundant en plantas aromàtiques; malgrat la forta calor que sentíam, poch nos hauria pesat lo tal camí si 'no hagués deixat ell de serho, trovantnos de sobte voltats per la mes intrincada malesa; mes com divisàbam ja lo terme de nostre viatge, no 'ns fou difícil alcansarlo, encara que ab alguna pena y agafantnos per matas y pinatells».

Perden el fil, aquests. L'any següent uns altres agafen un camí més adreçat: «baixant per lo camí de carro que suaument davalla seguint la serra paralelament situada a la en que s'assenta la dita iglesia». Josep Castellanos, el 1886, també baixa de Reixac pel camí dret i antic: «al breu rato deixàrem a mà dreta la grandiosa y antiquíssima casa coneguda per Ca 'n Fontanet, y atravessant als pochs minuts lo riu Besòs per medi de una palanca». I cap a Montcada, que ja sabem que el Besòs, per travessar-lo, es feia de mala manera.

Sant Fost de Campcentelles

Pagesívola circumstància sota muntanyes i un riu a quatre passes i una església que varen cremar. Noucentistes paraules diuen que: «Unas quantas casas rodejan l' iglesia, tenint lo lloch un arrabal compost d'un sol carrer de novas y bonicas casas, distant un mitj quart baixant, conegut per la Plana». Poca cosa més per fer-ne història amb majúscules de *Campo Sentigis*. Així que anem a tocar el que hem vingut a cercar: passes i sorolls de peus.

Un camí arriba des de Santa Maria de Martorelles i ens l'explica un excursionista, l'any 1882: «Lo camí segueix a la dreta del poble a mitja vessant de muntanya, desde qual punt no's pert may l'hermós panorama descrit, y baixant per entre vinya que les vessant d'aquella omplenan s'arriba ab mitja hora a Sant Fost de Capcentellas, tan poéticament situat com lo poble de Martorelles».

Hi ha un camí que es dirigeix al Besòs amb la intenció de portar-te a Santa Perpètua de Mogoda. L'any 1884 un excursionista, en Heribert Barallat, explica un detall curiós: «Nos encaminàrem després cap a Sant Fost, passant per la palanca estesa sobre 'l Besós, qu' ens obligà a demostrar qu' eram bons equilibristas. Al peu de dita palanca hi ha un xaval que cobra los drets de passatge á l' anada, pero a la tornada no cobra res». Un mapa d'inicis del segle vint diu que és el *Camino de San Fausto a La Llagosta*. D'altres camins trobaràs per anar a Cabanyes i un que baixa del turó del Pi Candler i lliga amb Badalona i Santa Coloma de Gramenet.

De Sant Fost a la Conreria

Quan els cartoixans s'estableixen en aquest racó de món es converteixen en els senyors feudals de l'entorn, i els pagesos de Sant Fost, de Martorelles i de Santa Perpètua de Mogoda han de pagar els delmes i els censos als monjos. Ho varen fer més de 400 anys i s'acostaven a l'edifici de la Conreria a fer efectiva la quantitat. Molt de tràfec hi havia, molta gent treballant als boscos, fusta amunt i avall. I els camins no calia estalviar-los, així l'any 1587 els cartoixans obren «una nova carretera per vaginar de dit Monestir a la casa de Mogoda y de dita casa a dit Monestir les vitalles y provissions són necessàries per la sustentatio de dites cases». La fan pel mig del bosc de Sant Fost, i tal vegada és el camí carreter que coneixem per documents del segle divuit i en traces posteriors, i que arriba a la Conreria, deixant el seu rastre en algun nom de carrer actual.

Una escriptura de 1844 parla d'unes terres del monestir al costat del «camino que va de Badalona a San Fost», potser una derivació del camí anterior, que sabem que a mitja pujada es desviava a la dreta per anar al coll de la Jeia d'en Pujol, per on «hi passa lo camí pera comunicarse las dos últimament ditas poblacions [Sant Fost i Badalona]». Una notícia de l'any 1889 explica que pel coll de Fra Rafel: «hi passa un camí de dressera pera anar del poble de Sant Fost a la vila de Badalona», una variant del camí esmentat.

Un altre camí anava pel torrent, i enfilava la muntanya en línia recta. Josep M. Toffoli ha escrit que: «El torrent que neix al cap de la Conreria i que sense rodejos d'importància mor al riu, formava una bona, natural i directa via de comunicació. Les urbanitzacions han parcel·lat i desfigurat el camí que en aquelles èpo-

ques el pare procurador, acompanyat del seu criat, els recorrien amb assiduïtat muntats en els seus muls». Un excursionista en parla l'any 1889, diu que des del coll de Montalegre, on hi ha la Conreria, un camí: «passa per la Font dels Monjos, molt concorreguda á l'estiu per la gent de la costa, y s' deix anar cap avall fins a ésser al poble de Sant Fost».

D'aquest camí en parla en Jaume Torrent de Sant Fost: «quan s'arribava a Can Romagosa s'agafava el camí que passava per davant de Mas Llombart, seguint per la timba de les alzinetes, passa pel costat obac seguint pel torrent que baixa de la Conreria. El camí continuava pujant passant pel costat de l'Hort de les Monges. En arribar al Coll de la Conreria ja tot era costa avall, baixant per terrenys de la Cartoixa passava per Can Sanromà, el Mas Ram, arribant a Badalona pel barri de Pomar». També diu que a inicis del segle vint les dones de Sant Fost passaven les muntanyes per anar a Badalona, al mercat amb mules carregades de conills, pollastres, gallines, llegums i que tornaven carregades amb esparidenyes, roba i fil de Mataró, i peix fresc i salat.

Martorelles i Santa Maria

Santa Maria de Martorelles dalt les muntanyes, poques cases al voltant de l'església. Això era selva tancada, ni un raig de sol no deixava viure cosa. I ho cantaven així: «Martorellas, Cabanyas y Sant Fost, tres parroquias dintre un bosch». Ibèrics i homes d'es-pasa al castell Ruf que un paper del segle deu ja recorda el lloc de *Marturellias*. I tot masies de gent treballant la terra. De fet eren dos Martorelles, el de dalt i el de baix, vora el riu Besòs. A la part alta vivien de la vinya i a la part baixa d'horts amb patates, mongetes i faves.

Una colla excursionista hi passa l'any 1882: «Al peu de les serres, y per lo camí de carro que's decanta un poch a la esquerra, s'hi trovan las primeras casas de Martorellas, bonich conjunt de pintoresch efecte, puix que en curt espay se vehuen aplegats bells grupos d'arbres, y enredadas bardissas que omplenan los marges d'un torrent, que devalla de las vehinas serras. Seguint lo camí, a la dreta, se passa un recte carrer de novas casas, que ben tost se deixa pera continuar en la dita direcció un camí que descendint sempre, baixa fins al peu d'un torrent, qual marge dret se trova atapahit d'espessa vegetació y demunt del qual crida l'esment una magnífica casa dita Can Roda. Desde aquet lloch y davant per davant se veu la vella iglesia de Martorellas rodejada d'un conjunt de rònegas casas, enfilat tot damunt d'un puig. Per ell se puja la suau costa fins al peu de l'iglesia. [El poble] se trova situat en un puig y voltat per la cordillera de marina que esglahonantse ab suau gradació fins al riu permet desde ell veure la plana del Vallès».

Uns veïns de Santa Maria es queixen d'estar deixats de la mà de Deu: «aïllats i incomunicats de la resta del món» i de tenir un

«infernai camí» pel qual només es podia circular a cavall sota perill de perdre la vida. Els carros no podien passar, les collites es deixaven perdre. Es lamentaven en veu alta de «no tenir els mínims serveis urbans d'higiene i les exigències de la vida moderna». I calia la independència. El 1927 les queixes varen ser escoltades i els va arribar la felicitat municipal

Del camí que anava de Martorelles a Martorelles en Francesc Llorens en dóna notícies l'any 1884, que contrastem amb la visió dels veïns: «Aquest tros fou de lo més bonich de la expedició: lo mormolejant torrent, la abundancia d'aygua, la fragancia de las flors boscanas, la simpática verdor de las fullas, ab mil variats tons de brillant colorit, la transparencia de l'ayre y los encesos colors dels celatjes que daurava lo sol ponent, tot omplía cel y terra de poesia y deixava en suspensió nostra ánima. Per un caminet que passa prop de las casas novas o barri de Martorellas y per entre grans salzeredas massa monótonas, arribárem prompte a la vora esquerra del Besós».

De Martorelles a Alella pel coll de la Font de Can Gurri

Entenem-nos, aquest camí que surt de Martorelles et duu a la part alta de la serra d'en Mates i llavors pots baixar cap a Tiana o cap a Alella. Situats que estem, ara ho hem d'amanir amb una mica de lletres. Cal sortir de Martorelles pel camí d'Alella o camí de Can Girona, que hi ha papers que el consideren un camí real. Tot són casetes endreçades i també trobaràs vinya senyora i la cruïlla amb el camí del coll Mercader a Montornès.

Arribar a Can Girona, un dels grans casals que resisteix el pas del temps en aquesta vall, i passar per un safareig gegant i repo-

sar agraït a la font de la Mercè, d'aigua d'acer que et deixa la boca com una llima. Als voltants, runes emboscades dels masos que hi habitaven fa temps. Parlar de les terres de Can Santpare, mas, també fet miques, de la font oblidada i els xiprers i la pedrera de les llambordes.

Font amunt i a la dreta. Pista plena de bicicletes i avui por d'incendi, que m'ho explica un vigilant que passeja. De sobte els instruments em diuen que he de girar a l'esquerra, però a l'esquerra no es pot girar perquè hi ha tant bosc que m'hi jugo la vida. Però és que per aquí passava el camí històric, això és segur. Cal canviar d'estratègia i tornar endarrere i agafar la pista que ara duu al coll de la font de Can Gurri, per explorar el camí incògnit de més amunt. Primer ens allunya del camí cercat i en un revolt sabem que hem de trobar el rastre i cap endins del bosc, que també és ple de branques desordenades però ara puc acostar-me a l'objectiu i descobrir que certament el camí és sota la vegetació. El segueixo uns moments per aixecar acta notarial. Una selva obscura i deixar tota esperança.

Arribaré a la font, trist espectacle d'abandó i porqueria. Aquí també hi ha un tram de l'antic camí que m'obligaria a deixar-hi la pell per tocar-lo. I faig com abans, cap amunt a trobar un forat, però aquesta vegada és més fàcil i puc veure el camí, branques i coses que punxen tot seguint la traça que tinc. Uns centenars de metres que trobaràs si els busques amb eines elèctriques.

Vora el camí que puja a l'esquerra i amagat hi ha el dòlmen de Can Gurri, quatre passes després, i sota el turó de Figuerals, trobem el coll que també rep el nom d'aquesta masia desapareguda. Girem a la dreta, pel camí carener, i en arribar al coll de la font de Can Gurri veiem el mar. Els pagesos del Vallès segur que a vegades pujaven aquí només per contemplar el blau. Obrien el sarró

i agafaven una figa seca, aquest aliment essencial. Fresques quan toca i seques quan l'arbre ha perdut les fulles. Tantes figueres perdudes enmig del no-res, que vigilen les runes de masies que no hi són. Sol i dol.

En arribar al coll podem continuar a mà dreta per la serra d'en Mates. Memòria de la caseta del guardià dels burots i un turó que en són dos, el de la torre del Telègraf i el d'en Galceran o d'en Mates. Seguir sota un turó de nom imaginatiu, el de la Creu Peluda i també del Bosc Bonic. Si fins aquí tot el trajecte he passat per una pista de terra d'amplada excessiva, ara de cop reculem dos-cents anys. Hi ha un tros que et farà content, camí de roca picada, l'autèntic històric que varen passar matxos carregats i la gent de dos peus. Fòssil record que després de deu minuts et deixarà una altra vegada a la pista avorrida, és la manera d'anar al coll de Montalegre.

De Martorelles a Tiana pel coll de Montalegre

Vet aquí un camí de comunicació important d'aquesta part de la serra. I antic. Hi ha molts rastres documentals que en parlen. Ara és l'any 1823 i la terra està esvalotada per la guerra civil, i aquestes muntanyes són de trànsit: «fueron a descansar a la Conrería, la mayor parte lanceros determinaron tomar el portante por el camino de Granollers». Una escriptura de 1843 es refereix al camí de Martorelles a Badalona. Una altra escriptura de 1845 parla del camí de Tiana al Vallès i del de Tiana a Martorelles.

Francesc Llorens, excursionista, hi passa l'any 1884: «sortíam de la Conrería y emprendent la baixada per ufanosos boscos, hont nían los rossinyols y escampan olor tota lley d'herbas, a las 3h 15

descansàvam en la Font Sunyera, de aygua cristallina y saludable. Lo camí passa desseguida prop de un pintoresch aqüeducte, tot vestit d'eura y molsa, y prompte s' troba lo poble de Martorellas, col·locat en una graciosa ondulació de la montanya y arredossadet al peu de sa bufona iglesia».

Un excursionista ho explica així l'any 1889: «Per la Conreria o coll de Montalegre hi passen dos camins que comuniquen la costa ab lo Vallès: l'un segueix planejant per lo cim de la carena, cap amunt, o sia en direcció E. fins a ésser al turó que hem dit que s' trobava junt al de Galceran; allí tomba cap a mà esquerra, quasi en direcció N. y a la poca estona s' deixa anar cap al fondo de la Vall de Martorellas, es bastant freqüentat; serveix també pera dessemboscar totas aquellas fondaladas».

El podem fer començar a Martorelles, però de fet ve de Granollers. De Santa Maria ens dirigim cap a la pedrera gegantina i oblidada; a sota hi passava aquest camí principal, i ara hi ha un tram perdut darrere les cases. Anem pujant sobre la font Sunyera i a tocar de la de Sant Domingo i la del Ca. Ens espera el coll de la Nau. Seguirem fins a trobar les restes de la caseta del guardià, els burots, que en diem, i s'aguanten les quatre parets. Aquí un funcionari municipal, en estricta aplicació de les mesures fiscals, feia pagar els drets d'entrada de les mercaderies que anaven d'un costat a l'altre de la serralada. I és que per aquí hi passava negoci. Ara és una pista ampla i ha perdut l'encant dels camins de ferradura, però et durà sense entrebancs al coll de Montalegre. I avall, que Tiana espera.

Montornès

Montornès tenia a la vora el Camí Real de França, que li servia de sortida a la plana del Vallès, però per arribar-hi havien de travessar el riu Mogent. Pel camí de la Justada s'anava a trobar el de Vallromanes a Vilanova. I cap a les muntanyes, el camí d'anar a Martorelles, que de temps era la principal via de comunicació entre Vallromanes, Montornès i Martorelles. Sembla intacte aquest pas pel coll de Mercader, que trobaràs després de pujar al costat de camps de vinya, quan reposis entre els turons de Déu i de Sant Miquel, i si vols pots baixar cap a Can Girona. Fins l'any 1933 Montornès i Vallromanes formaven el mateix municipi.

Vallromanes

Cases esparses aquí i allà hi havia quan d'aquesta terra en deien Vall de Romanes i camins per arribar-hi. Al castell de Sant Miquel hi viuen uns tals Taberner que fan mèrits per convertir-se en senyors de Darnius i posen bonic un mas a la vall, que ara és la increïble torre Tabernera. Ves a mirar la façana única, un prodigi. Poble inexistent, una església i masies al bosc, quatre cases, exèrcit sense soldats en les imatges grogues. Tot és nou ara, fa angúnia aquest mar de casetes i el poble inventat i una església i algunes parets de pedres enganxades amb fang i paro de comptar. Però Vallromanes és una riera d'arbres amics. I les muntanyes, aquesta frontera cap al mar que hem de travessar.

I per imaginació que no quedi, que l'any 1914 ho veien així: «Allà, per exemple, en aquell bonich y senzill poblet de Vallromanes, tan alegroy, tan pintoresch, ¡que n'és d'hermosa la posta de sol! Desde la cambra de l'antich casal, recolzada a l'ampit dels grans finestrals oberts de bat a bat, per hont entra l'ayre tebi, tot perfumat de farigoles y romanins, ¡com m'extasio davant d'aquell grandió panorama! A l'esquerra rumbeja tot lo pla del Vallès ab sos camps d'or de blat madur y ses boscuries de pins... al fons... les montanyes de Séllechs y Sant Mateu totes encatifades de verdor, ab llurs casetes escampades, roges o blanques, les unes dalt d'un turó, les altres esclètjades, talment com casetes d'un pessebre... els remats de blanques ovelles y alegres cabretes que van a soplui... A la dreta, tirant un poch el cap, oviro l'històrich y antiquíssim palau senyorial dels comtes de Montornès, el vell castell de Sant Miquel qu'avuy s'axeca encara altiu d'entre ses runes, tot rodejat de frondosos boscos que humils, als seus peus, li servexen

de magnífica catifa de vellut color d'esmeragda tota brodada ab l'or fi de la ginesta, les diminutes amatistes de la flor del timó, l'extesa de les cintes de plata dels alegres rierals que serpentegen la montanya, saltant l'aygua esbojarrada per les torrenteres, entretenintse a jugar capritxosa ab els pexets d'escata de nacre y les pedretes de pulit marbre blanch... D'allí l'encisadora blavor gris del cel, pintat d'ací d'allà ab pinzellades dels colors de l'arch de Sant Martí... Enllà d'enllà oviro tot petitet lo poblet voltant amorós sa mare l'Església, qui tota cofoya s'axeca ab son típich campanar, fentli guardia d'honor els vells xiprers qui desde llarchs temps se troben al peu del petit cementiri».

Cap amunt hi havia un camí que hem explicat per anar cap a Can Boquet i després baixar a Vilassar. I el que va al coll de Clau i després baixa a Teià, una desviació et duia a Alella pel coll de Font de Sera, n'he parlat abans. Però per anar a Alella pel mateix coll el camí principal, de ferradura, pujava per la terra de Can Gordi. Més camins trepitjats et portaven cap a Martorelles, Montornès i Vilanova.

De Vallromanes a Teià pel coll de Clau

Amunt per la riera d'arbres espessos i de torrentades quan plou de veritat. Ample i agraïda de verds cada primavera, veuràs els arbres despullats quan fa fred. Caldrà girar a la dreta pel carrer d'Alella i fer diverses voltes amunt fins a arribar a unes cases i trobar la cruïlla que et deixa triar el camí que anem a seguir a l'esquerra. A la dreta hi ha el camí cap a Alella pel coll de la font de Cera.

Papers noucentistes en diuen «Camino de la Sierra de Vallromanas a Teyà». Revolt accentuat i amunt per un camí recollit i de bosc que passa per sota el turó de Can Cirera. Un pagès vell em parla de les vinyes, de la seva joventut, i un gos reviscolat ho escolta amb interès. Arribo a una pista i amunt; aviat hem de seguir a la dreta per enmig de boscos i bona pujada fins a trobar el coll d'en Pau Arenas. Aquí toca baixar cap a Teià pel que Artur Osona anomena «Camí Real». La pista que hem tocat fa una estona sembla que és el camí fet l'any 1893: «En el presente año ha sido objeto de alguna mejora el valle de Vallromanes, pues se ha construido el camino vecinal de Tayà, subvencionado por la Diputación provincial».

L'altre camí històric l'Osona l'explica, i encara hi és tal com el va trobar. De la riera cap a Can Sala Gros i amunt a tocar de Ca l'Agutzil, per Can Bórrec i sota Can Gurguí Gros i, una mica més, i ja hem arribat al coll de Can Gurguí. En aquest punt podem baixar cap a Teià, o a la dreta carenejar cap al coll de Clau, o a l'esquerra amunt cap a Can Gallemí i Sant Mateu.

De Vallromanes al coll de Can Boquet i a Sant Genís de Vilassar

Comencem a caminar a Vallromanes. Per la plana que envolta Sant Vicenç, de cases curulla. I amunt cap a Can Viló dolça pujada fins al coll de Forns, això trepitjant el «Camino de Vallromanas a San Ginés de Vilasar». Toca baixar, però aquí el camí d'ara no és l'històric, que passa més a la dreta dins la malesa vegetal. El retrobem en arribar a la riera d'Ardenya o torrent d'en Maimó. Ara entrem en el camí que anava de Vilassar a Granollers i que cada paper antic bateja com vol. A vegades és el «Camino de Grano-

llers a Vilasar o de Cuquet», també el «Camino de Vallromanas a San Ginés» i també en diuen «lo camí que passant per lo Molí de Coquet, arriba á Vallromanas». En aquest poble mantenen el record el passatge i l'avinguda de Sant Genís de Vilassar.

Camí perdut de Vallromanes a Sant Mateu

Els mapes parlen d'aquest camí que ja no hi és. Hi ha rastres al cadastre que indiquen bé el seu recorregut en arribar vora Sant Mateu, i el seu nom, però ara és una il·lusió cartogràfica. De fet es deuria de tractar d'una desviació del camí antic que va de Vallromanes al coll de Can Gurguí, que trencava a l'esquerra i pujava en direcció a Can Gallemí, però a mitja pujada costejava a la dreta, que és on el situa la documentació. Ara és tot brolla i s'insinua algun tram, però es va deixar de caminar fa molt de temps, i ni les foto aèries de mitjan segle passat no en saben res. Però a Sant Mateu també s'hi podia anar per camí dret i ara esmolat que surt a quatre passes de Can Gurguí: «un esbarrancat camí, cobert de bosch de tall y també de relliscosas pedras». L'Osona passa amunt i arriba dalt, i nosaltres també.

Vilanova o l'Arrabal

Si parlem de *l'Arrabal*, ningú no el podria situar al mapa, però fa anys tothom sabia que es tractava d'un antic conjunt de cases de pagès que des de l'any 1857 formaven part de la Roca i de Montornès, tot i que n'estaven molt allunyades. Però com que els habitants tenien certa aspiració identitària i volien fer les coses a la seva manera, varen lluitar per esdevenir un municipi autònom: Vilanova de la Roca es va dir, que va ser independent del 1936 al 1939 i després ja no ho va ser, i ho va tornar a ser l'any 1983. Des de llavors se n'ha de dir Vilanova del Vallès, que els vilatans volen oblidar aquella antiga dependència feudal.

Atenció, que per aquí hi passava la Via Augusta romana, que anava de Roma a Càdiz, i el Camí Real medieval que duia de Madrid a França tot passant per Barcelona. També hi passaven camins que comunicaven amb els pobles veïns. El 1885 un excursionista en segueix un: «Sortírem del poble de Vilanova de la Roca (arrabal) per lo bon camí de carros, que passant en direcció O., per un bosch de alts pins, per terras de conreu, y luego per altre bosch y Ca'n Vilaró, ab 30 minuts nos portà al poble de Montornés». De més gruix era el camí de la marina que anava a Vilassar pel coll de Can Boquet, tractat abans. I un altre de ben especial, únic.

Famós camí de pelegrins a Santa Quitèria

Dalt d'un turó ben airejat a la vista de tota la comarca hi ha la parròquia de Sant Esteve de Vilanova, i sabem coses d'aquestes

parets des de l'any 993. A l'església, la base i el campanar són romànics; en canvi, la nau central és gòtica, i per acabar aquesta antologia d'estils, la façana i la nau del Santíssim i l'altar del Roser són d'estil renaixement. El titular de la casa és Sant Esteve, però les virtuts manifestes d'aquest bon jan no varen poder amb la competència que de sobte el va arraconar.

I és que l'any 1701 va passar una cosa grossa: va arribar de Roma una relíquia de Santa Quitèria, exactament un braç. El delicat present el va agafar del seu sepulcre, en una d'aquelles catacumbes fosques i laberíntiques de Roma, el cardenal Gaspar Carpineus, que era el vicari general del papa Climent XI. I el va donar a Francesc Badia, pare provincial dels jesuïtes barcelonins, el dia 3 de gener del 1701. Sembla que aquest personatge era un proveïdor de material sensible per esglesioles de pagès. I pocs mesos després, el 18 d'octubre, dona la relíquia a mossèn Rafael Mas Montagut, rector de la parròquia de Sant Esteve.

I neix el Santuari de Santa Quitèria, i és que amb el braç al caaix tot va canviar, i l'església parroquial, modesta i adequada a la pietat dels veïns, passa a ser centre de devoció de moltes de les poblacions de l'entorn i de localitats allunyades. Gent i gent s'acostava a pregar i a demanar que la santa, que havia patit martiri, els ajudés. I com que a vegades els ajudava —coses de l'estadística—, la veu popular va anar fent més grossa la dimensió del fenomen miraculós. Pagesos, traginers, pescadors, terrissaires, soldats, puntaires i tothom feia el viatge devot cap al turó que guardava l'Arrabal. Època de conviccions fermes que ens acosten els versos inspirats dels goigs de la santa:

*Es remei admirable
per a curar tots els mals,*

*febres, tolits i malalts,
vostra relíquia adorable.
Per ràbia, verola i rosa
és molt més apreciada.
Vilanova de la Roca
reb la vostra protecció,
venerant amb devoció
vostre braç que els mals revoca.
En Vós té miraculosa
medicina assegurada.*

Tanta devoció mereixia un camí i, certament, el tenia. Des de Granollers hi arribava camí famós i agradable i que encara es pot fer, tot i que hi ha algun petit tram en desús o modificat de valent, com el que va aixafar la presó de Quatre Camins. Fins fa poc –o sigui, cinquanta anys– encara hi havia gent de la plana que s’acostava a peu a resar a l’esmentada santa.

Però el que ens interessa és el que venia de la costa, origen de tants pelegrins esforçats que travessaven les muntanyes amb idees pietoses. Documents parlen del *Camino de Orrius al Arrabal*, que puja ferm i passa per Ca l’Anton i Can Famadas i es dirigeix recte a trobar el *Camino de La Roca a Vilasar* i el segueix girant a l’esquerra. Passa a tocar de Can Trescot i deixa l’esmentat camí desviant-se a la dreta i amunt. Aviat arriba a les ruïnes de Can Monpart i canvia de direcció anant cap a Can Jep de la Mel. L’amic Josep Castellanos hi passa el 1885, «arribarem a una casa en la actualitat inhabitada, dita Can Mompar. Als 10 minuts baixarem a Can Gep Pey o de la Mel, hont refrescarem (ab aygua, mel y anissat, beguda deliciosa); luego deixarem a mà dreta, se-

guint al O. lo camí que porta a la parroquia de Vilanova de la Roca».

Aquest camí d'anar a Santa Quitèria és bonic i fàcil, ara, però hi ha trams perduts. A la sortida d'Òrrius s'amaga, tot i que si volem remenar la brolla el camí és on ha estat sempre, però oblidat i inútil. Passava al costat de Can Trescot i ara no. Després tot és transitable fins a mitja carena de la serra de Puigdellunes, quan toca baixar. Aquí també se l'ha menjat la verdura i les branques et fan difícil el reconeixement i et deixaran la cara feta una història. Però he trobat el fil. Cal baixar pel bosc de Can Galvany fins a la masia de Can Bosc i ja tenim davant mateix el Santuari de Santa Quitèria. Si continuàvem, les cases de *l'Arrabal* ens esperen. El carrer del Maresme recorda en la toponímia local la jornada que els mapes antics de la zona en diuen *Camino del Arrabal a Orrius*.

I tothom es delia per anar-hi el dia de l'aplec. Un periòdic del mes de maig de l'any 1841 explica que: «Ayer 17, en la fiesta de Santa Quiteria, santuario que dista media hora de Vilanova de la Roca, se suscitaron algunas desavenencias entre los concurrentes, que lo eran algunos vecinos de Granollers, Vilasà de Dal, Cardedeu, Argentona, etc. Los disturbios fueron tomando cuerpo rápidamente, y produjeron desagradables consecuencias; pues, según nos escribe nuestro corresponsal del Vallés, hubo un considerable número de heridos, entre los cuales se cuentan algunos regidores de los pueblos mencionados. A pesar de sus insignias municipales fueron terriblemente apaleados; circunstancia que agrava mas y mas el crimen de los que lo perpetraron». De la notícia hem de retenir la popularitat de l'indret, la gentada que s'hi acostava d'arreu.

Passen els anys, vet aquí una notícia certa que publica *La Unión*, diari de Madrid, el dia 25 de maig del 1884: «A pesar de lo lluvioso del tiempo fué bastante concurrida la romería llamada en nuestro idioma aplech de Santa Quiteria, en la solitaria parroquia-santuario de San Estéban de Vilanova de la Roca, en la comarca del Vallés. La devoción a Santa Quiteria es muy común en la comarca del Vallés y en la costa, y era de ver los muchos naturales de estas comarcas que estaban reunidos allí, mojándose y acogándose los que podían en las pocas casas que por allí se encuentran, pues a pesar del mal tiempo todos querían visitar a la santa protectora».

Notícia que publica *La Veu del Vallès* el dia 5 de maig de l'any 1898. Començarà la festa «ab ofici en lo que hi tocarà la orquesta los “Agustins” de Granollers y predicarà lo ilustrat Rector de Vallromanes Mossèn Pere Bou. Com de costum se farà a la tarde la professó pe'ls vols de la iglesia. No esperem enguany veure per aquestas afrans montanyas las alegres comitivas d'altres vegadas; qui no te un sis, te un as; qui no plora un fill perdut a las guerras, veu caure a demunt de sa propietat una gran sotregada d'impositos y de moment un 20 per cent d'aument de la contribució de lo que no 'ns en escaparem pas. Però, ¿qui ho podrà pagar? Mal estem, si Deu misericordiós no 'ns treu d' aquest abim a que 'ns han dut los patrioters y beneyts de las grans ciutat».

I ara l'any 1905, que l'aplec és «uno de los más importantes de la comarca del Vallés», la missa i «la procesión que acostumbra a ser concurridísima. En la puerta del templo se repartirán los tradicionales “tortells”. Los bailes se ejecutarán al aire libre y en la era de “cal Bosch vell”».

Vet aquí una extensa nota de la *Il·lustració Vallesana* de juliol del 1922 que escriu Hermenegild Carrera Miró. Unes paraules plenes de vida, que expliquen amb detalls el que passava: les maneres de vestir, de menjar, l'ambient:

«Tots els anys, al ésser l'endemà del tercer diumenge de maig, té lloc aquest renomemat aplec, un dels més antics i més típics de la comarca vallesana. L'església de Santa Quitèria està situada en un dels mes alterosos replanets d'un serral pedrerós estribació dels Céllecs, amb orientació a sol ponent. Allí l'encuriosit excursionista s'hi troba a tot plaer devall d'un cel embaumat per les flaires del bosc, davant d'un panorama hermosíssim i rodejat pels quatre caires de sanitoses pinedes, les quals l'hi ofereixen un estatge encisador.

De bon matí ja és cosa d'admirar les llargues corrues de gent fent-hi cap, anant-hi de Granollers, la Roca, Cardedeu, Mollet, Montmeló, Vallromanes i viletes de la costa com Vilasar de Dalt i de Mar, Orrios, Premià i moltes d'altres; immensa gentada, la qual, per camins i caminets puja adelerada cap el cim de Santa Quitèria, els uns montats amb vistosos animals, altres a peu, altres en carros de blanques i tivades veles, tothom desitjós de passar un dia de gatsara i espació per a així donar una agradosa treva als fatics i misèries pròpies de la vida.

Es ben original i escaient l'espectacle d'aquelles filarades de romeus trescant tots tan alegres pels camins de carro, vorades de marge, dresseres i corriols. Van a voltes l'un darrera l'altre a causa de l'estretor de la via, ben endiumenjats, amb grans paraigües per a defensar-se de la calor, les dones amb les faldilles del damunt arrabossades deixant lluir la blancor enlluernadora dels enagües planxats, els homes amb el bot de cuiro ben tivat i ermè-

ticament tapat amb rosca penjat del muscle i el mocador del fato enrestrat per un bastó, el qual duen el coll a tall de fusell. Els bailets no podent aguantar dos minuts el pas mesurat de la filera, fugen sovint camps al dret empaitant-se i cotant-se uns amb altres el mateix que cabridets. Una vegada a dalt, a mida que se atasc l'hora de l'ofici, la gentada es immensa per tot arreu; la cri-dòria i el desfici imponderables.

En havent dinat una de les notes de major colorit, apart de les tradicionals ballades a sota la Rectoria, és la processó de la tarda, en la qual és duta en llampant tabernacle una antiquíssima imatge de la Santa. Es un espectacle per demés poètic, el del pas de la religiosa comitiva a la qual hi assisteixen amb roquet i bonet bo i una vintena de rectors de les parròquies de la rodalia, amb els obrers davant, duient les llurs virolades banderes de domàs de seda volaiant, ganfarons i tabernacle guarnit de flors, homes amb ciris... tot un xamós conjunt de fidels per entremig d'una gran munió de gent i fent via per entre pins i matolls al alegre tritlleig de les campanes i airoses tocodes de l'orquestra.

L'excursionista en resta extasiat d'aquell hermós quadre de festa rural sobreixint arreu de vida i de moviment, que té per escenari grenys singles escarpats, i afraus pregones. I veu alhora en son agradós fantasiejar els fumerols de les improvisades cuines, les colles de camperols caminant esverats en tots indrets, els carros aturats braços a terra en llongues fileres, els animals pasturant a son plaer l'herba resca, els atrafegats venedors de cacoets i avellanes torrades, els tiradors de la rodella, els rifaires de neules i caramet-los, els fagonistes de bunyols ensucrats, els mesuradors de mantecado, els volts de quixalla corrent i cridant com esperitats, les parelles d'enamorats en dolç i entretingut col·loqui... Tota una cinta cinematogràfica intensa de color, de moviment i

de fina psicologia. Les alegres ballades de l'era de can Bosch o a sota la Rectoria fent la delícia del jovent tota la tarda, cloent el formós aplec de Santa Quitèria.

Ja cap al tard, un xic vespret, acabat el darrer vals, tothom està de retorn a ses respectives llars. Els uns amb la satisfacció d'un desig lograt; altres amb la desilussió d'una esperança desvanescuda; uns quants desgraciats amb les manifestacions grotesques de la llur intemperança, la majoria massilents amb la tornada al llur cervell de les preocupacions de lluita per la vida, la qual havia sofert un curt parèntesis; tots, encare que sens donarse'n mica de compte, amb la vuïdor i laceritat que deixa en el cor de l'home cada posta de sol, al marcar que ha passat ja un grà més del rosari de sa mísera existència».

La Roca del Vallès

Castell sobre la roca, estratègica mirada i una guerra medieval que varen perdre els defensors de la fortalesa i tots trenta-i-u varen ser penjats allà mateix. Però, els tres que manaven, fills de Galceran Oliver, tresorer del rei d'Aragó, els duen a Barcelona: «ab catenes al coll grillons a les cames e mans ligades derrera e axí intraren cascu ab sos confessós, e foren a la plassa del Rey hon fou aparellat lo piló e la destal per scapsar aquells: e deffet confessaren tots, e fou levat lo cap al mayor qui havia nom Galceran Oliver».

Roca que ha vist passar la història, exèrcits de totes les religions, pluja i sol. I a sota, Camí Real i molt principal per anar i venir de la Gàl·lia i al mar de Barcino. Població d'un sol carrer bastit al costat d'aquesta ruta, d'hostals i ferrers i un molí de blat que un temps va ser propietat dels Milans del Bosch de Sant Vicenç de Montalt. Quatre cases ben aprofitades. El baró de Maldà no hi va trobar cap virtut: «és petit y son carrer molt mal empedrat y fatal. La iglésia de aquell lloch, situada en lo mateix carrer, és més que mediana y de una bella nau. Lo hostel, molt cerca de la paròquia, a l'altre costat del carrer, és tant sols per arrieros y mozos, infeliz y desacomodat».

Per la Roca passava també el Camí Real que de Mataró anava a Granollers pel coll de Parpers, ho he explicat. També coneixem el camí que venia de Sant Bartomeu i arribava a Vilanova, abans una part d'aquest municipi. I també el camí d'anar a Santa Agnès de Malanyanes, i el de pujar cap a Can Ribot; als mapes antics els trobareu, ara però, alguns trams són només record cartogràfic.

Camins de Marina

L'any 1305 el bisbe de Barcelona, en Ponç de Gualba, va de visita a les parròquies de la marina per veure si anaven rectes els rectors. I un darrere l'altre visita Sant Cebrià de Tiana, Sant Feliu d'Alella, Sant Martí de Teià, Sant Pere de Premià, Sant Genís de Vilassar, Sant Feliu de Cabrera, Sant Julià d'Argentona, Santa Maria de Mataró, Sant Martí de Mata i Sant Andreu de Llavaneres. Però ara no m'interessa què va trobar en el seu viatge d'inspecció, que ja ho ha explicat un historiador solvent. Em fixo en el trajecte, que aquí volem saber de camins, i el bisbe Ponç ensenya una cosa d'interès gran. Anava d'una parròquia a l'altra per un camí.

El bisbe passa per les poblacions de dalt, gent escarrassada, de treball sofert, que mengen de la terra i pateixen les pedregades. Arrelats al tros, vivien i morien sense fer més de quatre passes enllà, que el viatge no té objectiu quan l'horitzó és alimentar-se tres cops cada dia. I a tot estirar anaven al poble veí, i vora el mar no hi havia res, pocs pescadors. Un camí de l'interior lligava tots els petits nuclis habitats, de santoral ben divers. Un camí, una xarxa de petits camins de ferradura, que feien possible de relacionar-se tots plegats. I és aquest entramat de camins que el bisbe Ponç va fer servir, xano-xano per la seva feina.

El camí sortia de Barcelona cap al Besòs i enllà. Notem que entre Santa Coloma de Gramenet i el Pomar de Badalona hi ha un topònim significatiu, «camí dels contrabandistes», que lliga amb un camí del mateix nom sobre Mataró; la continuïtat entre els és possible, tot i que els topònims no ho indiquen, perquè la trama

de camins els connecta. Les dades que manejo són de papers i mapes del segle divuit, però és fàcil que es tracti de la pervivència de camins ancestrals. Els que el bisbe feia servir.

En arribar a Tiana, fa dos segles hi havia tres camins sòlids que anaven cap a Alella: el de dalt, el del mig i el de baix. I d'Alella a Teià, dos més. Per anar d'aquest darrer poble fins a Premià dos camins ho feien possible, i s'arribava a l'històric camí del Mig, que en aquest punt es dirigia a l'esquerra cap a Mataró i a la dreta a trobar el camí real de la marina. Cruïlles d'aquest camí et duïen a Sant Pere de Premià, a Sant Genís de Vilassar, a Cabrils, a Cabrera i a Argentona passant per Agell.

Com a hipòtesi, crec probable que en temps medievals el trajecte del camí del Mig, que sovint és assenyalat com camí real, fos en tota la seva llargada un camí d'interior que passava pels pobles de dalt, quan vora el mar només hi havia poques cases. El fil, la continuïtat, és certa en els temps que he documentat. I posats a imaginar, potser lligava fa dos mil anys cases dels nuclis romans que hem descobert sota terra.

La importància del camí del Mig la fa notar el fet de ser utilitzat com a línia divisòria de Sant Genís de Vilassar i Cabrils quan es va formar el municipi de Vilassar de Mar l'any 1784. Que el camí de baix d'Alella a Teià també es fa servir de divisòria amb el Masnou l'any 1825. I que el camí d'Alella a Tiana per can Roca fa de divisòria amb Montgat l'any 1933.

De camins n'hi havia molts més dels que sabem, dels que els documents de tota mena acosten, que teixien la xarxa entre masies, veïnats, ermites i l'altra banda de la serra; ara assenyalaré els principals, per on el trànsit era més corrent. En aquests verals de la Marina, que és així com d'antic es parlava d'aquesta zona que Maresme es va acabar batejant.

Santa Coloma de Gramenet

Ibèrics estadants al Pollo i cementiri romà a la plana. Santa cristiana i pagesos manats pels Pallarès, de gòtica residència, amos de vinyes, terrasses soleiades. I en Baldoví, que no es refia de la por que ve de la mar —perill dels barcos del nord d'Àfrica—, i fa una torre per avisar els amics. Aquí han esperat de segles que el Besòs els deixés treballar, d'hostals i cristòfols que vivien dels forasters, dels que havien de passar a l'altra banda a coll. I l'any 1915 s'acaba l'angúnia, que fan una estructura sòlida per travessar l'aigua.

A caminar anirem, però l'any 1879 no era fàcil: «Nuestros caminos vecinales desde la estacion del ferro-carril están intransitables, llenos de anchos baches y profundos hoyos, dificultando así el acceso a la población y la exportación de nuestros productos agrícolas. Las calles siguen el mismo orden su empedrado es malo y el arroyo está en algunas convertido en torrente». I amunt, pitjor d'anar-hi. Cap al Pollo i a la Murtra, com fer-ho?

De Santa Coloma a Sant Jeroni de la Murtra i a Canyet

Arribar al poble de la santa des del pla de Barcelona i els petits veïnats que el poblaven, pel *camino vecinal de Barcelona a Santa Coloma* i trobar-se el senyor Besòs enfadat i tornar un altre dia. Avui has passat i deixaràs l'hostal i cap a dins de boscos que ara no hi són i que els papers en parlen i que decoraven el *camino de Santa Coloma a San Jerónimo de la Murtra*. Serra de Mosques d'Ase i la torre Pallaresa, que fa de bon veure per l'edat que té.

Ara a tocar de Can Butinyà, basilical masia de senyora presència i hereus amb sort. Camí enllà, planer sota la miranda i l'ermita del Sant Crist. En plena vall de Betlem a tocar de Sant Jeroni de la Murtra d'història de reis catòlics. A la Fonsanta de baix atura't, i cap a Canyet passant per Can Mas. Veïnat de masies sense memòria, d'antigor sòlida. I després seguint per sobre el torrent Pregon ple de cases i en aquest indret el cadastre antic encara parla del *camino de Santa Coloma a la Conreria* i anem teixint la ruta. Vora la masia de Can Ruti amb el xiprer bonic –si! aquí hi havia una masia que en deien d'en Urrútia– trobaràs el camí que de Badalona puja a les muntanyes. El trajecte sortint de Santa Coloma ha desaparegut però el podem seguir des de Can Butinyà. Hi ha algun tram desviat vora Can Mas i quan passa per Ca n'Oliver. I ja no existeix quan després de Can Barbeta girava cap on hi ha el grandios hospital, on volen curar-te. Després troba el camí que ve de Badalona i va a la Conreria.

Una variant descrita per l'incansable Artur Osona l'any 1892 passava pel cementiri. Seguia la riera Pallaresa (ara de Can Zam) fins al coll de Quatre Camins on trobava el camí esmentat abans. Mapes antics designen aquest trajecte com *camino de los Contrabandistas*.

Del turó del Pollo a la Vallençana

Sortia de Santa Coloma per la part nord fins a trobar la riera Pallaresa, que les rieres les hem fetes servir quan no hi havia ni cinc per fer camins amb cara i ulls. Potser hi tornarem! Ara la vall de Carcerenya i el camí que és de carrerada, o sia de bestiar, i que en diuen *camino del Turó del Pollo*. Arribarem al coll del Bosc Bonic

que ara en diuen de les Ermites i cap a la Vallençana o a Reixac o a Montcada. Això era abans, ara la ciutat l'ha menjat i cal passar dins el recinte de la torre Rivera, sanatori mental. A la part alta de l'indret i vora la font d'en Bartomeu, podem seguir el camí antic un bon tros però una barrera feta de mà humana no ens deixa passar. Ens espavilem i a l'altra banda continuen les restes del camí, marrades per pujar la muntanya que hi són, oblidades però hi són. I un camí ample que a l'esquerra va a una torre elèctrica però a la dreta és el nostre, fins arribar al coll del Bosc Bonic. A la dreta el camí vell de Moncada que va al turó de Can Roda-soques i a l'esquerra avall cap a Vallençana.

Badalona

És l'any 1585 quan Enric Cock, que viatja amb el rei Felip II, fa jornada en aquesta localitat acompanyant el monarca. I en parla bé: «Badalona, pueblo de cien vecinos muy vicioso por los huertos y viñas que tiene y la hermosa vista que tiene a la mar». I al baró de Maldà li agradava tant que hi tenia una casa: «En quant als carrers, lo de vora mar és ample y vistosa sa caseria, suposat venir recte, y blancas las més de las parets, que lo fan bastant alegre. Hi ha bells passeigs ab casas entre aquells horts y terras de conreu al rededor de Badalona».

Poble partit, que hi havia Dalt de la Vila, que és on passaven les coses, amb l'església i les autoritats. Vuit-cents metres enllà, les cases de Baix a Mar, que és on es pescaven els peixos. I al mig el camí real, que travessava la marina i et duïa a França o a Barcelona. Ara, però, anem a seguir els camins que tiren cap a muntanya. I n'hi havia alguns de principals. El que anava a la cartoixa de Montalegre, que tenia una desviació per anar a la vall de Pomar, i després de saludar els cartoixans podies anar a la Conreria i a Martorelles. Un altre et dirigia al barri de Canyet i després pujava a la Conreria, i si vols, agafa una desviació per anar a Sant Fost. D'interès econòmic era el camí de carrerada que sortia de Canyet amb destí als camps de pastura dalt les muntanyes, sobre el coll de Can Roda-soques. Per aquest municipi i el veí de Tiana hi ha trams del que anomenen camí dels Francesos, en parlaré després. Notem també el que va de Badalona a Sant Jeroni de la Murtra, integrat ara, parcialment, en la trama urbana.

Hi va passar en Rafael d'Amat i de Cortada, el curiós baró de Maldà, el dia 28 de maig de 1794: «En est matí, per despedida de

Badalona, hem anat a passeig doctor Ramon Ribera, que arribà ahir tarda, doctor Josep Cases, mossèn Esteve Fontdevila, mon fill Tano, Jaume Fontanals i jo, al monestir de Sant Jeroni de la Murtra per visitar i resar a aquella sagrada imatge, molt prodigiosa i piadosa, del Sant Cristó. Havent eixits tots de Badalona, o de la torre d'en Peixau, a peu, a vuit hores tocades, luego de celebrades misses en mon oratori de Sant Rafel Arcàngel mon reverent capellà i mossèn Esteve, tots a peu, trepitjant sorra i tirant escopetades a algun pardal o gafarró los capellans, per divertir-se tot caminant i aturant-se abirant algun aucell entre les rames dels arbres, hem arribat a la pujada a Sant Jeroni un poc fatigats de tant trepitjar sorra, i hem pujats xano-xano al monestir, entrant a la iglesia, en la que hem resat a Déu Nostre Senyor». Hi torna a anar el 18 de maig del 1802: «Lo camí era pesat per tanta sorra, mes lo sol a les espatlles encara no nos les ha escalfades massa, no havent entrat encara a l'estiu».

De Badalona a la Cartoixa per la riera de Montalegre

Històric que és, que feia servir la llera d'una riera que el temps de pluja arreplegava les escorialles dels turons diversos que adornaven el seu pas, i arriba a les portes de la cartoixa de Montalegre. Tirem enrere que ens ho diu Martí Turró l'any 1884: «Badalona, població de 13.749 habitants, està situada prop de la hermosa platja del mateix nom y al peu de la serra de Montalegre, a la que nosaltres nos dirigíam; desde aquí podíam remontarnos per una riera que atravessa lo carril al extrem del passeig que serveix d'esbarjo als moradors de aquesta pacífica e industrial població; per ella hauríam anat a parar al monastir que dona nom a

la montanya, mes com havíam fet lo propòsit de passar per Tiana, y per altra part era molt fàcil que'ns perdéssim seguint dita riera, per los molts torrents que hi afluhéixen, continuàrem nostre camí envers Mongat [pel camí real de la costa]. Lo camí de tornada es lo que comensa devant de la porta de aquell antich edifici [la Conreria], y per ell, desviantnos alguna que altra volta pera explorar sos encontorns, passàrem devant del convent de Montalegre y per fi anàrem a parar a la riera de Badalona, aquella meteixa que havíam trobat al matí quan anàvam a Mongat».

I ara una crònica de l'any 1907: «Quan, passat Badalona, comensà l'ascensió pels camins y corriols que conduhexen a la Conreria, mentres el cos del convoy feya via amunt per la riera de Montalegre, la Primavera desvetllada tot d'una pels primers ayres del Abril, se mostrava a tota aquella gent ciutadana anèmica y esgroguehida, mes hermosa que may. Les vinyes ab el vert humit de la tendresa clapejavan la terra d'uns tons d'esmeragda que contrastavan bellament ab la foscor dels pins amanyagats per la marinada, remorejant misteriosament els derrers sons de l'oració matinal. Les ginesteres comensavan a obrirse en flors daurades qu'embaumavan l'ayre omplintlo de perfums que les abelles zumegantes extreyan en dolsa mel, mentres els rossinyols refilevan ses passades tendrissimes amagats en les argentades branques dels olms. La mar, ajuntantse al lluny del horisó ab el cel blau, tremolava de plaher, enjoyantse de brillantors y randes blanquíssimes als besos del rey dels astres».

El trajecte no té cap misteri i tot i que ara ha estat engolit per cases i carrers moderns encara en podem conèixer un bon tros, després de Can Ram. És la riera plena de canyes, fins arribar una mica més amunt de Can Sanromà, on és transitable. Ajudats per l'ortofoto de 1956 podem resseguir els camps i fernes una idea de

com era anar a la cartoixa tot sortint del carrer de l'Ullal de Badalona, fa tants anys. Resulta que el 1909 varen fer una carretera ben bonica de Badalona a la Conreria i al Vallès i tres anys després varen construir un pont sobre la riera de Montalegre per poder arribar a Can Ram, i l'obra, inútil, encara adorna el veïnat.

De Badalona a la Conreria per Canyet i Can Ruti

Sortir de Badalona i agafar el camí de la riera de Canyet. L'any 1884 explica l'excursionista Heribert Barallat aquestes coses: «A tres quarts de deu sortiam de la població [Badalona] passant per la 'quintana alta', ahont s'hi troba l'edifici del escorxador y s'ovira en lo fons lo casal de Can Nadal, que fou, un temps, colegi de segona ensenyansa, dirigit per lo sabi franciscà P. Mestres, y que ha servit en altra ocasió d'hospital provisional. Girarem cap a la esquerra per lo 'pas de la guineu' format per etsavaras y magraners borts, trobant al extrem la riera d'En Folch. Seguirem rieral amunt, resultant lo camí, en sa part superior, encaixonat entre duas altas parets, formadas no tant per separar las propietats particulars del camí, com pera encausar las corrents de las ayguas després de las fortas plujas. Lo camí, per tant, resulta incòmodo, s'hi disfruta de poca vista, y s'hi ensopega ab l'areny, que serà sempre un destorb pera fer via en poch temps. A un quart d'hora trobarem l'aplech de casas anomenat lo barri de Canyet».

Ha sortit el nom màgic d'un indret de llegenda: el *pas de la guineu*. Una cruïlla per entrar a Badalona pel camins que baixaven de les muntanyes. Com detalla el nostre cronista i altres fons expliquen, el pas era format per uns murs alts a les dues bandes del camí que servien per conduir l'aigua quan plovia massa. Si-

tuem-nos cent anys enrere: nit de basarda, udols d'animals inconcrets, boscos espessos que amaguen la lluna, camí estret i fosc. Decorat per posar-hi llops i bandolers, i les guilles que hi passaven per robar les gallines dels horts propers. Llegendes certifiquen que a les muntanyes hi havia l'entrada a l'infern i que el mateix propietari dels forns eterns passava pel pas de la guineu per arrabassar animetes al poble. Ara, sense poesia, hi passen cotxes per tots costats.

Hem arribat a Canyet, petita vall que conserva la màgia de masies amb arrels i un carrer de cases endarrerides, i hem d'agafar el camí de Messenuc que la documentació setcentista ja coneix. I potser és d'aquest camí que en parla una notícia de l'any 1668, una escriptura de venda del Mas Bofill al Pomar que limita amb el camí públic que passa al Vallès vora Can Rutí. I pujada suau cap el turó aplanat que presidia la masia dels Urrútia, i passar pel costat. Un xiprer adorna la contrada en les imatges virades de fa cent anys.

Deixem el mas i aviat a l'esquerra trobem el camí de Santa Coloma a la Conreria, que ens ve a trobar. I amunt que la muntanya de l'Amigó espera, abans d'agafar aire, però, hi ha una cruïlla: a l'esquerra és el que el cadastre antic en diu *camino de Sant Fost a Canyet* pel coll de la Jeia d'en Pujol, i a la dreta el camí que duu a la Conreria, que és el que agafem. Acostar-se i reposar a la font del Goig i amunt pel costat de la decoració natural de les roques de Poca-Roba, i anar al coll vora el turó de l'Home, mirar la vista i anar baixant cap a la Conreria.

Ara aquest camí està integrat en la trama urbana i segueix fil per randa l'avinguda de Martí Pujol i el torrent Pregon que ens deixa arribar a Canyet. El camí de Messenuc amb algun troç enmig de cases. I la carretera de Can Rutí: el sanitari edifici s'ha

menjat l'antiga masia i el camí. En el trajecte de pujada i baixada cap a la Conreria anirem trobat trossos del camí històric, ara bosc baix que punxa.

De la Carrerada de Canyet a Montcada

Un camí cabdal i que probablement és més que centenari, i n'han parlat d'aquesta manera: «Si siguiéramos, hacia arriba el camí de Cal Dimoni, llegaríamos hasta el camí de la Carrerada, que en catalán significa camino de animales, y que era por donde circulaba el ganado, para ir a los pastos o ser trasladado de un lugar a otro. En el caso que nos ocupa, esta carrerada, era el camino que conducía desde Canyet hasta el collet de Vallençana antes que se construyera la carretera de Badalona a Montcada». O sigui, un antic camí que era ramader. Ara encara hi pots passar, amunt i sota el pont del Mas Oliver i per Cal Dimoni i travessar la carretera i deixar la pedrera a l'esquerra tot pujant. Del tram que continua i baixa al Vallès en parlarem des de Reixac.

Camí de la Carena

Les enèrgiques muntanyes que tanquen les valls de Canyet i el Pomar es podien carenejar a peu per un camí de ferradura que al segle divuit consta actiu. Ho explica Josep Castellanos, que l'any 1886 hi va passar amb la seva colla. Deixen la Conreria: «en direcció O. SO. per lo pla de la carena, deixant als 5 minuts lo camí que porta a un turó conegut per lo de l'Home, que tindrà uns 380 metres d'altitut, y continuant per lo meteix camí y en igual direcció, als 7 minuts passàrem per lo collet del Frare Rafael, sota

meteix del puig d'aquest nom, que tindrà 420 metres aproximadament d'altura sobre l' mar. Desde dit collet s' gosa de un magnífich panorama sobre lo Vallès. Als 7 minuts del meteix, a través-àrem lo collet de la Jeya d'En Pujol, per hont passa lo camí que procedent de Sant Faust va al Canyet y Badalona. Del collet de la Jeya en direcció O. per lo camí de la carena, que està sembrada de colossals blochs granítichs y calissos, ab 15 minuts pujàrem al Turó del Pi Candeler, disfrutant de un esplèndit panorama sobre l'encisador Vallès. Seguint idèntica direcció, als 5 minuts baixàrem al coll de Pi Candeler, arribant ab altres al Turó de l'Amigona».

Carretera de Vallençana

La carretera de Badalona a Montcada pels barris de Canyet a Vallençana va ser una obra que va costar anys i panys. Vet aquí una crítica del 1922 feta per un periòdic autonomista: «Aquesta carretera ha corregut greu perill de no ferse. L'Ajuntament de Montcada, descuidat com tots els pocs Ajuntaments torristes del districte, va deixar passar el termini del 21 de setembre sense cumplir els requisits de oferiment de terrenys i de contribuir al cost de la construcció de la carretera: la intervenció dels nostres amics els diputats provincials srs. Fatjó, de Riba i Isamat, han conseguit no sols que l'Ajuntament complís aitals requisits, sino també que fossin acceptats pel Consell de la Mancomunitat com presentats a terme quedant aprovada l'obra. Cal que els veïns de Montcada que estimen el seu poble tinguin present aquest fet, i se convenin de que de poc els hi serveix que un foraster que no ha pogut encare aprendrer a parlar el català, els hi fassi venir personatges

tan forasters com ell, a fer moxigangues a la població, que això de res els aprofita, mentres que els nostres amics els hi porten la riquesa i el benestar parlant igual que ells. D'aquesta carretera s'ha de fer el projecte definitiu». L'any 1924 la comunicació de Badalona amb Canyet «es malísima, verificándose por la riera o bién por otro camino paralelo a esta situado a su izquierda, pero ambos quedan inutilizados en las épocas de lluvias». I «entre Canyet y Vallensana no existe prácticamente comunicación alguna». Després de molts precís s'aconsegueix fer una carretera com cal. El mes d'agost del 1929 s'arriba a un acord: «Hemos convenido con la Diputación, mediante el pago del 44 por 100 y la cesión de los terrenos por parte del Ayuntamiento, la construcción de la carretera de Badalona a Montcada, por Cañet y Vallensana, que hacía más de cuarenta años que estaba proyectada, y de la que sólo se hablaba en época de elecciones, cuando había que pescar votos». I mans a l'obra.

Tiana

Convé començar contents i amb potència lírica, així que alcem el nostre cant tot resseguint les paraules de l'*Oda a Tiana* que en Josep Montserrat Arch va escriure l'any 1882:

*Vora una vall que l'aureig acarona,
prop de la mar, dominant Barcelona,
com un colom que en la coma s'aplana,
dintre les flors allanguit s'abandona,
blanch y pulit lo poblet de Tiana.*

Pujades i baixades i de carrers recargolats i antics, cases d'abans. L'aire que m'agrada del tots-ens-coneixem i de la Lola dels dibuixos. Llunyana, l'antiga parròquia aïllada i la casa dels morts. Tant difícil l'accés als clients –a la parròquia que al cementiri no t'ho pregunten–, una mandra anar-hi tot i el paisatge bell d'horts i el camí d'arbres. Per això a finals del segle dinou en varen fer una de nova més a la vora, monumental i poca cosa, de gust remot.

Sobre un turó ventilat hi varen posar el poble per no haver de patir de les dues rieres que el vigilen. La de Tiana la trobaràs a ponent. I de la de llevant ara en diuen la riera d'en Font però fa cent anys era el Torrent, i aconduïa les aigües de tres sots: el de l'Alba, el dels Grills i el de Gili. Atenció, fa dos-cents anys en deien torrent de la Vall de Guiana. Poble de cases de parets gastades i de molts edificis moderns de la gent d'ara, que barcelonins amb diners varen aixecar. Bonic el passeig, tot fent el xafarder per modernistes reclams i cases insòlites.

Entre els horts i la vinya hi havia camins, mirem-ho. Cap Alella eren tres i cap al mar les rieres a peu. El camí principal era el que un mapa groc i molt gastat en diu *riera y camino de Tiana*, que baixava cap a Montgat. Com que poques vegades portava aigua, només quan els núvol vessaven sense enteniment, doncs s'aprofitava, i els carros hi circulaven com podien. Atenció, una dia que el tartaner Feliu Barbeta no pot passar-hi, feta la riera un desori per les pluges va haver de baixar pel camí vell de Montgat.

A finals del segle dinou diuen que: «tristesa dona avuy passar per aquella riera, a qui ha pogut en altre temps deleitar sa mirada contemplant las xamosas rengleres de tarongers que la enjoyavan. Enmalaltits avui, ja no ostentan com avans llur fresca ufanó los simbòlichs copolls de la nevada flor». Els maldecaps s'acaben l'any 1907 quan s'obra l'actual carretera i això ja és una altre cosa, segurs els passos. Bé, hem arribat a Tiana però nosaltres anem més amunt.

De Tiana al coll de Montalegre

L'any 1876 un caminant arriba a Tiana i diu que «emprengueren la pujada a la Conreria y Cartoixa, per un camí de carro que passa casi sempre enclotat. Ab mitj hora s'arriba al primer de dits edificis». Han passat dos segles i ara ens toca fer el viatge a nosaltres. Sortim de Tiana cap a ponent pel carrer de Montalegre, que ens anuncia amb el seu nom que al poble se'n recorden d'aquesta ruta arrelada en la història més pregona. Aviat deixem l'asfalt i toquem terra: aquí hi ha un tram del camí antic que no s'utilitza i és ple de brolla, però el trobaràs. En arribar a la carretera cal travessar-la i, cap avall, que és sota bosc, hi ha les traces oblidades i

gratades per la pluja que ens duran a trobar la riera de Montalegre. A l'esquerra trobaves el camí d'anar a Badalona.

Ara tinc davant la portalada que dóna pas al camí del mas Senromà i, a peu i amunt per la riera, que és com un túnel verd d'arbres vestits de primavera, fins que la selva no et deixa passar. Seguiràs el camí històric d'anar a la cartoixa si passes pel costat del mas del Burro Espavilat. I amunt per fressada senda, amb camps oblidats i plens d'herbes diverses, i la memòria del treball en alguns petits ponts sobre xaragalls, i la font de Sant Bru o dels Ocells. A la vora, la Casa de l'Aigua i la terra dels cartoixans que donava de tot.

Quan arribes vora la porta de la cartoixa toca buscar el camí que anava cap a dalt de la muntanya, però no hi és. Mapes antics assenyalen que hi ha de ser, i el busquem. Ara comença una aventura feta de sang, un *ecce homo* al capdavant, cosa adequada als elevats principis del lloc. I és que el camí hi és, però està ocupat per espècies mil de tota mena de branques. Caminar com si fossis el primer que hi passa en molts anys, i ets el primer que hi passa en molts anys. La brolla ho anuncia. Només un curiós pot intentar la travessa, però s'ho val quan de sobte trobes, a la paret que encercla la cartoixa, una inscripció que t'espera enmig de les punxes: un avemaria que saludava els vianants, un avemaria que no ha pregat d'anys persona nada. L'he seguit fins on he pogut: ara hi ha un contrafort que l'aguanta, aviat una porta trencada que duia als horts monacals. I una paret de vegetació.

Dono una volta amunt per enllaçar amb la continuació i l'he trobada; de fet, el camí va seguint tota l'estona la paret de tancament, el que passa és que la brolla ho fa difícil. Camí d'erosió centenària i un pilar d'una porta desapareguda. Aquí els senglars hi fan de les seves quan l'humana naturalesa se n'allunya. Amb

penar i punxades he passat uns cent metres sota tota mena de coses verdes. Ara una pista talla el camí i a l'altra banda toca pujar a la dreta. Cap a la Conreria tot és incertesa de brolla que ocupa on abans els peus dels homes trepitjaven, i alguns trossos els he tastat fins perdre la paciència. Enllà troba el camí antic que ve de Tiana i amunt. Costa embrollada que anem seguint com a bons professionals fins a la carretera i el coll. Renoí, no hi torno més.

Els mapes més antics, i una magnífica pintura dins la cartoixa, assenyalen una desviació que pujava de manera més decidida i amb marrades cap a la Conreria; n'he trobat algun rastre i documento el trajecte al mapa. Ara som al mes de març de l'any 1876: uns excursionistes ens expliquen coses del seu viatge, però el varen fer al revés, de baixada: «Desde la Conreria se veu a vista d'aucell la Cartoixa, poguentse apreciar sas proporcions y especial planta. Seguidament y per la dressera se baixa al Convent; emprendueren lo descens envers Badalona, per la riera». Ara és l'any 1884 i diuen que: «Lo camí de tornada es lo que comensa devant de la porta de aquell antich edifici [la Conreria], y per ell, desviantnos alguna que altra voltra pera explorar sos encontorns, passárem devant del convent de Montalegre y per fi anárem a parar a la riera de Badalona, aquella meteixa que havíam trobat al matí quan anàvam a Montgat».

Aquesta cartoixa, la més gran del món, té més de sis-cents anys i una història ampla que no cal repetir. Ara, aquí s'hi amaga el silenci i un món on l'esperit mana. Víctor Balaguer, molt jove i corprès, hi passa el 1849, poc després de l'incendi de l'edifici a causa de la revolta de 1835. I diu: «Respirábase allí la tristeza de un abandono que parecía entonces destinado a ser eterno. Las aves nocturnas penetraban por las claraboyas sin cristales en el templo y en las capillas, donde las pocas imágenes que habían

quedado las miraban con ojos sin luz. Todo aparecía desierto y mudo, sin culto, sin nubes de incienso, sin cantos, sin estatuas en los altares, sin fieles, sin rezos y sin lágrimas. Ante aquella mansión de vivos muertos, donde jamás el eco repitió un acento y por donde los cartujos transitaban sin ruido, como sombras, yo me preguntaba si era verdad que la sola dicha y el único goce del hombre es el de no esperar».

De Tiana al coll de Montalegre i la Conreria

Pujar al coll de Montalegre i veure el mar. Hi he anat a buscar els camins que abans es feien servir per travessar-lo, per lligar els pobles de la marina i el Vallès. A la butxaca, mapes vells i traces probables. Senders que venien de Badalona i de Tiana. Que venien de Sant Fost i de Martorelles i enllà a Granollers. Font de monges medievals. Estatge de l'eremita Arnau de Torrevella. I els cartoixans que al segle quinze fan un convent a la falda de la serra.

Aquest camí de ferradura s'ha perdut de la memòria veïna. Només algun mapa antic ens recorda que el varen fer servir durant segles per pujar al coll de Montalegre sense fer la volta per la cartoixa. De dret dalt la muntanya. És per aquestes eines de paper que el podem descobrir totalment perdut, trepitjat per la brolla i trencat per dues carreteres i una pedrera. Però hi és.

Hem de travessar Tiana i amunt. Passarem i saludarem Sant Cebrià, i a Can Torreda el camí girava a l'esquerra. Ara, com un miracle, a la petita franja de vegetació que hi ha en la marrada que fa la carretera es pot trobar un fragment del camí històric. Anar-hi per creure-ho. Hauria de travessar la part alta del revolt

de la carretera i amunt, però la pedrera que hi ha se l'ha menjat. A sobre, i al costat d'una vinya ventilada i bonica pots trobar indicis precaris i clars del camí inundat de brolla. La carretera el torna a menjar, però llavors podem veure fàcil el tall i l'amplada del camí de ferradura d'abans, però la malesa ens atura. Atenció: per aquests verals neix la riera de Tiana, que des de l'inici, en temps vuitcentistes, es feia servir de camí des d'aquí mateix. Trepitjarem les costes del turó de Sant Bru i vas fent entrades al bosc i el pots seguir i tocar fins que gira de cop i, després de la pista actual, va a trobar les restes amagades del camí històric que ve de Badalona i Tiana tot passant per la cartoixa. I a un cop de pedra hem arribat a dalt, a la Conreria, estalvis.

En Josep Castellanos va poder tastar el camí l'any 1886: «En dita vila [Tiana] esmorzàrem y compràrem provisions pera dinar, continuant la excursió a las 9h 45m en direcció NO., deixant a mà esquerra la iglésia parroquial, en construcció (d'estil romà-nich), y a la dreta lo camí que porta a la antigua parròquia, y tombant al O., passàrem per un bon camí, vegent per tot arreu, y principalment al fondo de la vall que dona origen a la riera de Tiana, frondosos tarongers y extensos vinyats que produheixen exquisit vi, degut sens dubte a la terra de sauló apropòsit pera aquestos cultius, que existeix en tot lo sistema orogràfic de la Costa al Vallès. Seguint en igual direcció, a las 10h y 15m arribàvam a la Conreria».

Pel coll de Montalegre, un enamorat de la contrada l'any 1890 en parla: «Realment es un mont alegre aquell en que's troba la Cartuxa de que parlo. Forma una serra en extrem pintoresca, adornada de tots los encants de la Naturalesa; entre les vinyes hi axecan son cap les verdejants pinedas, que's gronxan dolsament al ser besades per la brisa del mar; presenta grans extensions de

boscúria, en que l'arbós disputa'l lloch a la ginesta florida; per tot se troban hermoses catifes de romaní, farigola y altres plantes aromàtiques, que venen a ser l'incensari, modest, pero bellíssim, que tots los dies axeca al Omnipotent boyrades d'incens y d'armonía selvàtica. Les fonts, que hi abundan, dexan entre mil sinuositats capritxoses l'aygua regalada que fecundisa tot aquell bé de Deu; y al mormoleig suau de sa corrent joguinosa contestan los aucellets festius ab mil càntichs d'armonia, al compàs de la veu melòdica del rossinyol, encís de aquella soletat fascinadora».

Aquí dalt, primer hi va haver un convent de monges, era el segle tretze, però es veu que l'airet de la matinada no els agradava i se'n varen anar a viure a Barcelona. Hi havia una novícia tan bonica que un cavaller li deia coses florides i tenia intencions més aviat dolentes, lascives en llenguatge medieval. Quan la verge en va tenir prou del pesat se li va acudir una manera enèrgica d'enegar-lo a passeig. Un dia que li diu que s'acosti, i que agafa un ganivet i es talla la cara i el nas, i l'home, veient la desfeta definitiva, la deixa resar tranquil·la. On varen caure les gotes de sang hi va créixer un arbre que fins fa poc encara floria: l'arbre dels nassos. Víctor Balaguer no hi posa tanta poesia: «Le llaman el árbol del fuego, con motivo del color de sus flores; pero el vulgo, amante siempre de lo tradicional y maravilloso, le llamó, y continúa llamándole, el árbol de las narices, es decir, en idioma catalán, el arbre dels nassos. De todos modos, no es ni más ni menos que una planta que pertenece á la familia de las leguminosas».

Després de les monges agustines hi varen anar una colla de monjos ermitans a provar aquelles soledats. I després els cartoixans hi viuen mentre els acaben l'edifici sota muntanya. Tornem a Víctor Balaguer i a l'any 1849: «A poca distancia de la cartuja, en lo alto de la sierra, gozando de una hermosa perspectiva, pues

que por un lado abraza toda la extensión del opulento Vallés y por otro Barcelona y el mar en su vasta inmensidad, se eleva lo que los frailes llamaban la conrería, edificio grandioso y vasto que les servia de granja y en el que tenían el granero y los depósitos de víveres».

Tot l'indret és ple de meravelles naturals i històriques. A la vora hi ha un cementiri singular. Resulta que l'any 1870 es va declarar una epidèmia de pesta groga al barri mariner de la Barceloneta, potser a causa d'un barco infectat que venia de l'illa de Cuba. Dos mil refugiats es varen estar en aquestes muntanyes i alguns moren de malalties, que les medicines poca cosa podien fer-hi. Aquest cementiri no duu consol als esperits. És el final, l'oblit. Una paret i un monument al record, que un dia farà nosa. Sense noms: on són els morts?

A les darreries del segle dinou hi ha una autèntica febre de barcelonins amb diners per fer-se cases arreu; a la Conreria també hi varen arribar. I neix la colònia-bosc al turó del Reig. Un estadant, l'artista Llorenç Brunet, l'any 1916 es fa construir un edifici rodó que seria el seu Cau, seguint la idea del Ferrat de Sitges, i encara hi és. A l'edifici de la Conreria, que els cartoixans varen perdre desamortitzat, hi posaran un hotel restaurant els Antonell. Tota la muntanya és una festa: a la font de les Monges hi va molta gent de platxeri, i hi obre un restaurant per servir-los. També al turó de Vista Alegre, un altre hotel restaurant que aviat agafa anomenada, i l'antic edifici encara aguanta el vent, ara sense hostes.

Aquesta floració d'iniciatives comercials va ser possible perquè l'any 1867 es va obrir un camí de carro que venia de Badalona. En aquell moment l'antic camí de ferradura, inútil, passa a la història a mans de la vegetació anivelladora. Però, tot i la novetat,

arribar al coll era aventura. Quan plovia era d'herois, entre fang i roderes. I quan feia calor també costava, entre pols i roderes. Una lluita varen tenir amb la Diputació els del país per aconseguir una carretera com Déu mana, però l'any 1912 la comunicació de Badalona amb Mollet és un fet, i els de Tiana estan contents.

Camí real de Martorelles o de Ca l'Andreu

El tipògraf començava a compondre aquest llibre quan en Josep M. Toffoli, em fa a mans un paper del 1867 que porta dibuixada una traça dels camins tianencs. I m'esvero! Creia que la feina d'explorador a Tiana era acabada i ara resulta que no, que hi ha una ruta que cal documentar. Hi ha els camins sabuts a llevant i a ponent i el camí vell cap a la Conreria que aviat desapareixeria, el mateix mapa hi ha una inscripció que diu *De Badalona a Mollet camino en construcción*, el traç de l'obra nova inacabada. I la novetat, un camí que diu que va a Martorelles. Al mapa de 1852 també hi és però en no esmentar aquell destí no el vaig considerar.

Surt de Tiana pel camí de la parròquia antiga, passa a tocar del cementiri enfilant-se per la muntanya de valent, al costat de Ca l'Andreu, que li dóna nom. S'ha conservat gairebé igual el traçat fins arribar al coll sota el turó de Galzeran, aquí la pujada ara està ocupada per una vinya. Després el bosc que ha cobert les feixes de vinya l'amaga i el fa difícil. I arriba al camí de Martorelles que ve de la Conreria i va al coll de la font d'en Gurri. La gent del poble explica que es tracta d'un antiquíssim camí ramader que anava al Montseny.

Martí Turró hi va passar l'any 1884: «emprenguérem la pujada per una bonica carretera que conduheix a l'iglésia del poble, y passada aquesta nos trobarem ja en despoblat, entre hermosas

vinyas que aquí se cultivan en gran escala, endinçantnos després en las pinedas que cobreixen la montanya; lo camí está obert sobre grans banchs de rocas de formació granítica».

Alella

Deixem que el setcentista baró de Maldà ho expliqui: «Lo poble de Alella, que dista dos horas y mitja de Barcelona, està dintre de la riera del mateix nom a la vora. La parròquia, ab la rectoria y la casa de Lleonart, que és al devant, ab sa espayosa tanca plena de arbres tarongers y altres, quedan ab algunas casas de pagesos al mitg de la riera, formant des del clos de la torre de Lleonart dos brasos o divisions. En alguns paratges se estrecha y en altres és ample, dita riera, per sis o set coches de frente, la que és molt llarga y pesada per sa arena y argila, que no és poca. Las demás casas, exceptuadas las referidas al rededor de la iglesia, son apartadas y de pagesos acomodats algunas. La plaza contigua a la parròquia y rectoria la fa recomandable un grosísim arbre lladoner a un costat que, per lo tant copat de ramas y fullas, és fresca en temps de l'estiu per causa de no poder penetrar los raigs del sol, tanta és la espesura de sas fullas, que prenen extensió per lo rededor de la plasa.

Lo terreno de Alella, ab lo de Vallromanas cap amunt, sa major porció és de bosch y vinya, sent sos vins excelents, a no arruinar-los la pedra o altre contratemps. Lo poble, exceptuada la part de mitgdia, que se descobra com per tronera lo mar, és rodejat de montanyas y solitari dit terreno, per consegüent no gaire alegre; és prou regalat de aigua. A mes dels excelents vins, produheix aquell terreno taronjas dolsas, que poden casi igualar-se a las de Mallorca. Las torres de Fàbregas y de Lleonart ne dónan moltes a vèndrer. La riera de Alella desemboca al camí de la marina, entre lo castell de Mongat y casas del Masnou, sent

entremitg de estas la torre de casa Planella, més amuntet de la carretera, dalt a un collat, y lo molí sota, etc».

Enamorat, Víctor Balaguer, d'Alella, que «Vive entre naranjos como la rosa entre perfumes. Es un delicioso sitio de recreo en el que la vida se desliza agradablemente, en una admósfera pura y sana, perfumada continuamente con el incienso de los naranjos y limoneros y con las frescas brisas del mar». L'any 1845, poc abans de les paraules boniques que hem llegit, Pascual Madoz ens deixa una imatge més sòlida: «Divídese esta población en dos partes, alta y baja, llamadas Alella de Arriba y Alella de Abajo. El primitivo o sea el de Arriba, está situado a la falda de un cerro poco distante del mar, y el de Abajo, en la misma playa en un terreno sumamente delicioso por las agradables vistas de que disfruta. Entre ambos cuentan 300 casas de buena fábrica y distribución interior, especialmente las del espresado barrio, que son en extremo pulcras y aseadas: tiene escuela de instrucción primaria pagada de los fondos públicos a la que concurren unos 100 alumnos, y una iglesia parroquial bajo la advocación de San Félix el Africano, servida por un cura parroco y un teniente.

Sus alrededores son muy amenos, adornados con magníficas casas de campo que han mandado construir para su recreo algunos pudientes de Barcelona, adornadas con jardines y bosquecillos plantados de naranjos y limoneros regados con manantiales perennes que acopian para ello en hermosos aljibes. El término es un continuado vergel que continua por el N. con el de Vallromanas, por el E. con el de Tayá, por el S. con el de Tiana y con el mar, y por el O. con el de Martorellas. El terreno, como todo el de la costa inmediata al Mediterráneo, es de ínfima calidad, pero la actividad é inteligencia de los naturales le hace ser feraz y a propósito para todo género de producción: le fertiliza la ribera de

Alella que baja de la parte del O. y va a unirse al mar, dando antes impulso a un molino harinero: en la parte del N. tiene un pequeño monte poblado, del que se surten los vecinos para combustibles. Los caminos son buenos, y por Alella de Abajo cruza la carretera que va de Barcelona a Mataró, Gerona y Francia, por donde pasan los correos, diligencias y un sin número de carruajes, cuyo tránsito continuado da una animación tal a dicho barrio, que es difícil describirla con la viveza que se experimenta: Producción: trigo, legumbres, y abundante y rico vino, muy estimado en Barcelona y toda la costa: se cogen muchas frutas dulces, y abundancia de naranjas y limones. Industria: la principal es la pesca, y además se fabrican telas de algodón y medias del mismo género, y las mujeres casi todas se dedican al trabajo de ricas blondas y finísimos encajes: también se encuentran algunos alambiques para elaborar aguardiente. Población: 309 vecinos: 1.791 almas: Capacidad productiva: 9.752,801 reales: Imposición: 243,820 reales».

Un bon dia de l'any 1770 el baró de Maldà, després de visitar la família a la casa de les Monges, el trobem baixant per la riera: «Alegres com una pasqua marit y molla, sentats còmodament dintre de la silla volant de aquell bon senyor canonge Codulà, los postillons corrents, isquérem de la pesada riera de Alella, per lo arenosa y de poca vista, fora de vèurer al devant lo mar per tronera, per anar ficats entre montanyas, y después al cap a mitja hora o un poch mes, isquérem al camí de la costa o de vora mar a la vanda dreta y a la esquerra la lontananza de montanyas, casas, pobles y pradeñas, que nos alegraban moltíssim la vista tanta varietat de objectes com per totes bandes».

També hi passen uns barcelonins que arriben amb tren. Em dic Josep Castellanos i sòm una colla que volem visitar les mun-

tanyes en aquest més qualsevol de l'any 1887: «Al costat meteix de la estació de Masnou desemboca una riera que porta en temps de plujas gran caudal d' ayguas, que provénen de las vehinas serras. La salva un pont de pedra, per lo qual passen lo camí carreter y l' de ferro. Aquesta riera, durant 4 kilòmetros, serveix de carretera que prossegueix fins a Granollers, recorrent una distancia de uns 16 kilòmetres; es ampla y espayosa, pero en extrém pesada, per ésser son llit de fina arena. Seguírem dita riera durant ½ hora fins a la villa d'Alella, separada del Masnou per una distancia de poch més de 2 km».

Al trajecte un dia li va tocar la reforma, i va ser l'any 1893. Un que hi passa el mes d'agost explica desgràcies climàtiques: «De Masnou tomé tartana hasta Alella, y de pronto pude ver que el trozo de carretera de Masnou a Alella, que se estaba terminando, ha sido casi destrozado por la inmensa mole de agua, de 7 palmos de altura, que bajó a ella paralela por la riera, llevándose las paredes construidas, arrastrando la grava y tierra de nuevo puesta, y dejándola llana como si nada hubiera existido».

Hem arribat, però convé saber que a Alella també s'hi anava des de dos pobles veïns. De Tiana els mapes antic parlen de tres camins per fer el recorregut: *el camino de coll de Vendrans* o de dalt de Tiana, *el camino del mitj de Tiana o del cementerio* i *el camino de baix de Tiana o de la Creu*. I a Teià s'hi podia anar per *el camino de dalt de Alella* i pel *camino de Alella a Teyá* que passava per la cruïlla de Quatre Camins.

Centenària la comunicació d'aquest poble ric i senyor amb el Vallès. Camins que milers de peus han trepitjat. Que encara hi són, per passar-hi. Trams perduts i la natura sorprenent quan t'amagues per corriols veïns a explorar-ho tot. Ara hem de començar a pujar les muntanyes, caminant que és l'ofici que més

m'agrada, i tenim dos maneres de fer-ho, pel coll de la Font de Can Gurri o el de la Font de Sera, d'aquest ja en sabeu coses.

Alella i Martorelles pel coll de la font de Can Gurri

No hi anava a Alella des de mai. Poble únic com tots, i que em deixa tocat, de bonic. Cases airoses de gent grassa de butxaca, colors de rajoles, el vent torça una palmera, una senyora em saluda, i un municipal em fa anar recte. I cap els rastres del camí pretèrit que pujava a les muntanyes i anava cap a Martorelles. Papers caducats assenyalen el seu pas cert, no hi ha cap manera que es pugui amagar. Sabem on ets amic i et trobarem.

Carrer estret de portes adovellades. Una mirada a l'església del Sant Feliu que ja es parla d'aquest home en pergamins de l'any noucents i tants. Memòria de les coses, pedres romàniques aguanten el campanar. I un rètol indica que anem ben encaminats. Senyal oficial que diu antic Camí Real, i ho encerta. Entre cases, ceràmiques vidriades, una porta que la vegetació es menja, número vint d'un carrer ara ple de llum. I amunt al costat del bosc tancat de les Quatre Torres, que és on vivien senyors, quan n'hi havia d'aquesta gent. Retalls del casal noucentista entre arbres gegants i una paret que fa nosa. Sol de matí i dorades parets de pedra, ombres acollidores i pinassa vermella. Cel blau i una mica de ventijol i no cal que el Doctor del mas et repari.

I ja sóc a la sorpresa enlluernada de la porta de la casa del Governador. Palmeres i pins i els meus ulls que no creuen el que veuen, perquè ho veuen per primer cop. Una torre d'un altre mon, una fantasia desmesurada que la folia d'un arborat arquitecte va crear per un que podia pagar-ho. Potser un migdia de calor, o en-

mig de la pluja, l'indret no mou cap sentiment, però ara amb la llum que ressalta tots els ocres això sembla la porta del purgatori, lloc de redempció que ens espera als que no hem anat drets del tot. Rajoles trencades a la teulada, els caps d'uns senyors que et miren, i els ferros treballats fins al cansament de la porta, obra mestre de l'esforç. Voldria conèixer les mans que varen forjar aquest laberint de detalls. Però endavant, que la paret l'anem seguint. I per una altre porta veuràs la imponent construcció de centenàries habitacions buides d'escolapis endreçats, monstre vençut amb jardins de vegetació carnívora.

Un rètol municipal et diu que vas a entrar al camí antic de Martorelles, però nosaltres ja hi anàvem perquè, tot i que l'asfalt ha menjat la sorra, fins aquí el traçat és el mateix. I ara amunt per un camí que mai no oblidaré, tancat d'altres parets que protegeixen i amaguen. Murs i murs gastats, una porta atrotinada que mai més ningú no obrirà. Cases dels que varen fer diners. L'angúnia d'un temps que ha passat, d'un temps que es vivia d'una altre manera. I ara aquest palaus de decorat d'una opera de Verdi són gegants perduts entre vinyes que tornen a florir. Un dia i un altre poble, i que entro en una construcció d'aquestes estripada al vent, d'habitacions on només hi ressona la meva basarda, amb el menjador i la cuina tot fet miques. El passat, un altre passat.

Però hi ha vida aquí, i una porta de ferro et deixa veure vinya de raïm lluent. Aquesta harmonia de labor assenyada. De pagesos que ho han fet bé. Pagesos precursors de l'estat de benestar, que l'any 1638 es reuneix tot el poble per decidir unànime que la festa del Sant Isidre es deixarà de treballar encara que no sigui diumenge.

De sobte hauràs de girar i tornar a girar per escabrós pas entre cases. Som a la capella de Can Cortès. Tot aquest recer de si-

lenci que hem trepitjat és l'autèntic camí real que unia les dues vessants de la serralada. Però ara comença el bosc, la part feréstega de la descoberta. El corriol puja cap a Can Poc. I un pagès silenciós amb paraules d'una sola sil·laba em diu què he de fer. I ho faig, però l'enginy electrònic que porto m'indica que no vaig bé per anar a Sants, que el camí dels antics passa més a l'esquerra. Comptat i debatut amb mi mateix, és que la traça antiga ara està al llarg d'uns centenars de metres dins una finca que guarda amagat el meu camí.

Saludo un antic molí d'aigua, i atrevit a voltar les muntanyes i segueixo un corriol que es dirigeix cap aquella latitud prohibida i ensopego amb les restes històriques de la històrica manera d'anar a Martorelles. Hi és el camí, on els papers que m'ajuden diuen que ha d'estar. D'amplada normal pel trànsit de persones i matxos, un camí de ferradura potser medieval. Caminar-hi i l'estreno, que aquí només i passa el *singular*, que diu un amic meu. Una mica sentimental em poso en aquests moments de descoberta, però com que estic sol m'ho he de fer passar.

Revolts, un camí nou que més o menys trepitja el nostre recorregut i arribem a una pista transversal i moderna que ara també és un camí excursionista de gran recorregut però que abans no hi era. Seguim amunt per revolts i un entorn de vegetació mínima de boscos que el foc va visitar fa anys. I ja a dalt de tot, al coll de la font de Can Gurri que vigilen el turó de Figuerals i el turó d'en Cuiret. I tot això fet amb les cames i amb una poma a la mà, com la tia Marieta d'en Josep Pla, que vivia a Calonge i anava a veure la família a Palafrugell viatjant sempre a peu, per dreceres. I al cistell coses bones.

Camí de Greny d'en Bernardes

D'aquesta ruta a les muntanyes en parlo perquè, tot i que no és un camí històric principal, també tira amunt. I m'agrada. Comença a la cantonada monumental de Cal Governador, aquesta obra desconcertant. Ara hem de seguir un carrer amb una tanca a l'esquerra que amaga el jardí i el llac on les visites de l'esmentat funcionari passaven l'estiu de manera moderada i assaborint els vins del país. Ara tot s'ho menja la natura i els ferros amb rovell. Arribem a tocar terra de veritat i costes plenes de raïm que comença a fer goig. Però n'hi ha una de ceps oblidats, i un caçador que em diu que l'avi que el cuidava va morir. Hi penso massa estona.

Pugem per una carena amable de pins, i a l'esquerra l'ermita inventada als anys seixanta, de Santa Maria de l'Aiguamoix. Amunt i amunt, però de sobte el camí ancestral ja no és el que seguim, que cal girar a la dreta per senda inútil des de fa temps; comprovo que cal anar-hi per obligació documental, fins que les restes d'una pedrera gegantina diuen prou. Aniré per un corriol fet a posta per trobar un fil del camí que caminava en Bernades. Travessaré la pista nova i amunt per un caminó mig perdut on hi ha senyals mig esborrades d'un camí excursionista que ha estat desviat. I sortim al camí de la carena, entre el turó d'en Sopa i el d'en Cuiret; a l'esquerra hi ha el coll de Can Gurri i a la dreta el coll de Font de Sera.

Informació anònima que he trobat, i que explica l'origen de la pista que neix poc abans del coll de la font esmentada: «Cap l'any 1965, hi hagué la iniciativa a nivell de la comarca del Maresme, de construir una carretera de tipus turístic per les carenes de la nostra comarca. Es proposava que aquesta via comencés a Tiana, tocant a la Conreria i anés carenejant per Font de Cera cap a Sant

Mateu, d'allí a Argentona, per acabar empalmant amb la carretera general a l'altura de Llavaneres. Amb aquesta idea es pretenia fer una carretera anàloga a la mítica "Cornisa Alta", que uneix Niça amb Montecarlo, tot passant per les muntanyes. Els 12 metres d'amplada que es tenien previstos es pensaven repartir en 9 metres per a la calçada i 3 metres d'aparcament, tot i que s'hi va treballar a l'alçada d'Alella, la via no es va acabar d'unir mai. El tram que encara porta el nom de Carretera de la Cornisa, que neix a la carretera que va cap a Font de Cera i que condueix cap a Sant Mateu, sembla que és l'únic construït fins ara».

Teià

Aquest poble de muntanya enamorat de la riera, bastit als dos cantons de l'aigua que cau de cel i baixa poderosa quan Déu vol. Gent de pagès de masies arrelades. I tot canvia quan els rics de Barcelona veuen que s'hi està bé l'estiu i es fan cases. Ara les veiem, restes d'un temps que no venia d'aquí. I la glòria perduda de Can Munt, horitzó vençut, flaires d'arbres exòtics que el vent s'endú. I aquesta gent vestida de groc que fan cada diumenge el miracle de bastir natura i que han convertit la terra dels picapedrers en una bella simfonia d'aigua, de fons que ragen de veritat, adornades amb art. M'agrada passejar pel Vedat, d'horitzons amples i la mar que vigila. I també li agradava al baró de Maldà: «Lo poble de Tayà, que està també situat dintre de una riera, nomenada de Tayà; son terreno encara que no goza de molta vista, per ser circuhit de montanyas fora de la part de mitgdia, que se descobra un poch la mar, és alegre no obstant, per los molts arbres y vinyas que hi ha en tot aquell terreno».

Aquí hi ha camins dels que cerquem. Que duïen a l'altre banda de la serra. Però quan semblava que tot lligava, mirada la informació del cadastre, la cartogràfica i les imatges aèries, he trobat un mapa a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de l'any 1849 que dóna una imatge dels camins de Teià més antiga i amb algun trajecte diferent. De fet els camins al llarg del temps es modifiquen per diversos motius, en general per fer-los més hàbils al trànsit de persones i animals; també per interessos particulars. Se n'obren de nous i canvien el traçat dels vells i la cartografia marca aquestes variacions. Les llegendes del mapa vuitcentista indiquen els camins principals: *camino de Can Gurquí, camino que dirige a*

San Mateo, camino alto de Premiá, camino bajo de Premiá, camino que dirige a Masnou, camino de Alella por bajo, camino alto de Alella a Teyá, camino de la sierra. Així que podem reconstruir de manera molt precisa aquests trajectes, que donada la data del mapa és garantida la seva antigor. I sabrem la xarxa de camins de muntanya tal com era el 1849 al municipi de Teià, que és l'àmbit de la documentació.

Dos et duen a Sant Pere de Premià, un per anar al Masnou, i dos a Alella, la terra del vi. Però com que volem anar al Vallès des de Teià tenim dues maneres de fer-ho, pel camí de Can Gurguí i per camí de Sant Mateu. Hi ha un altre camí, el de la Serra, que arrenca del Masnou i que també es pot agafar des de Teià i arriba al coll de Clau.

Camí de Can Gurguí

La referència més antiga que he trobat, és un document de l'any 1788, explica que Teià «tiene actualmente camino de herradura nombrado de coll de Clau el que atrebies a por un montesuelo nombrado con aquél mismo nombre, y tiene salida al Vallés, en el mismo pueblo de Vallromanias, el terreno es muy quebrado». Sembla que parli del que altres documents citen com camí de Can Gurguí, perquè l'altra alternativa seria una referència al camí de la Serra, més improbable. L'anem a conèixer, per tastar tot el que queda.

Amunt per la riera de Teià fins a la cruïlla on hi havia a la dreta el torrent de Santa Eulàlia (ara del Molí) i a l'esquerra el del coll de Clau (en algun mapa torrent d'Eroles), que és per on vaig. Al costat hi ha un antic molí fariner i la seva bassa. Toca enfilegar la

pujada però del camí històric en queda poca cosa, a l'inici uns pocs metres d'erosió intensa. Seguirem a tocar de cases i com que tenim la traça per on ha de passar a vegades el notem insinuat en algun corriol. A la part de dalt el camí ja és transitable, arriba a una pista i al coll de Can Gurguí. Aquí podies anar a diversos destins: a la dreta un corriol carenejava cap a Can Gallemí, a Can Bernadó i a Can Boquet. Si tires endavant, cap a Can Gurguí i baixar a Vallromanes. A l'esquerra un camí, ara mig esborrat, et duia al coll de Clau a trobar el camí de la Serra que venia del Masnou i al mateix coll podies i pots baixar cap a Vallromanes.

L'octubre del 1862 es parla del «fatal estado del camino que conduce al último punto [el Vallès] desde el Masnou». Va tardar però al diari *La Vanguardia* del dia 4 d'agost del 1893 en Manuel Rocal diu que aquell mateix any «se ha construido el camino vecinal de Tayà subvencionado por la Diputación provincial», es tracta de la pujada actual de Teià al coll de Clau que deixa la llera de la riera darrera el molí, i amb marrades puja al coll, fent la vida més fàcil als matxos carregats.

Camí de la Serra

Tota una llegenda aquesta ruta que arrenca del Masnou. I persistent. Als mapes de mitjan segle dinou el tenim ben situat i amb el mateix trajecte que ara, fins arribar al coll de Clau. Que alguns trams siguin límit municipal indica que la història ve de lluny. Anem-hi. Si arribàvem al Masnou ens toca passar pel pla que ara són cases i carrers fins arribar a la cruïlla de Quatre Camins, on abans, enmig dels camps, es podia anar a Alella, a Teià, agafar el camí de la Serra, o baixar al Masnou. Ara hem d'enfilat les costes

de Rials i carenejar tota la serra de Teià que tampoc fa massa dies era envoltada per un mar de vinyes. De llevant a ponent ni un arbre, raïm famós que tastava amb plaer el baró de Maldà fa tres segles. Carena i camí que passa per altures de noms vistosos: el turó de Matovelles, el del Garrofer d'en Dià, el del Pi, el d'en Rosés i el de la Mulassa i endavant que sota el turó d'en Pau Arenas trobarem el coll de Clau. Aquí podem baixar cap a Vallromanes.

Camí de Sant Mateu

Podem començar la història pel carrer Berenguer Raudors o pel camí del torrent del Doctor Barrera. És igual, que ens menen al mateix indret. Cruïlla de destins i un d'ells final, que a la dreta anem al cementiri. Però ara vivim a mitjan segle dinou i això espera. A davant hi ha dos camins el de la dreta et portaria a Ca l'Antiga amb una desviació a la dreta i pujant que era el camí alt de Premià. Agafarem el camí esquerra, que és el propi torrent, i poques passes i haurem de girar a l'esquerra i amunt. Val a dir que ara a l'esquerra i amunt res de res, aquí el camí de ferradura històric s'ha fos menjat per la vinya, però al llarg de dècades hi arrencava la ruta que pujava a Sant Mateu.

Amunt per terrenys de Can Pol i trobarem la memòria del camí seguint el filat que ens recorda que els de Can Freixas senyoregen la terra. El límit cadastral de la propietat és el propi camí, oblidat i mig esborrat, però que torna a la vida la precisió fiscal. I això assegura que estem davant de cosa certa. Hi podem pujar de peus que els medievals la sabien aquesta ruta. Arribem a una cruïlla que és de fa quatre dies i anem recte i a la dreta per camí còmode, i ho hem d'aprofitar que s'acosta l'aventura.

De sobte, a l'esquerra hem de saber reconèixer per on continuava el camí antic, i no hi ha dubte perquè els mapes són matemàtics i on ha d'estar, doncs hi és. El pugem a poc a poc, ple de bardissos, brolla selecte, arbres trencats. Però la dificultat és alegria d'haver-lo trobat i poder aclarir un enigma que tenia corpresos la gent dels rodals. No es parlava d'altre cosa, i ja està resolta. Després del sacrifici de punxes sortim a un camí decent que el diumenge sembla la rambla de Catalunya. Aquí trobarem restes d'obra de murs que limitaven el camí antic, estem en un tram de gran interès que mostra com eren els camins de ferradura fa segles. S'ha conservat per fer memòria. Girem amunt sota gegants de pedra i arribem a la pista grossa. No la deixarem que és el camí antic que el varen fer ample i no és el corriol d'abans.

Amunt per la costa d'Ardenya, però atenció, a l'altura de la cruïlla a l'esquerra que duu a la Ferreria, que el camí històric no segueix el trajecte actual i el podem seguir una mica tapat per branques fins que cent metres després torna a la pista. Abans d'arribar a dalt, a la plana del Mal Temps al redós del turó de la Salve Regina, el camí antic girava a l'esquerra fins la pista actual. El tram final fins a Sant Mateu no té cap complicació: passem la gran pista que travessa la carena i anem a l'ermita de l'evangelista, que ens porta la memòria de la paraula.

Sant Pere de Premià

I els romans que venen i un que aixeca una masia, la Primiliana que mal dit va acabar en aquest Premià, de gent que Santa Anastàsia no perdonarà mai. Mal d'ull han de tenir tots plegats. Ai Premià! poble que es va aturar en la història i que en cent anys va tenir els mateixos habitants, això vol dir que quan en moria un en naixia un altre. Gent matemàtica, precisa, tedescs de la costa de llevant. Tot va canviar a mitjan segle vint, que el poble es va omplir de gent forana, i els d'aquí amb els ulls oberts.

Atenció, si hi volies arribar des del veïnat de mar «lo camí és una d'aqueixas típicas rieras, sorrals vorejats de tapias, de hortas y de taronjers, que tanta fesomia donan a tota eixa part de la costa catalana». En Francesc Maspons l'any 1883 toca aquesta riera: «Forman llurs tancas (com en tots aquells rierals) los alochs, de flor moradenca, que servèixen pera ferne cistells y coves; las etzebaras, mata y figuera de moro, apareixent per sobre de tot això los grossos y vells garrofers de tant ampla brancada. Seguint la riera, deixa ja aquesta, cap amunt, las tancas naturals pera aparèixer closa entre las altas parets de las moltas torres o casas de camp, que per allí abundan, Això fa que siga aquella encara més perillosa, donchs en las fortas y soptadas revingudas que té, lo qui s'hi troba al mitj, difícilmente pot salvarse. Sort que la gent del país coneixen molt per endevant, segons los núbols que coronan la montanya, las tempestats que vénen, y procuran resguardársen».

L'any 1882 expliquen que: «La població es bonica y d'un aspecte alegre; y si bé quasi tots sos carrers fan devallada, per rahó de trovarse assentat al peu de la montanya de Sant Mateu, no

obstant sas ben arregleradas casas, d'una netedat extremada, li donan un tó molt agradable». Miro la gòtica Sant Pere, personatge que els veïns de quatre cases varen acollir tot engegant a passeig Santa Anastàsia, que donava nom a la vil·la fa uns centenars d'anys. Sortim del bell mig d'un poble de carrers estrets on vius el passat. La mania rectilínia dels enginyers aquí no l'han patit i els abusos simètrics de la revolució francesa no hi varen arribar. Restes de parets de pedra i cantonades gastades, flaires de poble de veritat. Hi ha cases noves, però puja que pujaràs acceptes el progrés. I una volta i un panorama del poble amb horts ran l'església, miracle antic de natura resistent, i entusiasme total d'enciams i pinassa al davant al turó d'en Ponç. Un poble per viure.

Amunt cap el nord, i ja som en plena modernitat urbanitzada perquè els de les segones residències volen vistes, mirar lluny, després de la Barcelona de fum malaltís. Han ocupat la soleia com els ibers, trepitjant terres oblidades pel raïm i estan contents sota el sol de les marítimes flaires que potser l'oratge hi fa arribar un dia amb sort. Puja amb mi amic explorador, que ens anem acostant a les muntanyes encara una mica verges, i anem deixant el que els monjos antics en diuen el segle. Pols d'estiu, paus i mansos dos gossos avorrits. Pel bosc les roques i més rocs monumentals, amunt.

Fugir de Premià es podia fer anant cap a mar a trobar el camí real. Cap a Sant Genís de Vilassar per un camí molt antic que ara és una carretera sense poesia. I també podies marxar cap a Teià per un corriol ara mig menjat per una urbanització, i pel bosc, i que passa pel cementiri d'aquest poble. Mira que n'hi ha de camins principals que passen pels cementiris, una manera de viure: *vanitas vanitatum, et omnia vanitas*. Oblidada la lliçó.

Camí de la Costa

El camí històric és el que duia enllà de les muntanyes, que encara el tenim on sempre ha estat. El senyor Carreras troba un pergami de l'any 1004 que diu que en aquest indret hi ha una «via que va al mont i a tot arreu». Ara en diuen camí de la Costa. Francesc Maspons l'any 1883 diu: «nos enfilàrem per una costa bastant dreta y rocosa, plena de grans blocs granítichs, com ho és tota la montanya, la pujàrem en direcció vertical, cap a ponent, fins a ésser a la carena».

Deixa les cases vilatanes i amunt amb el turó d'en Baldiri a l'esquerra i l'enigmàtic camí de Servirol. Passar pel poblat dels ibers, al lloc de la Cadira del Bisbe, genteta atrafegada que tenien el Maresme ben ocupat. I el mirador sobre la vall, al turó de Dos Pins. Fins aquí l'asfalt mana però ara ja podràs tocar terra de la bona. Voltes i revoltes. Pedres i pedres grosses i molt grosses esquixades pels boscos. Camí que manté el trajecte històric gairebé invariàt, però el corriol de ferradura ha deixat pas a una pista ampla. Hi ha uns quants metres que fan goig, la coneixeràs de seguida aquesta herència del passat que ens ensenya prou bé que es tracta de la memòria d'un camí de ferradura, vellíssim i estret. L'erosió d'aquest petit i cabdal testimoni és una lliçó d'història. Segles de passar-hi gent.

Arribaràs a dalt, on Can Bernadó senyoreja la plana de la serra, abans el camí passava al costat de la porta i podies demanar un got d'aigua, que una senyora de nom Maria, et donava contenta, i li deies quatre coses. Ara el camí l'han desviat fins a tocar el camí carener, i ni Maria ni aigua. Els temps, doncs. A la cruïlla et pots dirigir a dreta o a esquerra, tu sabràs.

Sant Genís de Vilassar

Passejar amunt i avall per camins estrets i regirats. Aquest desconcert de quan els edificis creixien a la bona de Déu. El caràcter dels racons, d'una finestra amb blaus, la font, les teulades, flors sobre una tanca en el final d'estiu. Cases que es deixen mirar, rajoles vidriades de colors, una porta de metalls daurats, olor de samfaina, enèrgic. Hi passo dos cops i ja he dinat. I l'horror de l'urbanisme de ciment darrere la bella Massa: aquí la decadència de la modernitat arriba a punxar. Lluny i a pas lleuger. Terra de castell que manava, de mil·lenària memòria, i un poble arraulit al seu voltant. De pagesos és la vida, que treballen la vinya, i de fàbriques de teixits que varen poblar l'indret noucentista.

Sortir enllà d'aquestes cases plenes de vida es podia fer de diverses maneres: cap a mar a trobar el Camí Real, cap a Sant Pere de Premià i cap a Cabriels. Ara els trajectes d'abans no hi són, menjats per l'asfalt de les urbanitzacions, però pots trepitjar uns metres autèntics davant el cementiri i l'ermita de Sant Sebastià, és el que hi ha. I el camí que va cap al Vallès, la gran ruta d'aquesta contrada, l'hem seguit fa unes pàgines, per Can Boquet.

Cabrils

Poques cases a les postals sense color i ara anem a seguir camins d'abans. I n'hi havia per anar a Cabrera i Argentona, per anar a Sant Genís de Vilassar, per pujar les muntanyes, la riera per baixar a mar, cap al Camí Real. On neix la riera, tres et feien pujar cap a la carena: el de muntanya, el de coll de Port i de Can Mastruc. Ara hi ha una carretera que va fer construir el marquès de Can Tolrà l'any 1927 i que et porta a Òrrius. Per superar el torrent de Can Genís (masia desapareguda) el senyor marquès va fer construir un pont notable que consta de tres pisos d'arcades de pedra: les del pis inferior són d'arc rebaixat i les del superior, de mig punt. El pont de Can Genís, o de les Heures, que li servia per anar a visitar les seves fàbriques de Castellar del Vallès.

Camí de Cabrils a Orrius o dels Quatre Camins

Si estàs a Cabrils i vols passar les muntanyes cap el nord, doncs d'antic era molt útil el *Camino de Cabrils a Orrius o de los Cuatro Caminos*, abans però aniràs a saludar a Santa Helena, muller i filla d'emperadors. I pel costat de la riera fins a trobar masos de pedra picada, de pagesos grassos, dels Pons, dels Abril. El mas Grau de parets decorades que amaguen un edifici blanc i medieval que va a l'hora del sol i colors de flors als testos i dovelles que aguanten i un balcó. Pujar i pujar de valent, és feina de cames assentades. I anar veient els camps i la vinya. Mentida, que arribo a la civilització del ciment i les cases de diumenge. En aquests

casos trec del sarró les màgiques ulleres que són capaces de durte cent anys abans. I apareix de sobte simpàtic camí de fang sec i entorn agrícola de vinassa i enciams i tomàquets i alguna figuera i garrofes. I ja a dalt de tot, la imatge avui blava del mar i el sol de tarda. I sóc un iber que ve de caçar.

Cabrera

Població arraulida sota muntanyes, petita i amb un castell que se la mira amb enveja, d'un senyor feudal que va fer tronar i ploure, i de bruixes dolentes que convé no trobar. I podies pujar-les, les muntanyes, cap al Vallès i anar a Cabrils per sota Montcabrer i a Argentona pel camí d'Agell i un altre que seguia el torrent de la font Picant fins a trobar el camí que anava de Cabrils a Argentona.

Camí del Correu a Cabrera

Estem al coll dels Quatre Camins. Certament, era aquest el nombre de camins principals que es trobaven en aquest lloc, i que lligaven Argentona (*Camino del Mal Pas*), Cabrils (*Camino de Cabrils a Orrius o de los Cuatro Caminos*), Òrrius (*Camino de Orrius a Cabrils por los Quatre Camins*) i Cabrera. Tots encara són transitables amb modificacions, però el que duia a Cabrera és oblidat. Al municipi de Cabrils, sota la serra d'en Tet, que formen el turó de la plana d'en Duran, el rocar Més Alt i el turó de Cirera i amb el veïnatge d'Argentona, hi ha un camí que ha desaparegut de la història d'aquestes muntanyes. S'iniciava a Quatre Camins i la documentació cartogràfica en diu *Camino viejo de Cabrera (perdido)* i en mostra un fragment situat en aquest coll. Anava a trobar el camí que lligava Cabrils amb Argentona al lloc de la Creu de l'Avellà (rocar d'en Ferrer), i en aquest tram té el nom de *Camino del Correo (perdido)*. El cadastre oficial recull el trajecte que tenia d'antic i també e diu Camí del Correu. Sabem que hi era i el

nom curiós, però a inicis del segle vint ja es considerava inútil al trànsit.

Així que tocava posar-se a explorar. Saber què diu la muntanya d'aquesta història. Si encara algun rastre podia ensenyar-nos el camí *perdido*. I com que tenim la traça, som-hi, a punxar-se. I és que cada diumenge torno a casa mal-ferit. Als Quatre Camins cal seguir una pista que és el nostre camí eixamplat, fins que cal baixar per un corriol que s'obra a la dreta. Poc després l'he de deixar girant a l'esquerra, i començo a patir, que hi ha un bon tros enmig del bosc imaginant-me que tal vegada un cop allò va ser un camí. Branques i més branques fins que toco el camí caducat, que és allà on ha d'estar. L'he anat seguint amb voluntat i fe, ajupit, estirat, saltant i arbres, i tota mena de plantes imprudents. Però allà, sota la serra d'en Tet, el camí del Correu existeix encara i els estassadors el podrien tornar a la vida. Surto a un camí ja hòspit i trobo la part alta de la urbanització de la Llobera. Aquí cal girar de a l'esquerra i seguir una pista ample fins al lloc de la Creu de l'Avellà, on trobava el camí de Cabrils amb Argenton, que segueix fins a deixar-lo per baixar al torrent de la font Picant, per arribar a Cabrera. Papers del segle quinze situen a Cabrera un camí real a Granollers. Tal vegada es tracta d'aquest.

Òrrius

Fàcil i obert, que aquí manen els d'Òrrius, aquest poble enmig de les muntanyes, amagat. Que les quatre cases i l'església que fa mil anys naixia tenien camins per anar a tot arreu i amb els peus. Els dos dels homes i els quatre dels matxos. Tarda de diumenge i passejo per carrers solitaris, de fet Òrrius és un poble d'un sol carrer el Major, de cases petites i blanques, d'alguna botiga que s'atreveix a vendre. Cases que a vegades volen presumir d'estil, una de columnes d'obra que haurem de mirar. Passejo pel camí de les oliveres amb l'aire d'aquells que venien a canviar d'aigües i fer salut. Una plaça de l'església que artesans han adornat amb milers de pedres de colors. M'agrada un petit edifici que fa cantonada que llueix el diseg de modernisme, perquè un mestre d'obres que va anar a la capital devia tornar amb alguna idea avançada. La notem en aquests angles arrodonits i la decoració, i la paret que tanca l'edifici pel darrera. I ara ensopego amb una casa de pes, de tons vermellorsos, obra d'origen medieval que el segle disset varen fer més gran, que els hi anaven be les coses als Cunill. He menjat arròs en un establiment local i estic content perquè l'han encertat. Al costat, un vell assentista de fustes, que comprava i venia arbres, m'explica coses dels boscos i de les vinyes i del camí que va obrir, i de quan anava lluny a fer tractes, i de com s'ha perdut tot. Miro les fotografies a la paret de fa cent anys i veig boscos plens de vinya, la soleia de Céllecs carregada de raïm, un carro que arriba al poble. Camí per anar a Argentona per la riera de Clarà, per passar el coll de Parpers i anar al Vallès, per anar a la Roca per Sant Bartomeu, per anar a trobar el coll de Quatre Camins i el coll de Port, i un de diferent que portava al

santuari de Santa Quitèria a Vilanova. Estic al centre del món i podem anar a Roma si cal.

Cabrils pel coll de Quatre Camins o de Gironella

Si comences a caminar per la terra amagada d'Òrrius, després d'esmorzar a Can Jordi, tot dirigint els teus passos cap a les muntanyes i el Maresme, has de saber que un mapa antic diu que és el *Camino del Cementerio de Orrius a Cabrils*, i que passa pel coll de Quatre Camins. Certament, morts quedaran els que el pugin, que és enèrgic, però un revolt decidit vora Can Blanc fa la vida més fàcil als matxos. Abans de tocar el cim passarem sota el turó del Molí de Vent i ja som al bell mig del famós coll de Quatre Camins. Lloc on has decidir on vas i reposar. Aquí s'obren les portes de Cabrils, de Cabrera, d'Argentona i d'Òrrius, si és que no volies tornar enrere després de veure la vista i menjar raïm.

Ara, quan fas el camí, ja no és el de matxos, per ferradures adequat. És una pista ample amb alguna casa veïna quan comences la pujada. No et deixarà engrescat, però els boscos fan bonic. On abans hi havia el turó del Molí de Vent ara hi ha el cementiri de pedra de la Mútua que es va menjar l'antiga masia de Can Genís i el molí que li donava nom. He remenat aquests verals i em sembla que he trobat les restes de l'antic molí, quatre pedres que ves a saber què són però que es situen all lloc precis que indiquen els mapes antics que hi havia la màquina de vent. A la banda de marina hi ha una costa que en deien la Sastra i devia ser la vinya de la dona d'un de l'estisora.

Cabrils pel coll de Port

Tornem a pujar cap el mar, per un camí dret i que encara conté sabors de ferradura, vull dir que no l'han fet malbé del tot. A mi m'agrada molt, que és de bon anar i amb pinyons quan toca i les flaires de la pinassa florida. A mig camí hi ha la Pedra del Llamp que ens explica que en aquell lloc hi va morir un noi d'electricitat l'any 1868. Hi passo amb en Joan que és un besnét del germà del mort. A la cruïlla, Cal Camat, un punt de reflexió excursionista i bella imatge nevada que vaig fer un dia blanc. Acosta't a veure el menhir al costat del camí que va a Céllecs i torna enrere per tocar el coll de Port i a baixar cap el teu destí. Abans saludar els de Can Mastruc, a un tiro de pedra, una ruïna, però.

A La Roca per Sant Bartomeu

Trobaràs que el papers en diuen *Camino de Orrius a La Roca* i *Camino de Orrius*. Antic camí de ferradura que puja per l'obaga de l'actual urbanització de Belcim fins a l'ermita de Sant Bartomeu. El mas que hi ha al costat, en algunes èpoques funcionava com a fonda, tal com assenyala un mapa. El trajecte actual, de bon passar, és el mateix de l'antic, tot i que hi ha un tram a la part alta brut de vegetació. Ara toca dirigir-se al poble que ens acosta aquest camí desaparegut. I és que va ser utilitzat per construir-hi a sobre l'actual carretera que duu a la Roca des del coll de Sant Bartomeu. Començava al Pla de les Sureres i anava baixant sota les imponents extensions de vinya de la soleia de les terres de Ca l'Argent. Tot i que en general el trajecte és el mateix que l'actual hi ha una desviació notable, ja que el camí antic passava a tocar de les masies de Can Segal i de Ca l'Argent, i ara la carrete-

ra no hi passa. Notem que els camins tradicionals tocaven al costat dels masos que, a diferència d'ara, no es sentien molestats pel traçat dels que anaven amunt i avall, i que feien alguns calerons restaurant la gana i la sed dels cansats. El camí continua fent marrades fins arribar a La Roca, i hi ha trams que no segueixen el traçat de la carretera actual, sobretot abans de Can Canela on podreu passar per un sòlid tram antic.

A Vilanova per Sant Bartomeu

Situats al coll de Sant Bartomeu podien agafar un camí notable de ferradura que pujava a la carena fins al turó de l'Arbocera i baixava pel mig dels boscos de les Ginesteres fins a tocar el *Camino Vecinal de San Adrián*. Llavors el seguia a l'esquerra per arribar a Vilanova, aquí en deien *Camino del Arrabal a San Bartomeu*. És un camí notable que encara podem apreciar i els caps de setmana sempre hi trobareu gent. Boscos d'alzines i pins plens de pedres amb restes d'antigues cultures: dòlmens, creus, roques foradades, pintures. Fa de bon passar de tants homes que l'han trepitjat. Segueix el traçat històric fins arribar a les urbanitzacions la Pineda i les Roquetes. L'*Arrabal* és un topònim avui oblidat, que és com es designa als mapes de color groc un petit conjunt de cases que depenia del municipi de la Roca. Després es coneixeria com Vilanova de la Roca i ara és el municipi de Vilanova del Vallès. Pocs carrers, que varen néixer a tocar del camí real de Barcelona a França envoltats d'una gran plana agrícola, esplèndida, magnífica, que als entorns del santuari de Santa Quitèria aplegava sòlides masies: Can Tarumba, Can Moragas, Can Cabanassa, Cal Carlí, Villa Antònia, Cal Manco.

Pel coll de Parpers a Cardedeu i Dosrius

El camí surt d'Òrrius en direcció nord i travessa la carretera actual. En la documentació del cadastre oficial reb el nom de *Camí de Santa Inés de Can Viña Mata o de Parpés*. Baixem cap el torrent de Can Planes i vora la masia del mateix nom. Després passem pel torrent de Can Deri i la masia que li correspon. I amunt cap a Cal Gravat i la magnífica masia d'en Vinyamata. Aviat arribem a la pista actual que va a la pedrera i que es sobreposa a l'antic camí en direcció a Parpers. Aquest tram en gran part està en molt bon estat perquè continua utilitzant-se per anar a diverses propietats i en general sembla que segueix el traçat històric. Hi ha uns metres, abans del Mas Deri, que no és transitable perquè està ple de vegetació, però hi és com a document fòssil. El tros final fins a la pista de la pedrera és molt malmès pels desmunts però s'hi pot passar. Anem per la llarga carretera bruta de la pols que remenen els camions que venen de la pedrera. Sota la serra de Cal Pilé (ara d'Ameia) que pren el nom d'una masia desapareguda. També és un record el mas enrunat de Can Salvi. Llarga carena que ens acosta al coll de Parpers, punt que comunica les dos vessants de la serra. Aquí el camí fa cruïlla amb el camí real que va d'Argentona a Granollers tot passant per la Roca.

Argentona

Poble de poques cases el temps de fa segles. Molins al costat de la riera, un castell que vigila, i a les costes de la vall, ara bosc ara vinyes. Masos sòlids d'amos lligats a la terra. I de sobte aigües miraculoses i tots els de la capital a curar-se. Camina pels carrers i hauràs de tastar el pa que el fan bo, i acostar-te a alguna de les fonts que ragen. I les cases de formes estrambòtiques, de senyors de butxaca llarga que venien l'estiu a prendre la fresca. I els pujaven de l'estació del tren amb carros. De camins hem de parlar, sabent que la ciutat principal de la contrada era i és Mataró, i que molts viatgers venien d'aquest indret per dirigir-se al seu destí més enllà de les muntanyes. Les tres grans rutes que van al Vallès les he explicades, per anar a Llinars i a Cardedeu, a la Roca i a Granollers. Altres camins més casolans duïen tothom a Òrrius, a Cabrera i a Cabrils.

Camí del Mal Pas

Certa és l'antigor d'aquest camí i els papers del segle divuit en parlen, que servia per comunicar el poble d'Argentona amb altres camins que dalt la serra duïen a diverses localitats, al lloc que ja coneixem dit dels Quatre Camins, confluència important. En un mapa en diuen *Camino del Mal Pas a Orrios*, en un altre *Lo Mal Pas a les Costes*. Sortia d'Argentona i pujava a les muntanyes amb marrades, per fer la vida més fàcil als matxos. Primer a tocar de Can Barrau, masia antiga de gent que treballava al sol. Encara hi és, però enmig de nous carrers i cases, i el camí dels besavis ha

desaparegut. El trobarem en bon estat i fet de terra, que surt del carrer urbanitzat sota el turó del Pujolar, lloc que quan toca hi trobaràs espàrrecs. Ara el camí és ampla i no té res a veure amb el de ferradura que durant segles hi havia, i s'ha perdut la causa del seu mal nom. Però atenció, encara es conserven uns dos-cents metres del camí antic, ara completament oblidat a la part dreta tot pujant. Hi heu de passar per tastar l'autèntica i medieval manera de transitar per aquestes muntanyes, és una zona d'erosió important, que feia de mal passar.

Arribem al pla dels Matxos i al llarg de mig quilòmetre l'antic trajecte va per la pista actual i s'amaga dins el turó de l'Esquei del Ros. Notem que passa per l'obaga del turó de Matabres, una part poc transformada del trajecte que seguim. Surt a la pista i s'amaga a la dreta i baixant, ple de bardisses que ens recorda que som a la brolla de l'Abril, fins a trobar un camí que puja de Clarà que tots els amants d'aquestes muntanyes coneixem prou, i que en els seus marges mostra l'erosió del anys i la pluja i els peus. Tornem a trobar la pista que careneja i de seguida arribem al final del camí del Mal Pas, que s'acaba al que ara s'anomena coll de Gironella i que abans es deia de Quatre Camins. I és que aquí es trobaven camins per anar i venir d'Argentona, de Cabrera, de Cabrils i d'Òrrius. I més enllà, és clar.

Camí d'Argentona a Orrius

D'Argentona, pel nord, es sortia per Sant Sebastià i es començava a caminar després d'encomanar-se al sant, que actuava contra la pesta. I cap avall, seguint pel costat de la riera fins la cruïlla que et deixa triar entre anar a Dosrius o pujar cap a Parpers. Abans, però, es podia agafar un camí a l'esquerra que anava a Òrrius. De

fet podies agafar dos camins, un d'ells la riera de Clarà i l'altre el que un mapa antic cita com a *camino dressera de Orrius a Argentona*, que escurçava el trajecte. Aquest s'enfilava cap a Can Caramany, passava pel darrera d'aquesta masia i vora Can Manreset, arribava a la riera de Clarà que seguia un bon tros, o sigui que s'havia de trepitjar sorra i si plovia molt no era fàcil passar-hi.

Una notícia del segle setze explica que els capellans d'Argentona havien d'anar a Òrrius però intentaven d'evitar-ho, ja que «lo camí desde Argentona a Òrrius sia molt fragós de montanyes, boschs y una riera, que van per ella passant de dos mil passos, y en ivern, y temps de pluges, acostuma de passar per dita riera gran multitud de aygua». De la trampa se'n sortia més endavant girant a la dreta i seguint un trajecte que ara és un carrer que fa voltes a la urbanització de Can Raimí, construït sobre l'antic camí, però eixamplat i asfaltat. Arriba a l'actual carretera d'Òrrius, que des d'aquest punt segueix el trajecte d'abans.

De cosa històrica poca. Pel tram sobre Can Caramany s'hi pot passar, fins prop de Can Manreset és emboscat, i el trobes si saps on has de mirar. Però el tros que va de la riera d'Argentona a la carretera, es conserva sencer i net, són pocs metres però val la pena de visitar-lo sota els lledoners que el vigilen. I recordar que per aquí hi va passar molta gent.

El senyor Carreras escriu que: «Orrius, en lo montanyar que forma la serra de Parpers al ajuntarse ab Sèllechs, ha estat fòra de carreteras y de tota comunicació directa ab las vias de aquella regió. Sols dos mals camins carreters lo ajuntava ab Argentona y lo Vallès passant per Sant Pere de Clarà y Granollers. En lo present any de 1895 s'està treballant en la construcció d'una carretera de tercer orde que comunicarà aquell lloch ab la carretera provincial de Mataró á Granollers y a Llinars». Però tot va anar

amb poca pressa i així l'any 1902 es tractava de: «Aceptar interinamente lo propuesto en la instancia presentada por don Joaquín Rovira, contratista de las obras del afirmado del camino vecinal de Orrius a la Riera de Clará, pidiendo adelantar la recepción definitiva de las mismas».

Altres camins

Tot i que surt de l'àmbit de la investigació cal fer una referència a dos camins notables que lligaven la costa per la banda de les muntanyes de Can Bruçera, el Corredor i el Montnegre.

El de Lorita, un camí real que sortia de Mataró cap a les muntanyes. L'any 1813, en la lluita contra els invasors francesos, Francesc Milans del Bosch es movia amb les seves tropes al llarg d'aquest camí, un informe assenyala que passen per Lorita, per Collsacreu, per Cal Paraire i cap el Montnegre. Era doncs un camí ja ben establert. Indica que és cosa antiga, medieval, el fet que en alguns trams els utilitzessin per formar els límits entre municipis, cosa que vol dir que hi eren abans de ser establertes aquestes fronteres entre poblacions. Això passa entre Mataró i Llanerres, entre Llanerres i Dosrius, entre Dosrius i Arenys de Munt, entre Arenys de Munt i Vallgorguina, entre Vallgorguina i Sant Iscle de Vallalta, i, finalment, entre Sant Iscle de Vallalta i Sant Celoni. Notable incidència legal, prou significativa.

El camí sortia de Mataró, passava per la riera de Valldeix i torçava a la dreta la riera de Can Soler i amunt cap a Can Flequer, a tocar de l'ermita de Sant Martí i cap a dalt la carena. El nom, en la seva primera part, de Mataró a la carena, cada mapa el diu a la seva manera: *Camí de Flaquer o de Llorita*, *Camino de Can Charrac*, *Camino real de Llorita o de Pins Melics*, *Camino de Loreta*. Enllà trobarem l'ermita de Lorita, ara una ruïna, i poc després, a l'esquerra de la pista, es conserven intocats uns pocs metres del camí real històric, fins i tot hi ha gravades a les roques les roderes de tres mil carros que hi varen passar. A peu o amb matxo

anaves cap al lloc de Rupit, cruïlla per anar a Canyamars o Arenys de Munt i si continuaves en direcció nord el camí passava –i passa– per la Casanova, per Collsacreu, el veïnat de Cal Paraire i el Montnegre. És una llarga ruta de carena, de distribució del trànsit, en forma d'espina que diu l'amic en Pere Tió.

El camí d'Arenys de Mar a Sant Celoni va ser al llarg de centenars d'anys la ruta principal per creuar les muntanyes del Maresme dels carregaments de fusta que del Montseny anaven a les drassanes d'aquesta població marinera i nàutica. Cap dels altres camins, des del Besòs a la Tordera, permetien la facilitat d'aquest comerç, perquè eren de dimensions reduïdes i abruptes. I varen ser aquests subministres que varen convertir un llogarret insignificant en un centre industrial i comercial notable. Ambrosio Borsano l'any 1685 diu que Arenys de Mar és «donde se fabrica los navios por la comodidad de la madera». L'any 1600 un foraster que hi passa diu que és «pueblo bueno». El comte de Darnius cap a l'any 1720 diu que el camí: «es bueno llano y carretero de aquí [Sant Celoni] hasta Collsacreu va siempre metido por dentro de un barranco y continua siempre en ser carretero y hasta llegar en Arenys de Munt, ai una grande vajada aunque carretera. De Arenis de Munt a dicha Arenis de Vall carretera valida y buena». El camí en arribar a Collsacreu troba el camí que ve de Mataró i passant per Lorita arriba al Montnegre.

Camí de la Serra

Quan vaig començar la investigació dels camins de les altures marítimes sota la mirada d'esbarzers enemics, creia en l'existència d'un camí carener central que travessava les muntanyes que amaguen el mar als del Vallès. Algunes lleugeres referències i pàgines inspirades d'autors diversos ho feien pensar. Doncs bé, ho he comprovat tot –més o menys–, i no és veritat, el camí de la Serra no va existir. Ho explico.

Una guia de viatgers de l'any 1823 parla del *Camino de herradura de Barcelona a Dos-Rius*. La informació que dóna és mínima, només el noms dels llocs principals per on passava: Barcelona, el Clot, San Martí de Provençals, Santa Coloma de Gramenet, San Jeroni de la Murtra, la *Conrería de los Cartujos*, el mas de Can Boquet, Òrrius i Dosrius. Una altre guia, pocs anys després, el 1835, allarga el camí i el fa passar per el Far, l'ermita del Corredor, Collsacreu, Arenys de Munt i Arenys de Mar, on lligava amb el camí real de la Marina. I el mapa del *Principado de Catalunya* fet pel capità Ramon Yndar el 1824, «sacado de otros pero mejorado», dedicat al governador de Barcelona –que publico–, és l'únic que he localitzat on surt el camí dibuixat en tota la seva extensió. I mira que hi ha força mapes antics de la zona.

La cronologia indica que aquí tenim un problema. Fixem-nos en les dates: 1823, 1824 i 1835. Les notícies que donen fe d'aquest recorregut considerat com una unitat són d'uns anys situats a poca distància. I cap altre mapa ni cap altre text, ni abans ni després, en torna a parlar. Si el camí era tant important per sortir en una guia com és que no hi ha notícies més consistents en altres

èpoques. Un traçat formidable, de molts quilòmetres, i poca literatura.

Tampoc no lliga la lògica del trajecte. La finalitat del camí real de Barcelona a França és clara, anar de Barcelona a França. Però un camí per anar de Barcelona a Dosrius no té sentit i menys encara per anar a Arenys de Mar, que hi havia un camí real adequat. Una possible explicació és que es tractés de la memòria d'un camí mil·lenari, perquè aquestes muntanyes estan plenes a vessar de dolmens, poblats ibèrics i alguna cosa dels romans. Però ves a saber, que massa anys ens separen d'aquests catalans que no ho sabien. O potser una ruta activada pels francesos, sobre camins existents, durant la guerra acabada feia pocs anys, tot i que n'havien obert una a mitja muntanya, com explicaré més endavant. Tot plegat sembla lligat amb fils.

I els fils són l'explicació que hi he trobat. Les dos guies de viatgers i el mapa, el que fan és lligar un munt de camins per establir un fil conductor, una continuïtat. De fet és un traçat que no hi trobo una utilitat clara, ja que l'activitat econòmica es produïa en l'eix est-oest, o sia travessant les muntanyes en els dos sentits, o pels dos camins reals que encerclaven el massís. Però potser hem de buscar-hi una explicació militar ja que l'autor de mapa és un capità de l'exèrcit, i es tracta d'uns anys de conflictes bèl·lics i una zona de muntanya recorreguda per escamots de tota mena: carlins i bandolers. Deixem-ho així.

Però com que en algun moment es va considerar que aquest conjunt divers de camins se'ls hi podia donar una utilitat unitària intentaré reconstruir el camí per on és més probable que passés. Els topònims, noms de lloc i la mateixa orografia ajuden a fer-nos una idea molt aproximada de com era la cosa. I anirem a caminar-hi amb la predisposició del savi Basho: «Tot el que veia em

convidava al viatge, tan posseït estava pels déus que no podia dominar els meus pensaments. Els esperits del camí em feien senyals i no podia fixar la meva ment ni ocupar-me en res».

De Sant Martí de Provençals a Santa Coloma de Gramenet

Endavant pel pròleg del camí de la Serra, perquè aquí és camí però no passa per cap serra. Que és la plana fèrtil d'horts magnífics que ens acompanyarà uns quants quilòmetres, quan de Barcelona anem a les muntanyes. Sortim de la capital i a peu pel camí real i passem pel Fort Pio, que es va edificar l'any 1719 per tal de garantir que els barcelonins fessin bondat. Una sòlida construcció militar. Després cal travessar el torrent d'en Milans. Passem pel Clot, el medieval i minúscul *Clotum Melis*, quatre cases a banda i banda del camí, bessones i que feien companyia als caminants. Potser hi havia algun hostaler i serveis. Aviat trobem la torre del Fang, casal de temps pretèrits que aguanta el vent, amo de la terra. El baró de Maldà diu que «la torre del Fang, és rònega i prou vella, ab un portal per entrar-hi tan baix, que un hom, a ser alt, s'hi té d'abaixar».

Aquí hi ha una cruïlla, a l'esquerra cap a la Sagrera i cap al Vallès i a França, però nosaltres és que seguim a la dreta. I a tocar de l'església de Sant Martí de Provençals, saludem les masies que s'hi acosten. Vet aquí un indret industriós que va fer sort amb la sèquia del Rec Comtal, aquest be de Déu d'aigua que de Montcada arriba a Barcelona, després de treure-la del Besòs poderós. Molins s'hi varen posar per aprofitar l'energia, i masies que regaven sense pena. Indústries que necessitaven líquid, com les adoberies i les fàbriques d'indianes. Caminem, i com que la riera d'Horta va

seca doncs no és difícil de superar. Aviat toca girar a l'esquerra pel camí del Fiscal que ens durà al camí antic de Sant Andreu a Santa Coloma i a la dreta trobem el Besòs.

L'any 1786 el viatger Francisco Zamora parla del «camino que se está construyendo desde la puerta nueva de Barcelona acia Francia pasando por dicha ciudad de Mataró». Hi passa i tot ho troba bonic: «Este trozo de camino hasta el Besós es una de las salidas mas hermosas y divertidas de Barcelona, pues además de hallarse plantadas sus orillas de buenos álamos blancos, y sus terrenos inmediatos bien cultivados, estan tambien sobre sus orillas, una gran porción de prados de las fábricas de yndianas que lo hermosean mucho».

L'any 1796 Maldà hi passa, pel pla: «Lo camí no ha estat difícil, fora d'alguns passos estrets i fondos, entremig de marges, i algun roc de tant en tant, que ens feia un poc anar a pleret, assegurant-hi lo bastó, jo un d'estos. I en altres camins, los més, era delícia veure tan dilatades planures d'Horta, Sant Andreu, Sant Martí, fins a mar, veient-se a tanta caseria de tots estos pobles, i cases de recreu disperses, de senyors i de marxants, a tot arreu. Pagesies, arbres, vinyars, plans i muntanyes, tot allò conreat».

A inicis segle dinou hi passa per aquests verals Alexandre Louis Joseph, marquès de Laborde, i diu això: «Siguiendo la costa se pasa por la villa de Badalona y el lugar de San Adriá, atravesando un bosque delicioso de álamos que cubre las riberas del Besos. Este rio se puede vadear, aunque muchas veces está intransitable por las excavaciones que forman sus avenidas en la arena move-diza. Después de este bosque se descubre a la derecha el lugar de San Martí, y se entra en una llanura larga, fértil y bien cultivada, cubierta de toda especie de árboles, regada por muchas acequias, y cortada por una hermosa calle de árboles que conduce hasta las

puertas de Barcelona. Este camino de cerca de una legua está bien delineado, y merece todo cuidado en su conservación. Crece el placer de este espectáculo a proporción que se adelanta en el camino. No se ven donde quiera, sino producciones ricas de la naturaleza, campos llenos de cultivadores activos, y caminos cubiertos de carruages y ganados. Tras esto se presenta al viajero a mano derecha una multitud de edificios que cubren la llanura hasta las montañas vecinas, y hasta los lugares de Sarriá, Horta y Gracia, que tienen una bellísima situación. Todo esto parece a primera vista una ciudad considerable, y no son sino casas de recreo propias de los vecinos de Barcelona».

Pedro Boada de las Costas, Alcalde del Crimen de la Real Audiencia de Barcelona, passa per aquesta plana l'any 1802 tot acompanyant els reis, i pren notes curioses: «Fuerte Pio, a la I [izquierda]. Bota, o prueba de Cañones, a la D [derecha]. Vista de los varios prados de blanquear las piezas de Indiana, D. e I.; y sigue sobre la derecha la hermosa vista de la mar hasta Tordera; no menos que en todos estos lugares, y villas de la carrera se ven una multitud de muchachas y otras mugeres que hacen encages y blondas de gran primor. Ostal de San Martí. Continúa la vista de dichos Prados. San Martí, lugar regular. Rio Besós muy ancho, y se vadea».

Ara ens hem d'espavilar que al Besòs no hi ha pont. El nostre baró de Maldà hi passa sovint, que tenia casa a Badalona, i al riu hi troba de tot: «no havent-nos embarassat gens ni mica lo Besòs, pués que, ab tot d'haver-hi prou aigua, no era tanta que nos tiràs dret a mar, que hauríem quedat pla ben frescos». Però a vegades no es pot passar o amb perill que l'aigua se t'endugui. Estalvis i eixuts, que un cristòfol ens ha salvat. El campanar de l'església de

Santa Coloma ens saluda i després d'uns deu quilòmetres a peu ens acollirà una fonda, que reparen prou i comencen les pujades, que a la Conreria ens esperen.

De Santa Coloma de Gramenet a Sant Jeroni i a la Conreria

Hem reposat a Santa Coloma, quatre cases arreplegades al voltant d'horts ufanosos i gent de pas. El de Maldà ens torna a dir coses setcentistes, imatges, olors i colors: «De pols en lo camí se'ns podia enfarinar de franc la cavalleria i el vestit». I és que «los camins, tan maltractats com queden, generalment, vui dia, per causa de tantes pluges i lo tragí continuu de carros i carretes que los espatllen». Un altre dia: «De pols en lo camí, n'hi havia bastanta, però, no fent vent, poc nos ha incomodat; havent trobat en la carretera a alguns carros, tartanes, burros, bous i persones en los dos sexes de l'art de la terra i de la mar, que la feien bastant amena i divertida». Més encara: «Lo que incomodava un poc, i mes al Jaume Fontanals, era la pols, que li enfarinava un poc la casaca i li feia un poc arrufar lo nas, torrant-lo un poc el sol; però no a nosaltres, recreant-nos los aires frescos de la marinada. Algún sotragot hem patit en la carretera de Besòs, en algunes roderes i pedres remogudes, atravessant-se'ns carros i silles volants per davant i per detràs –ab gent que aniria a Mataró, a ben segur–, alguna tartana i cavalleria, o digam borricaire».

Ara xano-xano per la serra de Mosques d'Ase i mirant el paisatge per camí planer i aviat a l'esquerra la torre Pallaresa, molta història de pedra. I estem trepitjant el que els mapes en diuen *Camino de Santa Coloma a San Jerónimo de la Murtra* que passa a tocar del mas de Can Butinyà. Arribem a la bonica vall envoltada

de boscos que recull el monestir de Sant Jeroni de la Murtra. En aquest recinte tot és passat gloriós, que «estubo Felipe 2º, y hantes lo havian estado Fernando el Catolico y Carlos 5º». El gran almirall Cristòfol Colon també es va acostar a la Murtra a trobar el marit de la reina Isabel, després d'arribar d'Amèrica amb bones notícies de descobriments. El monarca estava reposant perquè un mal home de les muntanyes de la Roca del Vallès el va voler matar a la plaça del Rei, a Barcelona.

Bòria avall va passar en Joan de Canyamars, i de mala manera en aquell any 1492: «L'han portat, tot nu sobre un castell de fusta que havien bastit e el tirava un carro: estant-hi bé lligat lo foll orat e insensat, en un arbre o pal com si el deguessen crucificar: e lo castell ab lo foll feren anar tirant lo carro per los llocs e carrers següents. Primerament per la plaça del Rey, on és estat fet lo cas: e allí de viu en viu per fer-lo bé penar, li fou llevat un puny: e un tros de braç: après, tirantlo per los altres carrers on va la processó de Corpus: e aquí en un carrer feren aturar lo castell: e llevarent-li un ull: y en altre carrer l'altre ull e l'altre puny: e anant en l'altre carrer, levarent-li l'altre braç e après en los altres carrers així anant lo desmembraren llevant-li adés un membre, adés un altre, fins a treure-li lo cervell: així el feren morir penant que era cosa de pietat: y ell mai se mogué ne parlà ni dehia res: ne es complanyia: com si donassen sobre una pedra: e ab gran avalot de fadrins e gent jove que li anaven a l'entorn: e davant: e detràs: lo tragueren de la ciutat per lo Portal Nou... y escassament fo fora la ciutat, lo lapidaren: e meteren foch al castell lo qual ab los trosos de l'home sentenciat que en lo castell estava fou tomat prest cendra».

Murtra mortal, que el setembre de l'any 1821 «fueron trasladados al estinguido monasterio de San Gerónimo de la Murtra 72

individuos de la Barceloneta, y hoy han salido para el mismo destino 317», malalts que fugien de les pestilències que rebia la marítima Barceloneta, de vaixells tòxics. La mort silent que va estreimir Europa. Aquest mateix any el senyor Bertu va escriure i edita a Paris el poema *La peste de Barcelonne*, quina por:

*La peste et ses horreurs sont au milieu de vous.
Hélas! il n'est plus temps, j'entends le cri d'alarme,
De Barcelonne en deuil, je vois couler les larmes;
Tous ses murs sont couverts du crêpe sépulcral,
Et l'airain, de la mort a donné le signal.*

Murtra buida de pietat organitzada, de frares buida per instruccions oficials, buida al vent i la pluja, plena d'eura i el temps que passa. I de cop el turisme, que l'edifici inútil el varen omplir de rialles, de gent que venia a dinar i a dormir, a passejar cap a la miranda, a veure aigua de les fonts santes, a parlar amb la gent de Ca n'Alemany, safareix magnífic amb vistes. És l'any 1884: «Las familias que están veraneando en el Monasterio de San Gerónimo de la Murtra se proponen dar gran esplendor a la próxima Fiesta Mayor, la cual celebrarán en los días 7 y 8 del presente mes. Entre los muchos festejos que figuran en el programa que hemos recibido impreso se anuncian solemnes funciones religiosas, exhibición de cuadros disolventes, representaciones de zarzuelas, bailes de sociedad, elevación de globos, marcha de las antorchas y disparo de fuegos artificiales».

Murtra, refugi de voladors a la font del camí, i un ocell amic que espera la gota que tarda a caure. I el soroll d'aigua al claustre a troços, i l'anònima cara potser del mariner que va fer gran les

Espanyes. Parlar amb els que hi reposen i seguir el *Camino de Santa Coloma a la Conreria*.

Continuem a peu, i ara a tocar del veïnat de Canyet, ple de cases d'antigor demostrada: Can Mora, Ca l'Amigó, tantes i la torre Codina casa forta que la mires i ja veus els senyors feudals i els pirates alarbs que hi varen deixar la pell a la masmorra. Font de la Rosa amagada als ulls. El camí ens durà a l'altiplà on el mas de Can Ruti senyoreja els entorns, amb xiprer decoratiu. És el medieval Mas Viver que el va comprar el set-cents un basc de nom Urrutia, que amb el llenguatge dels pagesos, sempre estalviadors, va quedar amb aquest Ruti. Venen pujades i ara toca enfilarse al coll del Turó de l'Home. De turons d'aquest nom n'hi ha molts a la geografia d'aquesta terra, però en general el nom antic és *Turó de l'home mort*, aquí i al Montseny. L'oblid de l'òbit és ben curiós, sembla cosa lletja recordar-lo. Una vegada caminant per camins de pols de la Terra Alta demano a uns pagesos certes precisions geogràfiques i m'indiquen que he de passar pel costat del cementiri: *una cosa lletja*, aclareixen en actitud circumspecte. Gent gran, un matrimoni arrelat a la terra, que segur que ja han fet servir el pas de barca definitiu. M'agradaria que m'expliquessin com els hi ha anat.

En arribar dalt del turó trobem lloc sant, és el Sacrifici d'Abraham, que aquí el pare de tots els pobles va estar a punt de matar al seu fill, per prescripció divina. Sota la fresqueta d'aquests boscos tant espessos que no hi són, que es varen cremar. Ampla vista de Barcelona i el mar. I els ulls cap a la terra beneïda, que els romans estimaven, i que els baró de Maldà, que hi va passar l'any 1802, diu que aquell paisatge: «en dictamen de tots quants l'han vist, és de lo millor que hi ha en l'Europa, pareixent un país de bano, o pintat, ab l'agradable objecte a la vista del mar, de la ver-

dor de camps i vinyes, i de la mes simètrica variació de muntanyes, alts i baixos, que, entre molta caseria, per totes parts se descobre». Caram, lo millor d'Europa, que no convé quedar curt. I el record de la por, que ho explica el viatger Zamora, l'any 1787 a la platja de Montgat «havia a la vista de ella tres javeques argelinos y tenían miedo los naturales».

Seguim per corriols de mantega que l'aigua es menja fàcil i has de fer equilibris. Imaginar les bèsties de ferradura carregades amb andròmines, un prodigi. Ara la Conreria, edifici econòmic dels que vetllen pel patrimoni monacal dels frares propers, molta terra i boscos per administrar i la fusta i el raïm. I a sota el vuit-centista cementiri dels que varen fugir de la febre groga que l'any 1870 va arribar a la Barceloneta i tot ho va desfer. Va ser tal vegada un avi del teu avi, amic lector, que venint de Cuba amb els estalvis fets maltractant negres, va duu al sarró els microbis assassins. Perquè l'avi del meu avi no va anar a Cuba. I la Cartoixa a sota, imponent, endreçada, on els deixebles de Sant Bru intenten oblidar que han nascut. Montalegre, però.

De la Conreria al coll de Font de Sera

Aquí, l'artista Llorenç Brunet, dibuixant solvent, hi va bastir el Cau d'Art, al mateix coll, i encara hi és la torre on els seus amics es trobaven, i menjar a Ca l'Antonell, al davant. Sota el turó del Reig ara ple de casetes i avui va de camins i mirar el mar. Trajecte ample de la *cornisa* bastit sobre un camí carreter ben llunyà en el temps i que era cabdal pel trànsit. Potser les paraules d'un que hi va passar, en Francesc Maspons Labrós, així com l'any 1889, i que va deixar escrit que a la Conreria hi ha un camí que

«planejant per lo cim de la carena, cap amunt, o sía en direcció E. fins a ésser al turó que hem dit que s' trobava junt al de Galceran; allí tomba cap a má, esquerra, quasi en direcció N. y a la poca estona s' deixa anar cap al fondo de la Vall de Martorellas, es bastant freqüentat; serveix també pera desemboscar totas aquellas fondaladas». Doncs aquest és el camí que hem caminat, però res del Vallès que girarem a la dreta quan cal.

Cruïlla ara amagada que el camí gros no et deixa mirar, si el seguíem aprop hi ha les restes de la *caseta del guardià*, o sigui els burots, on es gravava el tràfec comercial que passava. Però no saltres no el seguim, que hem de tastar en uns cents de metres de camí ensotat i de pedra despullada per la pluja i forta erosió, que és un tram del vell camí de ferradura dels segles d'anar a peu, per recordar. Només queda aquest fragment ensotat per veure com s'ho feien els d'abans, fòssil que ha vist moltes coses, petjades.

Tornem a sortir a la pista desagradable que ens fa passar sota el turó de la Creu Peluda o del Bosc Bonic i el turó d'en Galzeran o dels Enginyers. A dalt hi ha vèrtex geodèsic que va bastir la comissió hidrogràfica del vaixell Piles, que a finals del segle dinou mesurava les costes espanyoles per tal de formar les cartes nàutiques. Planejar una bona estona passant pel coll de Galceran, sota el turó del Pi d'en Casals, que no hi és, i el replà on hi havia una altre *caseta del guardià*, ara desfeta. Endavant, endavant. Tot és camí, ampla però. I boscos densos d'alzines i herbes.

Si baixàvem un pessic, a mà esquerra hi ha Ca la Tereseta, masia petita ara poques pedres enmig de la forest enèrgica. I la font del Llorer. Terra dura a bagueny plena de terrasses oblidades. Però ens crida el turó de Figuerals que no hi pujaràs que cansa i el camí et fa passar de llarg, i també del turó d'en Cuiret. Arribem a sobre del turó d'en Sopa i aquí ja ullem la costa i la

pedrera monumental a sota els peus. Pel turó d'en Ferrer anem a baixar a coll de Font de Sera. I ara ja hem arribat on el camí ensopegava amb *lo camí de ferradura que anava de Vallromanas a Alella y al Masnou*. Hem de saludar els traginers que van carregats d'andròmines amunt i avall cap Alella o Vallromanes, tot travessant la serralada. Ara una carretera ben feta que de cotxes va plena. El senyor Maspons diu que «Font de Sera pren dít nom d'una font que hi ha amagada per entre una deliciosa torrentera y bosch, qu-asi be a dalt del coll, per la part del Vallès».

Aturem-nos en el lloc sagrat d'aquestes muntanyes, que era aquí que ha temps s'hi estava una dona que feia enfollir els homes. Vivia en la font de Sera, bonica com cap d'altre, i amb una mirada t'allunyava de la realitat i ja eres seu. Se la miraven i remiraven tots els que passaven pel camí que anava de la costa als pobles vallesans. Pagesos, menestrals, traginers, ningú no podia resistir l'atracció d'acostar-hi i intentar fer-la seva tot llençant-se al llac de la font, però mai més tornaven que les aigües els engolien. Un jove de la marina, artista arborat, de pinzell fàcil, també va quedar pres per la bellesa de la noia i ella li va correspondre, però aquesta vegada ell no es tira al llac i marxa enllà. La noia no el vol deixar i el segueix per sempre més, però de manera immaterial, en forma de rosada, d'una dolça boirina que l'encerclava.

Però aquest indret no és cosa de quatre dies, que consta la seva existència l'any 1067, ho varen deixar escrit en llatí: «in maritima in parrochia sancti felicis de alela ex circio uero in monte ortonno et pergit per linea ad fonte sereno». Font Clara en deien i els pagesos laietans ho varen deixar en font de Sera, així com mil anys després. Una terra que el segle divuit explica un viatger «es sumamente hermosa y divertida por el grande plantel de biñas que se ven en sus montañas».

Del coll de Font de Sera al coll de Clau i Can Boquet

Cap mapa no em deia el camí; havia arribat a coll de Sera i havia d'anar a coll de Clau, però com fer-ho? Ja se que és fàcil per la pista de la soleia del turó d'en Cabús o serra de la Vinyassa, però és que fa cent anys aquest camí no existia. Cap mapa antic no em donava pistes, amb les fotografies aèries tampoc tenia èxit, perquè ajuden però no ho indiquen. Havia d'existir una manera de passar perquè la ruta que seguim segur que travessava la zona. El fet que la cartografia no recollís cap indicati volia dir que de temps ningú no en sabia res. I vaig trobar el final de l'enigma utilitzant la informació antiga del Cadastre, perquè aquest instructiu instrument fiscal no en deixava passar ni una, que la pela és la pela. A l'obaga del turó d'en Cabús ens informa del recorregut del que nomena *Camí de Alella*, que lliga el coll de Font de Sera amb el coll de Clau. Problema resolt.

Però, ¿hi és encara? ¿El podré tastar? El bastó de muntanya, una mica d'aigua que avui fa calor, instruments electrònics de mesura, màquina de fotos i amb cotxe cap el coll de Font de Sera. Toca baixar cap el Vallès per la carretera i compte que els cotxes van forts, i aviat al marge dret amagat per branques hi ha un camí que em crida l'atenció, i sense manies toca endinsar-se en la boscúria. Avanço i certesa total, que aquest és el que cercava, així que els viatgers quan arribaven a coll, després de veure una mica d'aigua de la font que hi havia i que ja no hi és, baixaven pel camí que duia a Vallromanes però aviat es desviaven a la dreta, que és on ara estic jo desviat i sense saber on aniré a parar.

Un camí ample s'obra al davant i el seguiré, de fàcil passar, amb algun arbre enfonsat, i de planera circumstància. De seguida

veus que per aquí no hi ha mai ningú, només senglars. Cap persona humana, ni rastres de plàstic, ni bicicletes, sembla impossible. Som dins del que un mapa en diu la brolla de Can Gordi, i certament arribem al mas tal, un casalot antic de bona factura, que de fet no l'acabo de veure bé ja que el camí va entre aquesta masia i dues cases per passar l'estiu, orfes de persones i víctimes del temps. El camí continua al costat d'una peça de terra guanyada al bosc per sembrar-hi però ara inútil.

De sobte la cosa es complica perquè els esbarzers s'han apoderat del camí quan passa per un torrent i punxeguda és la ruta. Ara mateix em miro els braços i les ferides recorden l'activitat d'aquest matí. Al llarg dels propers mil metres anirem alternant els boscos d'alzines on el camí és ample i passador amb aquestes zones humides plenes d'herbes perilloses, i tot amanit per uns moments dolços on el camí antic es presenta enmig de notables erosions, que mostren que els anys d'activitat hi varen deixar rastre.

Deixem les dificultats en trobar un camí civilitzat que baixa cap a Vallromanes però continuem a la dreta i amunt perquè és aquesta la ruta que ens porta al nostre objectiu. Som, ho diu un mapa, a la brolla d'en Cirera i arribarem dalt la carena pocs minuts després. Exactament al coll d'en Pau Arenas i girar sota el turó del mateix nom o de Can Colomer. Aquí hi ha un embolic de camins i la pista moderna, nosaltres seguirem la traça que el cadastre ens marca fins arribar al *Camí de la Serra de Teià* i unes passes més endavant al coll de Clau. Notem que abans, tot i que sabem per on passava el camí, ho has d'imaginar una mica perquè aquí s'hi va sembrar i ara tot ha quedat regirat per la brolla. I sota el turó esmentat, a tocar de la pista, una mica amagada, la

Pedra Gravada amb una creu, al costat del que havia estat el camí que no trobaràs.

Coll de Clau, cruïlla de camins i que tots et portaran a Vallromanes o a Teià. Vista a la vall i amunt per un corriol que la pista és un record de temps, abans camps treballats. Alzines i una imatge que et saluda i la bassa per si el foc, el foc que aquest estiu tot ho devora. Coll de Can Gurguí, ensotada masia adornada d'una font que potser tastaràs abans de continuar, ara per estreta i enfilada ruta. Amunt sota el turó de Lledó o les Gatoses i veure el Mas Gallemí «que pertany al Duch d'Almenara Alta, davant de la qual hi ha un pou d'alguna formalitat». Residència dels famosos Tres Pins de mirada llunyana i un escapçat.

I ja toquem les planes de Sant Mateu, que l'ermita acull. Hi ha també la magnífica i medieval masia de Can Riera d'un pes considerable i que et retorna a temps de pagesos esforçats que lluitaven contra la natura, per civilitzar-la. Atura't a la font que tots els que trepitgem boscos coneixem prou, sota arbres catedralicis. I ara toca un camí pla i endavant que s'acosta el Mas Bernadó.

Deixem la pista a la dreta pel pla de la Molinera i l'alzina, però aquí el camí antic té el pas barrat perquè ara és propietat d'algú. Continua pel turó de Pedrells i ens espavilem per visitar-lo. És un trajecte curt però antic i amb una petita obra civil, una pared que sembla de reforç del camí pretèrit. Tornem a la pista i ja arribat he a les planes d'en Boquet, ara hi torna a lluir la vinya, i la Creu, fita de caminants i cruïlla dels que van i venen de Vilassar i Grànollers i Vallromanes i Òrrius i més. El Mas Boquet, immemorial, que fa ombra a l'ermita de San Salvador i toca reposar asseuts i amable conversa amb qui sap d'avis i pedregades i d'aquell dia.

De Can Boquet a Orrius

Reposat he al mas agradós i deixem els amics de la casa, que toca anar endavant. Per un camí ara mig perdut que és el xaragall que neix a la font d'en Boquet, que ha passat a millor vida. A la dreta sobre el turó monstres de pedra de curiosa aparença i habitacle de prehistòrics, són els rocs d'en Boquet. Ara sortim a la pista moderna i unes passes enllà toquem el dolmen de Can Boquet, també conegut com la roca d'en Toni, que abans era al mig de la vegetació desordenada de la muntanya i ara l'han posat bonic. Al costat hi ha unes tombes medievals i uns xiprers que les vetllen. A la pista hi anem sabent que ha evitat corbes de l'antic camí de ferradura sota el turó d'en Banús, i que hi ha un tros desviat a l'esquerra que s'hi pot passar, i és davant el Mas Arcís.

Aquesta part del recorregut es fa pel que els mapes antics denominen *Camino de Can Buquet* i *Camino de Orrius a Vilasar*. Literatura de 1885 en parla d'aquesta manera: «Als 20 minuts d'aquesta casa [Mas Boquet] deixàrem a mà esquerra un turonet conegut per lo Turó d'En Banús, tot ell un pur aixecament de colossals rochs, en quals esberlas hi vegetan una agradable varietat de plantas boscatanas. En aquest lloch lo camí tomba al ENE., Y als 5 minuts se deixa a mà dreta la casa de Ca'n Narcís, y als 3 més a la meteixa mà la de l'Alaya del Camat; als 5 tombàrem a la esquerra, o sia al NO., trobant a la mà oposada Ca'n Camat Nou y un camí carreter que baixa a Orrius, poble situat al fondo d'una gran vall». Anys fa, caminant que passes per Can Banús, hi trobaves rètol imaginatiu que deia de manera gràfica: *A la font d'en Banús s'hi beu de franc*. Pedres i poques parets veuràs d'aquell famós indret.

I ara el Mas Camat Vell, una institució a les muntanyes, i crui-lla de camins. Nosaltres avall sota pins i olor de resina i la pedra que ens diu que a en Font el va matar un llamp: desafortunat noi, parent llunyà del meu amic Joan. Arribats a Can Prat toca girar a l'esquerra i ja ensumem les cases d'Òrrius. Travessar el pont i cap a l'església del tresor amagat.

D'Orrius a Dosrius

El camí surt d'Òrrius en direcció nord i travessa la carretera actual. En la documentació del cadastre oficial rep el nom de *Camí de Santa Agnès, o de Can Viña Mata, o de Parpés*. Ara baixem cap el torrent de Can Planes i vora la masia del mateix nom. Després passem pel torrent de Can Deri i la masia que li correspon. I amunt cap a Cal Gravat i la magnífica masia d'en Vinyamata. Aviat arribem a la pista actual que va a la pedrera i que es sobreposa a l'antic camí en direcció a Parpers. Aquest tram en gran part està en molt bon estat perquè continua utilitzant-se per anar a diverses propietats i en general sembla que segueix el traçat històric. Hi ha uns metres, abans del Mas Deri, que no és transitable perquè està ple de vegetació, però hi és com a document fòssil. El tros final fins a la pista de la pedrera és molt malmès pels desmunts però s'hi pot passar.

Anem per la llarga carreta bruta de la pols que remenen els camions que van i venen de la pedrera. Sota la Serra de Cal Pilé (ara d'Ameia) que pren el nom d'una masia desapareguda, també és un record el mas enrunat de Can Salvi. Llarga carena que ens acosta al coll de Parpers, punt que comunica les dues vessants de la serra. Aquí el camí fa cruïlla amb el camí real que va d'Argen-

tona a Granollers tot passant per la Roca. Té molta història l'indret i tota trista. Els temps medievals en ser lloc de pas principal hi havia les forques on els malfactors acabaven els seus dies, i servien d'escarment a tothom. L'any 1823 hi varen passar uns dies de festa centenars de soldats francesos que es preparaven per atacar Mataró. Quan a finals del segle dinou es va construir una nova carretera feien estada per la zona partides de lladres que assaltaven els pagesos quan venien de mercat. I la darrera guerra civil s'hi va assassinar molta gent, una capella ho recorda.

Seguirem pel mig d'unes cases que s'han construït a banda i banda del trajecte antic, i vorejar el turó de Montcau. Sortim del bosc i arribar a les planes de l'Espinal, indret bonic sota el sol i quan tot és verd de cereals vius, i aquesta masia ara enrunada. Parets rossegades pel vent i la pluja, altes finestres, bigues aviat pols. Una imatge dels anys vint en conserva la fesomia. Al costat vigilant el pi gegant de braços regirats que he vist viu i no hi és.

En fer els límits entre el castell de Burriac i el de Dosrius l'any 1361 escriuen que la divisòria passa per les terres del mas Espinalb i per «via per carrariam que ibi est per quam itur a Cardedeu ante podium de Farners in carraria antiqua, que est carraria inferior». Parla dels «honorem den Terrades»; de «per dictam carrariam per quam itur a Cardedeu». I també per «honores mansi Spinalb versus ad caminum per quod itur de loco de Cardedeu ad locum de Argentona, quiquidem caminus seu via est supra mansum Spinalb» i per *luertet*. Les indicacions són clares: un camí que passava per terres de Can Terrades, de l'Espinal i per Lluertet i que venia d'Argentona, referència al camí real que al coll de Parpers trobava aquesta desviació, però seguia cap a Granollers. L'any 1405 va tenir lloc la delimitació del terme del castell de la Roca, i el document també esmenta el camí de Cardedeu, si-

tuat en terres del mas Espinalb, en un punt on conflueixen els límits dels castells de la Roca, de Burriac i de Dosrius. I és el camí que passem.

Una lleugera pujada i ets al coll del Castellans, de boscos que no hi són i plena de cases urbanitzades. Pels verals, camins al Vallès, a la Roca, a Santa Agnès, a l'església d'Alcoll, a Llinars. Girar a la dreta i al llarg de mig quilòmetre trepitjarem el camí real que va d'Argentona a Cardedeu, que el deixem vora la masia de Can Ribot, una mica amagada i no la veurem. Per les planes, i avall cap a Dosrius pel *Camí de Can Ribot*, terra de vinya que no hi és, i boscos bruts per les costes d'en Terrades, i les teulades del nostre destí. Antic camí real que baixa fins a la riera de Dosrius i continua fent de límit entre els termes municipals d'Argentona i Dosrius. Arribarem contents després de passar pel pla dels Gitanos on gent d'aquesta raça s'estava i jo els vaig veure de petit. Per diversos documents aquí el Camí de la Serra s'acaba, d'altres l'allarguen fins a Arenys. Cansats. Aquí ens quedem.

Camí dels Francesos

Al llarg del Maresme hi ha un topònim actual que es repeteix en diverses localitats, és el *camí dels francesos*: dos cops entre el Pomar de Badalona i Tiana, també entre Teià i Premià, i també entre Calella i Sant Pol. Quatre trams amb el mateix nom. Cal pensar que el fet que la denominació es mantingui en el record ha de ser per un motiu important. En general, els noms dels camins històrics descriuen els llocs de destí o de pas: camí de Montalegre, camí d'Argentona, camí de Can Ribot. A vegades, noms d'indrets: camí del Mal Pas, camí de Parpers. Menys comú és la utilització de noms de circumstància: camí dels Matxos, camí dels Contra-bandistes. Però ara ens trobem davant d'un nom que parla dels naturals d'un altre país, de França. I la denominació s'estén al llarg del territori del Maresme. Que el topònim recordés el pas de francesos per un camí concret sembla un motiu poc important per a la permanència del record.

Ara podem documentar que durant la guerra de la Independència, quan els soldats d'aquest país ocupaven el territori, varen obrir un camí nou a l'interior, una mena de via paral·lela al camí real de la costa, per evitar els continus bombardejos dels barcos anglesos, que controlaven el mar i feien difícil a les tropes passar-hi; de fet, només ho podien fer de nit. Dels trams que ara coneixem com a *camí dels francesos* en queda record perquè els varen obrir de nou en aquell temps i després varen passar a formar part de la xarxa de camins locals, i als veïns, que varen continuar fent-los servir, els va quedar a la memòria l'origen de l'obra. Així «el camí dels francesos» voldria dir «el camí que varen obrir els francesos». O tal vegada, ja que hi varen fer treballar per força

els camperols de la zona, «el camí que ens varen fer obrir els francesos», un motiu potent per a la memòria.

Explica el coronel Gabriel Laffaille, que escriu una crònica plena de detalls de l'activitat militar francesa l'any 1808, que la divisió Léchi ocupa Mataró i es dirigeix cap a Hostalric, però com que el camí real està controlat pels barcos anglesos han de passar per camins interiors, i entre Sant Pol i Calella els cal deixar útils alguns barrancs i engorjats. De fet, obren un nou camí precari en aquell indret. Quan el mes d'agost les tropes del general Duhesme tornen a Barcelona des de Girona, a l'alçada de Calella un emissari assegura «que els treballs que havíem fet als barrancs encara existien, i que els habitants els conservaven amb cura per tal de servir-se ells mateixos d'aquesta ruta pels seus transports». Però el cert és que «malgrat el que havia dit l'emissari vaig trobar tots els nostres treballs destruïts», es tractava d'una obra molt provisional. Tot i que es devia allargar a altres parts del territori.

L'any 1812, amb la ruta real de marina tallada i destruïda pels anglesos, el general Lamarque, en voler consolidar l'ocupació de la costa, decideix obrir un camí nou. Ho explica, exagerant, el periòdic oficial *Gazette de Gironne* el mes de juny: «no queriendo reparar el antiguo camino, se emprendió de hacer uno nuevo, y con asombro de los catalanes e ingleses, que no pudieron impedirlo, se vió en quince dias abierto un bello camino desde Mongat a Calella en un espacio de cerca de diez leguas, el que por todas partes está fuera de tiro de los navíos enemigos, muchos convoyes han pasado ya por él, y es un vínculo más que une a Barcelona con la Francia».

Es conserva la crònica d'un soldat francès que el gener de 1812 explica que en aquells moments es treballava en obrir una nova «ruta de muntanya» cap a Mataró, però que encara no era pre-

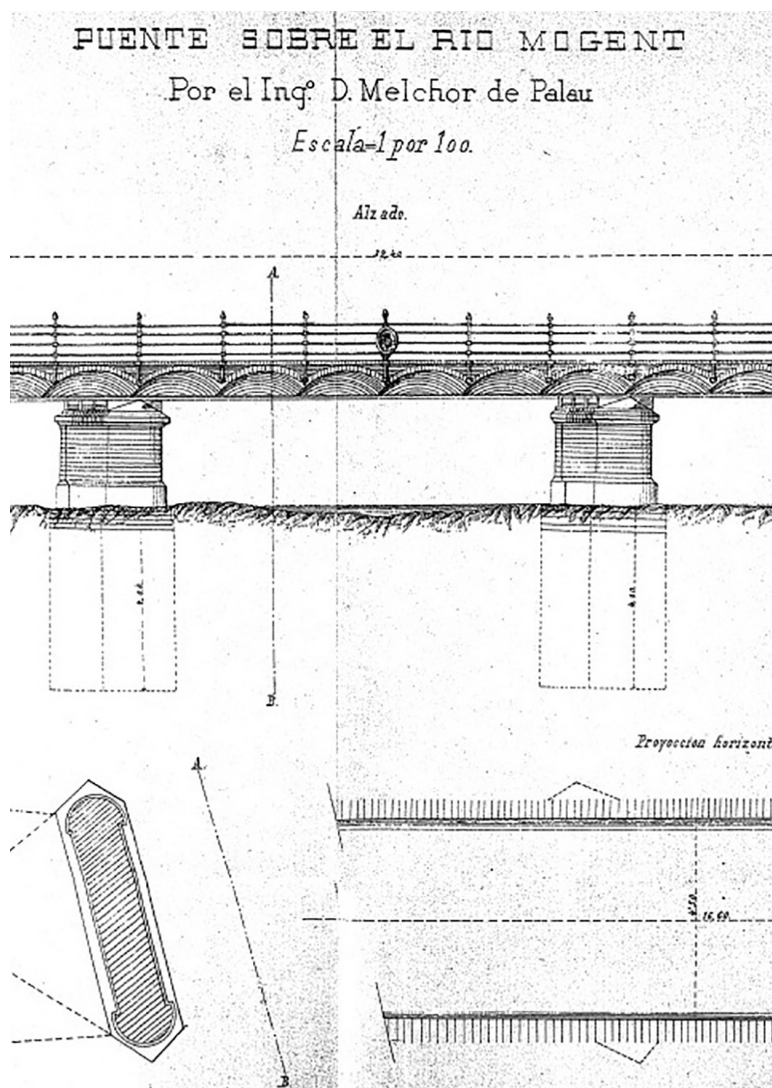
parada per passar-hi la tropa. També diu que «es va obligar a tots els camperols» a treballar-hi, però la francesa *Gazette de Gironne* amaga la veritat: «Por todas partes en que los paysanos ayudan a los soldados en estas fatigas personales, lo hacen sin ninguna violencia».

Diverses notícies dóna el cronista francès, i són dels mesos de febrer i de març del mateix any: «Durant la nostra estada a Arenys de Munt el general va fer obrir una ruta per la muntanya per substituir la que els anglesos havien destruït al llarg de la costa i que de tota manera només hauríem pogut seguir de nit pel perill de ser esclafats per la seva artilleria. Després la varen continuar cap a Malgrat i fins i tot Palamós, i cap a Mataró i Barcelona». Acabada l'estada a Arenys de Munt tornen a Mataró per «la nova ruta per entrar per dalt de la vila».

Sobre la qüestió del camí nou, el nostre protagonista dóna diverses informacions: «Vàrem rebre una sol·licitud dels pagesos per tal de fer una nova ruta lluny de l'abast dels canons dels anglesos, per substituir la bonica ruta real al llarg de la costa fins a Barcelona. Quan la ruta de Barcelona a Mataró va estar acabada, és a dir sobre una llargada de quatre llegües, ens varen arribar de Barcelona dos enormes morters de caça, que llençaven ombes de 500 a una llegua al mar. També ens va arribar per la nova ruta carregaments de farina i llegums secs».

Notícies d'abril de 1812, que recull Josep M. Pons Guri, parlen d'un nombrós comboi que passa «pel camí fondo recentment construït». I que el general Lamarque mana eixamplar el camí que va del Remei a Sant Vicenç de Montalt, i es rectifiqui «el traçat del que va del Remei travessa la riera d'Arenys i va a Canet». El del mes de setembre, sortint d'Arenys de Munt, «una brigada francesa pren el camí de l'interior per anar a Mataró pel Remei».

L'enginyer Palau

Presento un mataroní que hem de recordar agraïts. I no per les seves poesies tan aplaudides el segle dinou, i que ara no s'aguanten ni amb bona voluntat. Una obra ingent la d'en Melcior de Palau Català (1842-1910), que tot ho aprèn a l'Escuela de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos. Acaba els estudis el 1863 i després s'engresca a aprendre altres sabers. Però ara ens interessa la seva feina d'enginyer, que va exercir a Segovia, a Almería, a Málaga, a Valladolid. I a Barcelona, que de l'any 1877 al 1886 va ser enginyer en cap de la Diputació. És un dels homes invisibles que varen revolucionar Catalunya treballant sense parar i fent una tasca orientada al progrés material, que en definitiva és la que compta. Perquè es va adonar que a peu no s'anava enlloc i que calien carreteres i ponts per poder engegar l'economia, el tràfec comercial.

La imatge que acosta poc ha canviat dels segles anteriors, parla de «la falta de vías de comunicación en esta provincia, aun considerando su industria, su agricultura y su comercio [...] las vías que se necesitan son de las de órdenes inferiores, o sea de las conocidas por provinciales, caminos vecinales y caminos rurales; está también fuera de duda, ya que son éstas las que, ramificándose hasta los centros de producción, han de dar vida a las grandes arterias, infructuosas sin su poderoso auxilio. Vastas comarcas incomunicadas; bosques de que solo la ramiza pueden allegar a los puntos de consumo, a veces sin provecho para el propietario, que la cede a cambio de aclarar los montes; saltos de agua que no se aprovechan, otros aprovechados ya, pero a los que es difícil hacer llegar el carbón suplementario del agua y las primeras materias que han de elaborarse; carbones que no pueden resistir la competencia de los que vienen de lejanos países, siendo así que no desmerecen de ellos en cualidades; pueblos que no pu-

eden ir a sus cabezas de partido; frutos que llegan tarde a sus mercados; aguas minerales a las que con harta pena llegan los enfermos; pintorescos sitios que, a estar en otra nación, contarían ya con vía férrea y soberbias fondas; comarcas agrícolas de limitadas cosechas por falta de abonos, todo clama por carreteras, o por mejor decir, por poder llegar a las carreteras y ferrocarriles ya existentes».

El contrast amb França, quant a camins i carreteres hàbils pel trànsit, era espectacular: «la vecina nación francesa cuenta ya con 368.000 kilómetros de vías de todas clases, lo que da 699 metros por kilómetro cuadrado y 10 metros por habitante, siendo así que España posee tan sólo 45 metros por kilómetro cuadrado y 1,5 por habitante, y hallando la proporción en lo que se refiere a la provincia de Barcelona, resultan 268,191 metros por kilómetro cuadrado y 1,944447 por habitante». Aquestes dades ofereixen la imatge d'un país tancat sobre si mateix, que viu a temps diversos a causa de la incomunicació, amb zones interiors abandonades en un estat de subsistència, i de l'aïllament en deriva la incapacitat d'integració econòmica i política. Tal vegada són les carreteres que varen ajudar a fer possible l'estat unitari francès i la manca de comunicacions la pervivència de les particularitats regionals espanyoles.

Melcior de Palau dóna alguna indicació en aquest sentit quan parla de la «carretera de Montesquiú al confín de la provincia con Lérida por Berga [...] atravesando escabrosos terrenos y pasando por pueblos que, como los de Alpeas, se hicieron tristemente célebres en la última guerra civil, débese casi por entero a esta circunstancia su inclusión en el plan, sin desconocer que su apertura ha cambiado la faz de comarca, haciéndola entrar por los senderos de la industria y del comercio que le eran totalmente extra-

ños». Comerç és civilització, i la carlinada nascuda al redós del món agrícola tradicional, aïllat a les muntanyes, mirava al passat.

Palau va estudiar les necessitats viàries i va produir la seva obra cabdal, el pla de carreteres provincial que va ser aprovat de manera definitiva en la sessió de la Diputació del 21 d'agost de l'any 1878. Amb aquesta eina, i sempre tenint en compte les limitacions pressupostàries, es donava una empenta decisiva a les comunicacions modernes a la província de Barcelona. Durant el seu exercici varen ser molt aplaudides les noves idees que aporta i la Diputació li va agrair l'any 1883: «Significar a don Melchor de Palau, ingeniero jefe de carreteras provinciales, la satisfacción con que el Cuerpo de provincia se ha enterado del muy apreciable estudio hecho por aquel, relativo a las mejoras que conviene introducir en las carreteras ordinarias, al objeto de convertirlas en carreteras-tranvías».

I després de deixar la feina encarrilada plega per anar a Madrid, i va ser l'any 1886: «Admitida la dimisión presentada por don Melchor de Palau del cargo de ingeniero jefe de carreteras provinciales, le sustituye interinamente don Pablo Jambrú, director de caminos vecinales». La premsa es fa ressò de la seva gran obra: «Durante los ocho años que el ingeniero D. Melchor de Palau ha desempeñado la jefatura de carreteras provinciales de Barcelona, ha formado el plan de las mismas precediéndolo de razonada Memoria, plan que previa la tramitación legal fué aprobado en Real decreto de 10 de Enero de 1879. 72 kilómetros existían de carretera provincial construida al encargarse del servicio; 323 quedan al dejarlo, aparte de varias transformaciones y mejoras en las vías antes existentes [...] debiendo hacer mención especial del puente de hierro y ladrillo sobre el río Mogent».

L'any 1890 publica a la *Revista de Obras Públicas* un llarg informe: *Carreteras provinciales de Barcelona. Estudio Histórico-Crítico*, que és una bona guia a l'evolució de l'obra pública en aquest àmbit: «En las páginas que siguen me propongo dar a pública luz los datos que en archivos y en documentos sueltos he recogido acerca de las carreteras de la provincia de Barcelona, antes de desmembrarse las del Estado de las de carácter regional; detallar la que denomino época cuarta, por ser la de vitalidad mayor y la en que intervino como Ingeniero Jefe del servicio, y alternar los estudios históricos o de relación, importantes como puntos comparativos y como reflejo de épocas, con los de crítica administrativa, poniendo de relieve los defectos de la actual organización en las obras públicas provinciales, tomando por base y ejemplo las de Barcelona, y la manera de subsanarlos dentro de un bien estudiado régimen, tan ajeno a una libertad omnímoda en la cantidad y modo de construir, como de un exclusivo poder central con desconocimiento de las necesidades peculiares o idiosincrasias locales».

La primera època constructiva va de l'any 1840 al 1857: «Al espirar la guerra civil denominada de los siete años, dejose sentir con fuerza en todo el antiguo Principado la necesidad de vías de comunicación; el propósito de sustraer hombres a la agonizante lucha, el convencimiento de que con carreteras no hubiera sido esta ni tan larga ni tan sangrienta, las exigencias de la industria que, destruida por segunda vez durante el presente siglo, se alzaba poderosa con los capitales venidos de América, con la propagación del vapor, con el reemplazo de las maquinas bergadanas y Mull-Jennys por las autoactoras (Selfactings), y la rotura desde 1842 de las trabas que se oponían a la importación de maquinaria de Inglaterra, fueron parte para que, si bien con un ca-

rácter quizá sobrado militar y en perjuicio, por tanto de los transportes, se emprendiera la construcción de diversas carreteras».

«A la sazón no contaba la provincia de Barcelona, de que exclusivamente nos ocupamos, más que con algunas defectuosas secciones de la calzada general de Madrid a Francia por Zaragoza, y de la de Madrid a Barcelona por Valencia, iniciada esta en 1772, trabajándose además en la de Barcelona a Vich que, comenzada en 1841, había sufrido grandes vicisitudes e interrupciones; trechos todos ellos que, sobre defectuosos, como lo comprueban las variantes que han exigido, y que aun hoy se hallan (algunas de ellas) en curso de ejecución y sobre carísimos pues en sólo las ocho leguas entre Barcelona y Villafranca del Panadés se invirtieron 27 millones de reales, eran insuficientes a todas luces para las necesidades de entonces, y más aún para las de lo porvenir; así que tomando cuerpo la idea de formar un plan general, fue aprobado por Real orden de 28 de Noviembre de 1847, no sin que antes se diese principio en 1846 a la carretera de Sallent a Berga, recientemente terminada como carretera de tercer orden, con el nombre de San Fructuoso a Berga, con fondos del Estado».

«Cuanto al plan [...] respecto a su ejecución, si bien la Junta siguió un orden de preferencia preestablecido, sin desviarse más que cuando la revolución de Julio y el azote epidémico, en cambio en las carreteras confiadas a los Gobernadores y a las Diputaciones dominaron las influencias particulares, vestidas con razones de bien público, originando incesantes alteraciones, siendo sobremanera deplorable el comienzo de muchas secciones a la vez, sin orden, concierto ni plan de ejecución, a fin de contentar a varios pueblos y a menudo a particulares, y la supresión de obras de fábrica con el único objeto de aumentar aparentemente la longitud de carretera hecha, originándose verdaderos retrasos y

grandes dispendios». La segona època comença l'any 1857 i acaba amb la revolució del 1868: «Comienza la segunda época en 16 de Septiembre de 1857, fecha en que por Real decreto se modificó el plan de 29 de Octubre de 1848, armonizándolo con la naciente red de ferrocarriles. En este periodo tres entidades intervinieron en la construcción de carreteras: la susodicha Junta [de carreteras de Catalunya], el Estado, que ya en 22 de Julio do 1857 se hizo cargo de todas las carreteras, ordenó la formación de planes y organizó verdaderamente el servicio de Obras públicas, y la Diputación provincial, tomando parte, digamos directa, en la construcción de vías. Continuaron, aunque en menor escala, los defectos que hemos señalado en la época anterior, haciéndose notar el de la influencia militar en algunas vías cuyo trazado es defectuoso desde el punto de vista de los intereses comerciales, como, por ejemplo, el trecho de Vich a Ripoll, en que por la manía de no construir puentes que atravesaran el Ter, resultó excesivamente caro y malo».

Temps precaris d'economia incerta, quan per donar de menjar als aturats les obres públiques eren el recurs més a mà: «en 1863 se desarrolló la crisis que impulsó la inauguración de las obras de este camino [de Cornellà a Fogars de Tordera], continuando con leves interrupciones hasta fines de 1864: en 1865 reanudáronse los trabajos, durando hasta 1868 con una serie interminable de intermitencias y dificultades consiguientes al sistema administrativo y a la sujeción en que se hallaban los empleados del ramo de dar con preferencia ocupación en las obras a los operarios de las fábricas que carecían de trabajo». També passa a la carretera d'Igualada a Santa Coloma de Queralt: «Dióse a ella principio en 1862, cuando la crisis industrial exigió que se diese ocupación a los trabajadores de las fábricas. En el año 1866 hubieron de re-

emprenderse por análogas causas». En aquesta mateixa època també es treballa a la carretera de Mataró a Granollers pel coll de Parpers, pels mateixos motius assistencials. Però els resultats d'aquestes intervencions per «ocupar a los braceros que se hallaban sin trabajo», eren de poca consistència: «se tendía a ejecutar obras de fácil desempeño, lo cual, por otra parte, estaba en relación con la índole de los trabajadores», gent que no era de l'ofici.

Quant a la tercera època, de l'any 1868 al 1877, els trasbalsos polítics d'Espanya a la caiguda de la monarquia no van deixar espai per endegar el país, va ser un temps perdut: «La década comprendida entre 1868 y 1878 no fue, por cierto, de gran desarrollo de obras públicas, por no consentirlo las circunstancias excepcionales por que atravesó la nación. Ninguna cantidad se invirtió en carreteras de primer orden ni de segundo en dichos tiempos. Tocante a carreteras provinciales, aunque se organizó el servicio y se practicaron algunos estudios formales, pocas obras se llevaron a cabo».

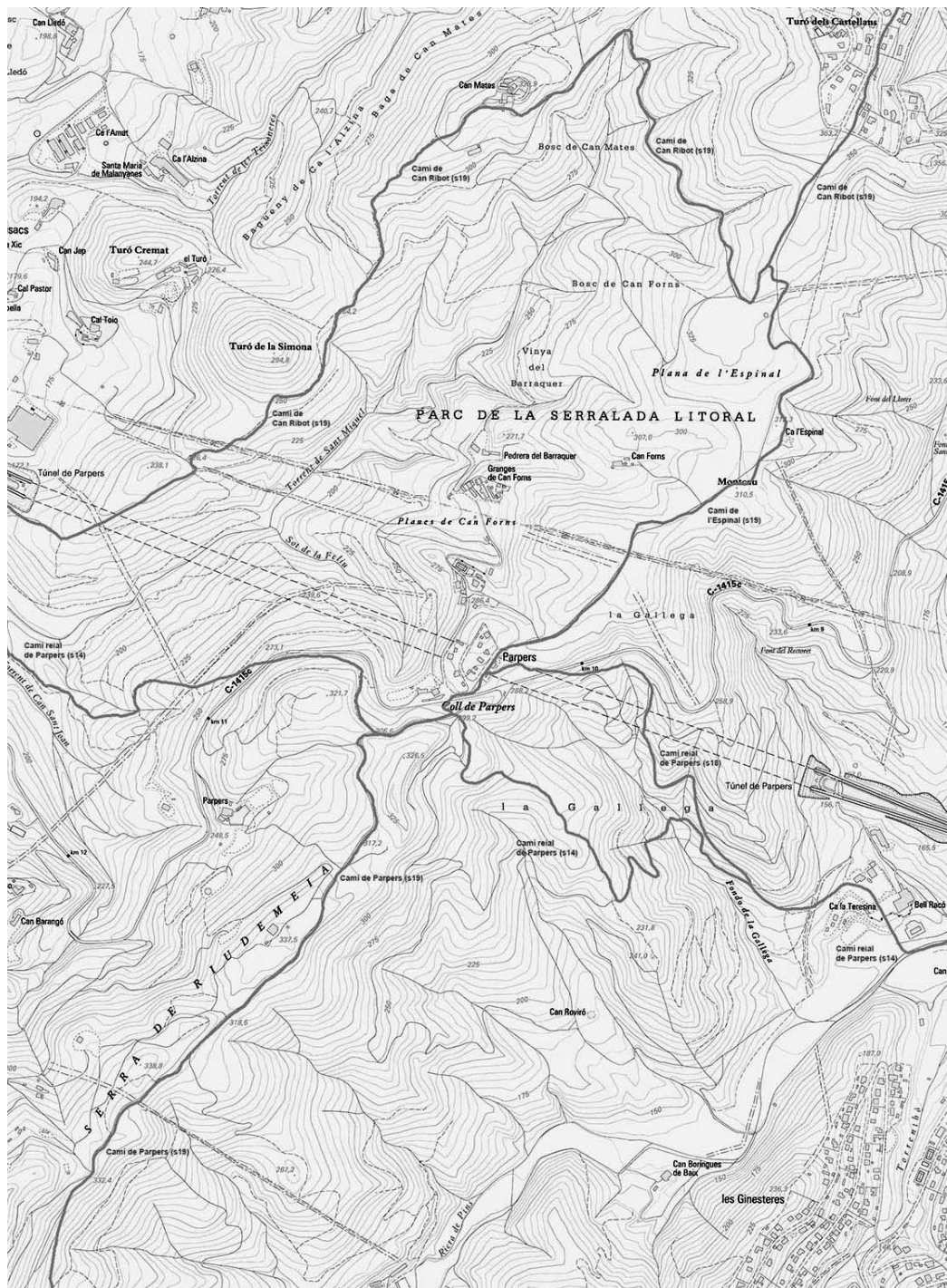
I arribem a la quarta època, la que Melcior de Palau protagonitza: «Era de urgencia suma dar término al desbarajuste técnico-administrativo en que se hallaban las obras provinciales y municipales. La Ley general de Obras públicas de 13 de Abril de 1877 y el Reglamento para ejecución de la misma vinieron con sabio propósito a poner remedio al mal. La circunstancia de ser natural de la provincia y de haber prestado en ella servicios de Ingeniero durante seis años, hicieron que en breve plazo pudiera presentar el plan de carreteras, aún hoy vigente, aprobado en definitiva en sesión de 21 de Agosto de 1878».

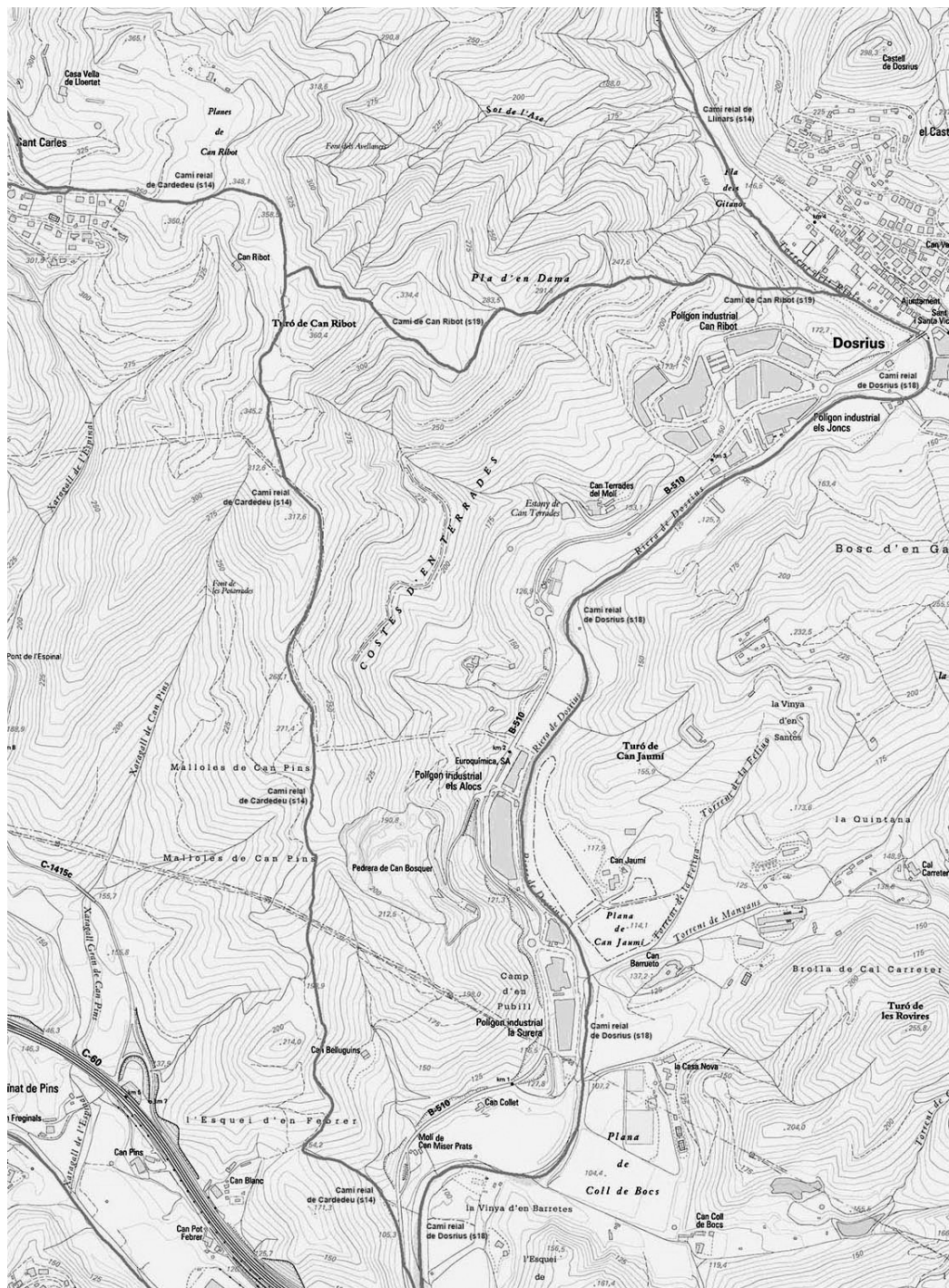
A l'estudi de Melcior de Palau es pot seguir el volum de l'obra feta en l'obertura de noves carreteres que varen començar a civilitzar les comunicacions. Pel que fa al territori que estudiem, les

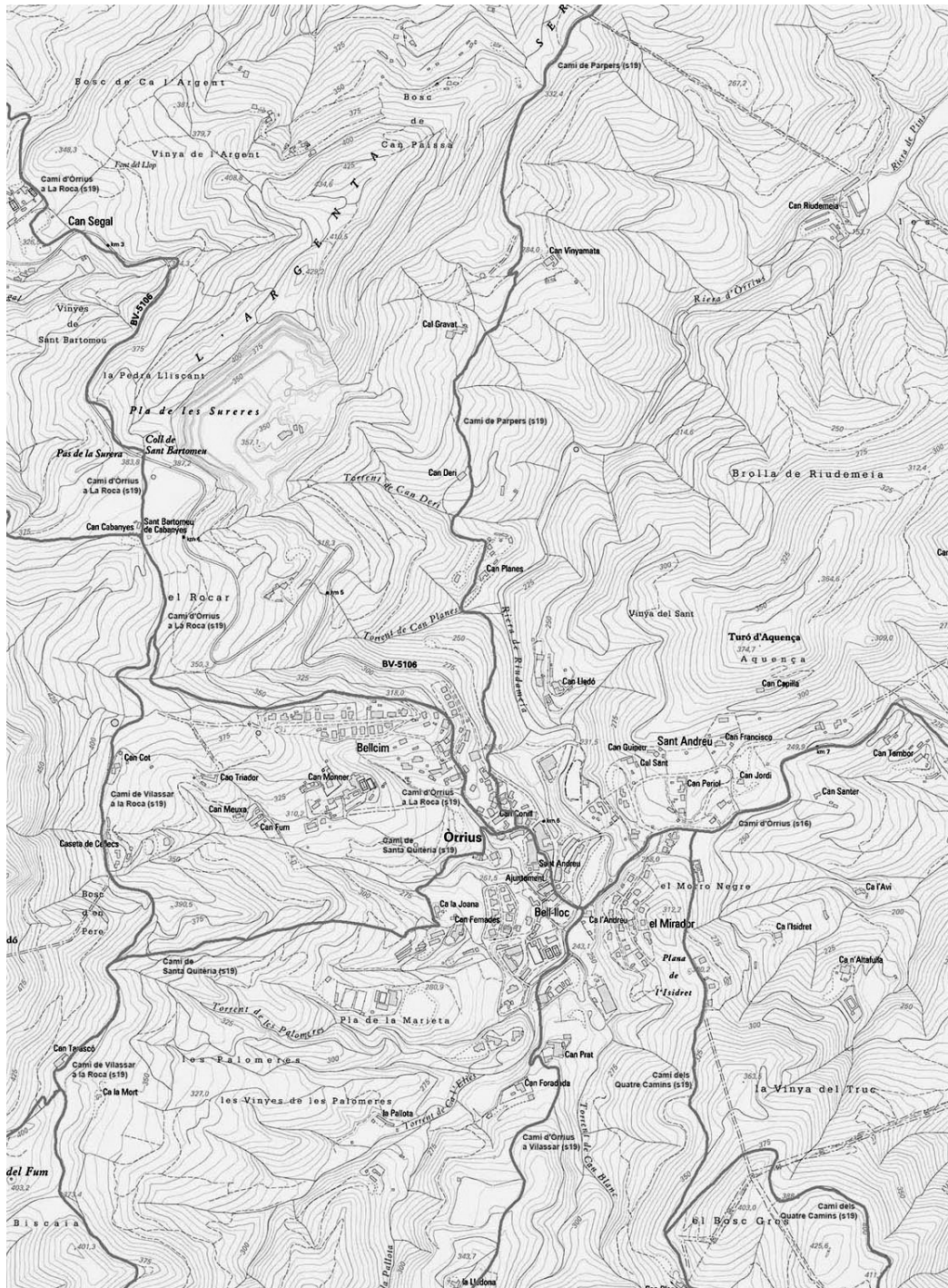
carreteres obertes aquest període varen ser: la de Mataró a Granollers pel coll de Parpers i la Roca; també la desviació cap a Llinars per Dosrius i Can Bordoi; i la d'Alella a Granollers pel coll de Font de Sera, Vallromanes i Vilanova.

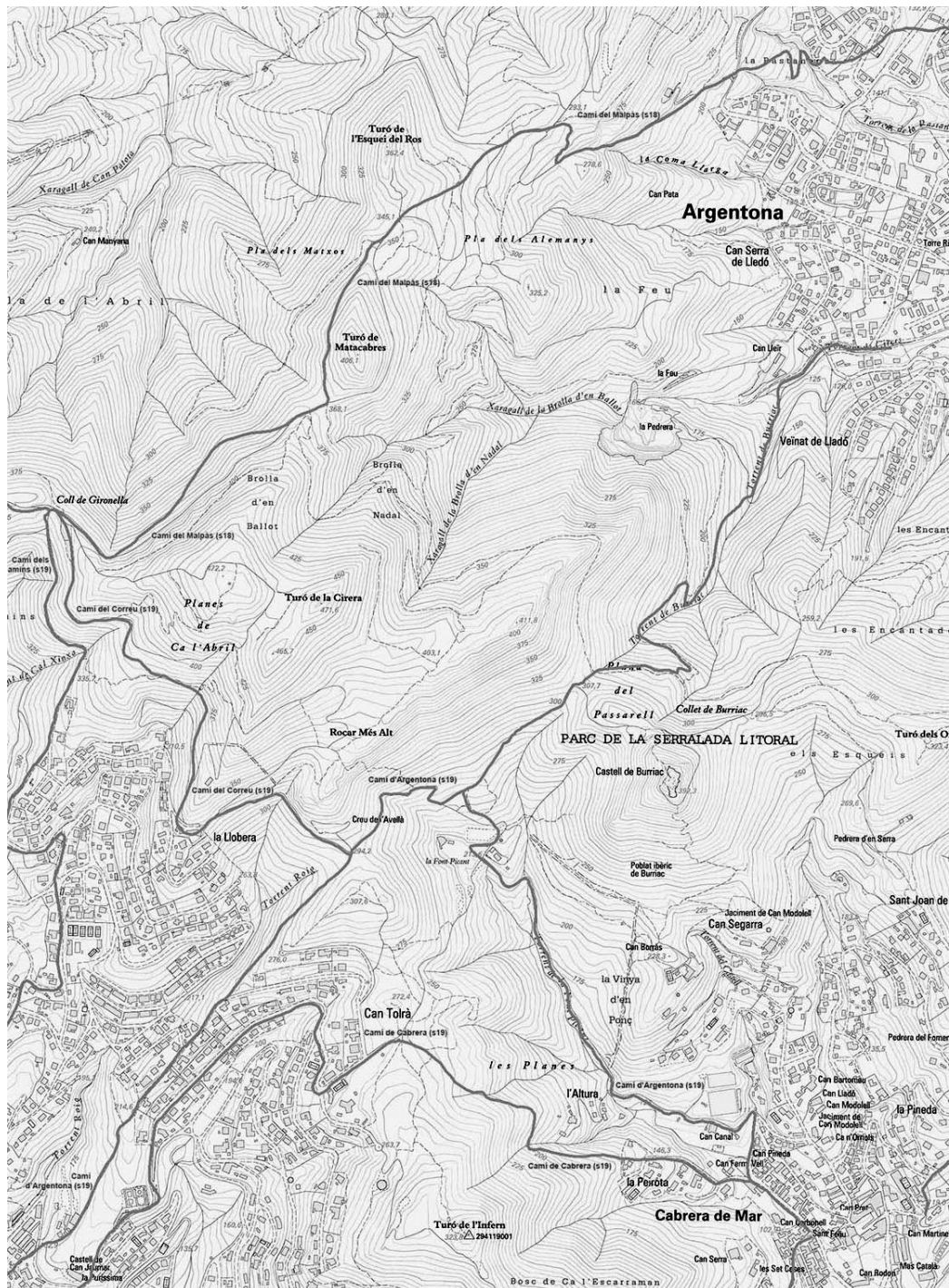
Quan obrim un llibre d'història per saber coses d'aquest temps, la segona part del segle dinou, trobem només noms de personatges polítics, gent que entren en escena i en surten, sovint sense haver deixat res positiu. En canvi, un enginyer com Melcior de Palau, que va canviar de veritat el país, és oblidat. I tampoc no és reconeguda la feina d'altres tècnics, com els enginyers industrials que varen construir les màquines de vapor, les locomotores, els ponts de ferro. La família De Bergue, francesos que varen conèixer el modern utillatge a Anglaterra i s'estableixen a Barcelona, és un d'aquests casos. I tants d'altres que varen treballar en silenci. Els llibres recorden, però, els que varen fer anar l'espasa.

Cartografia

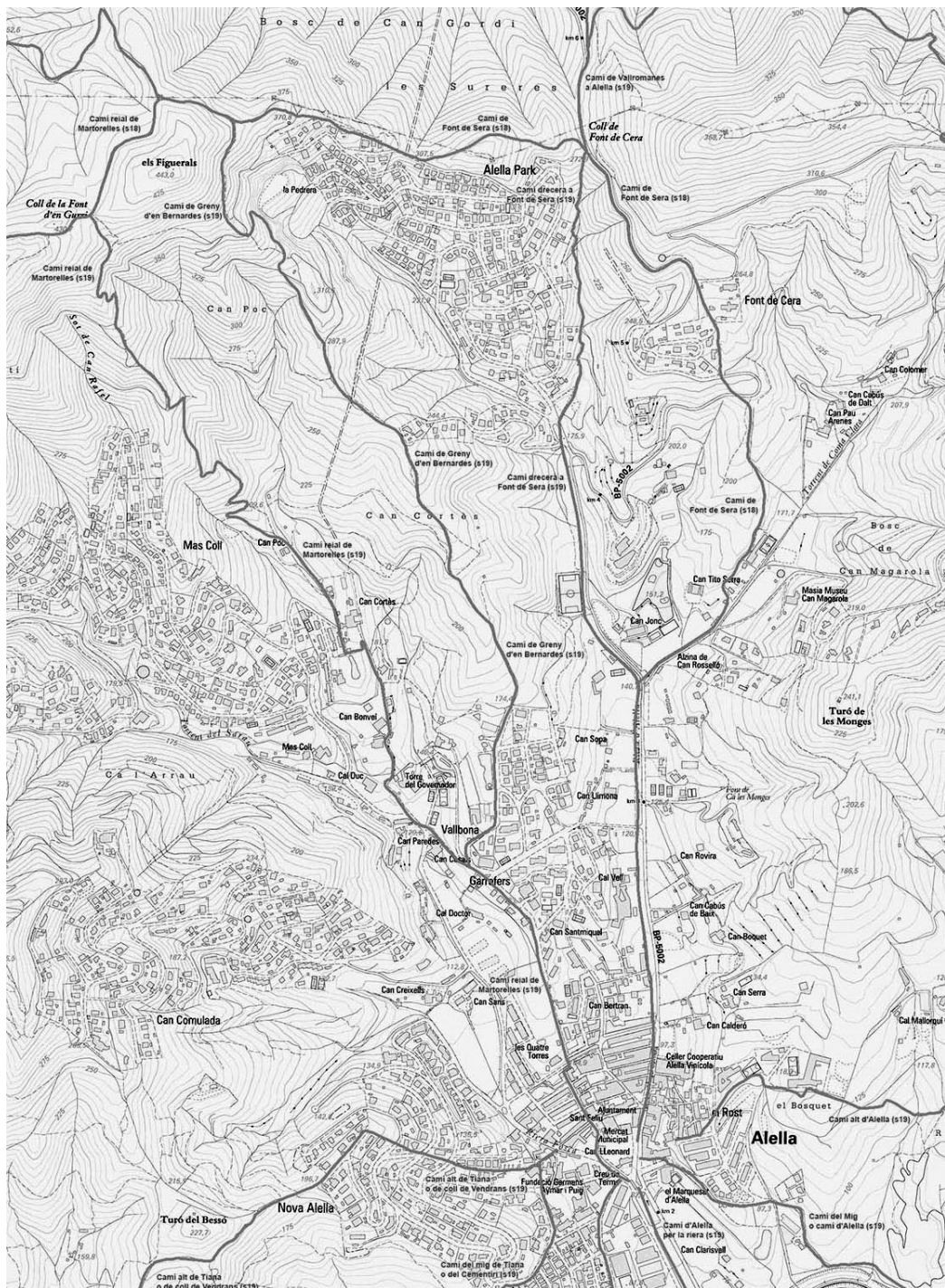

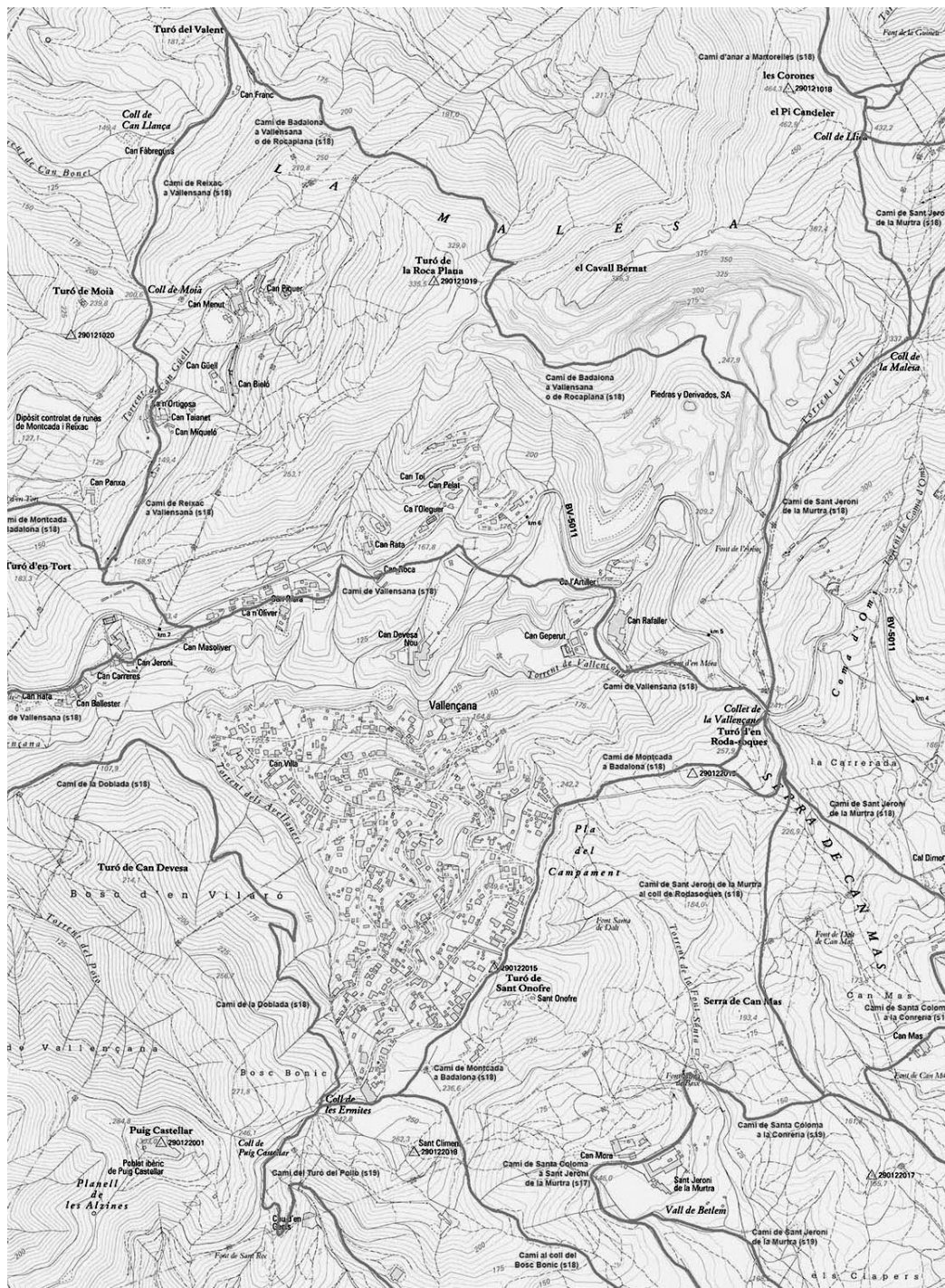

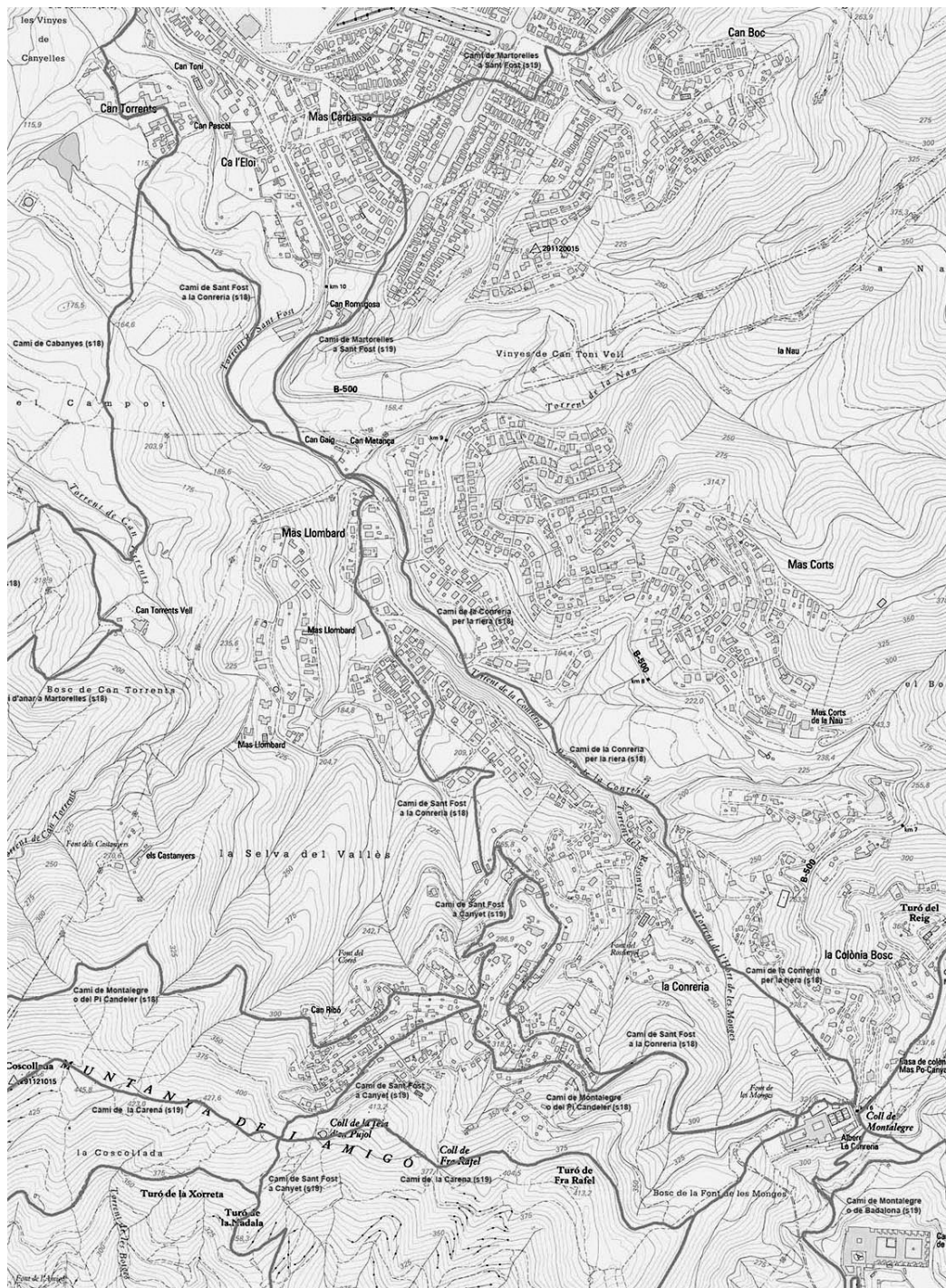

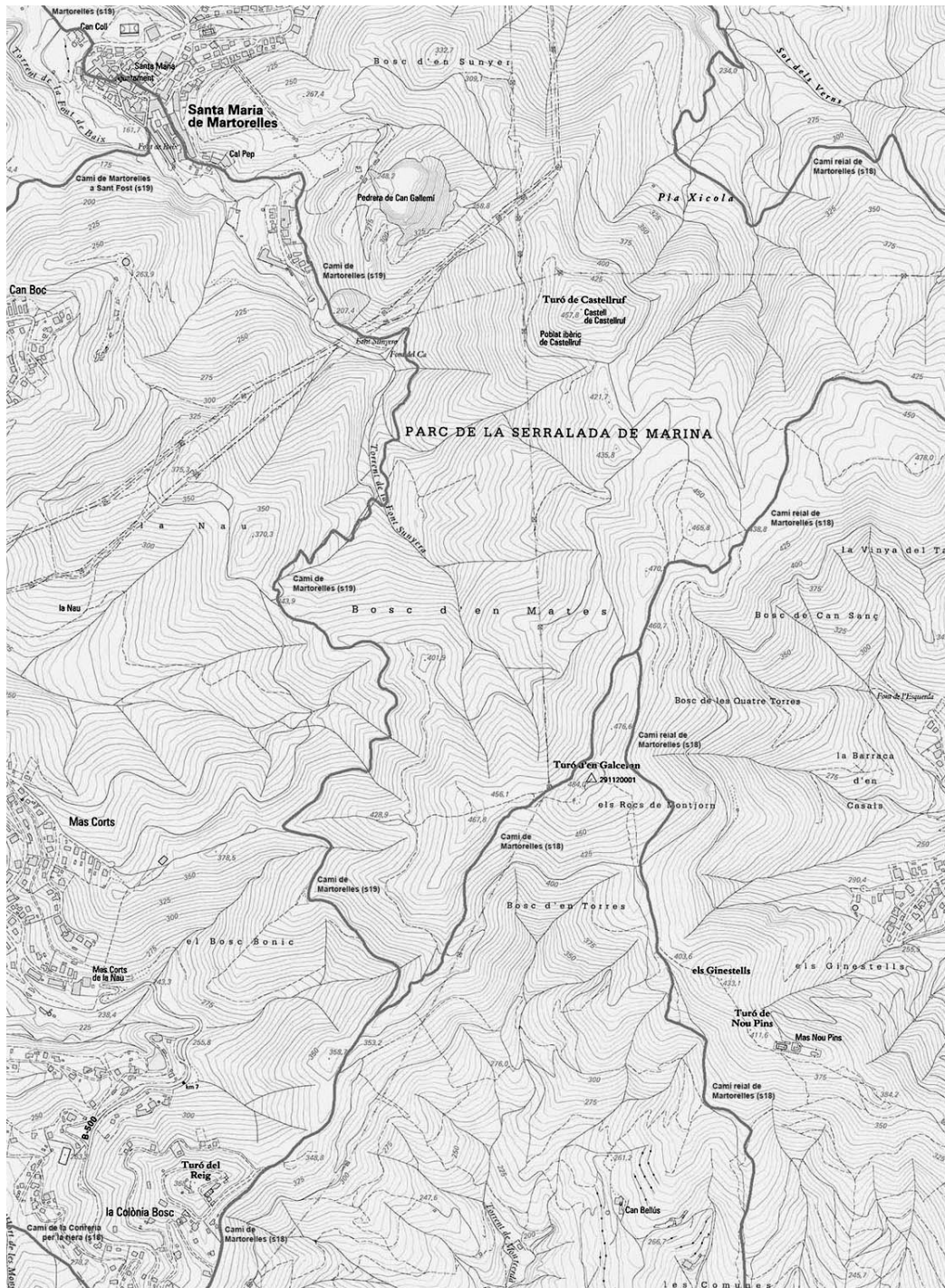

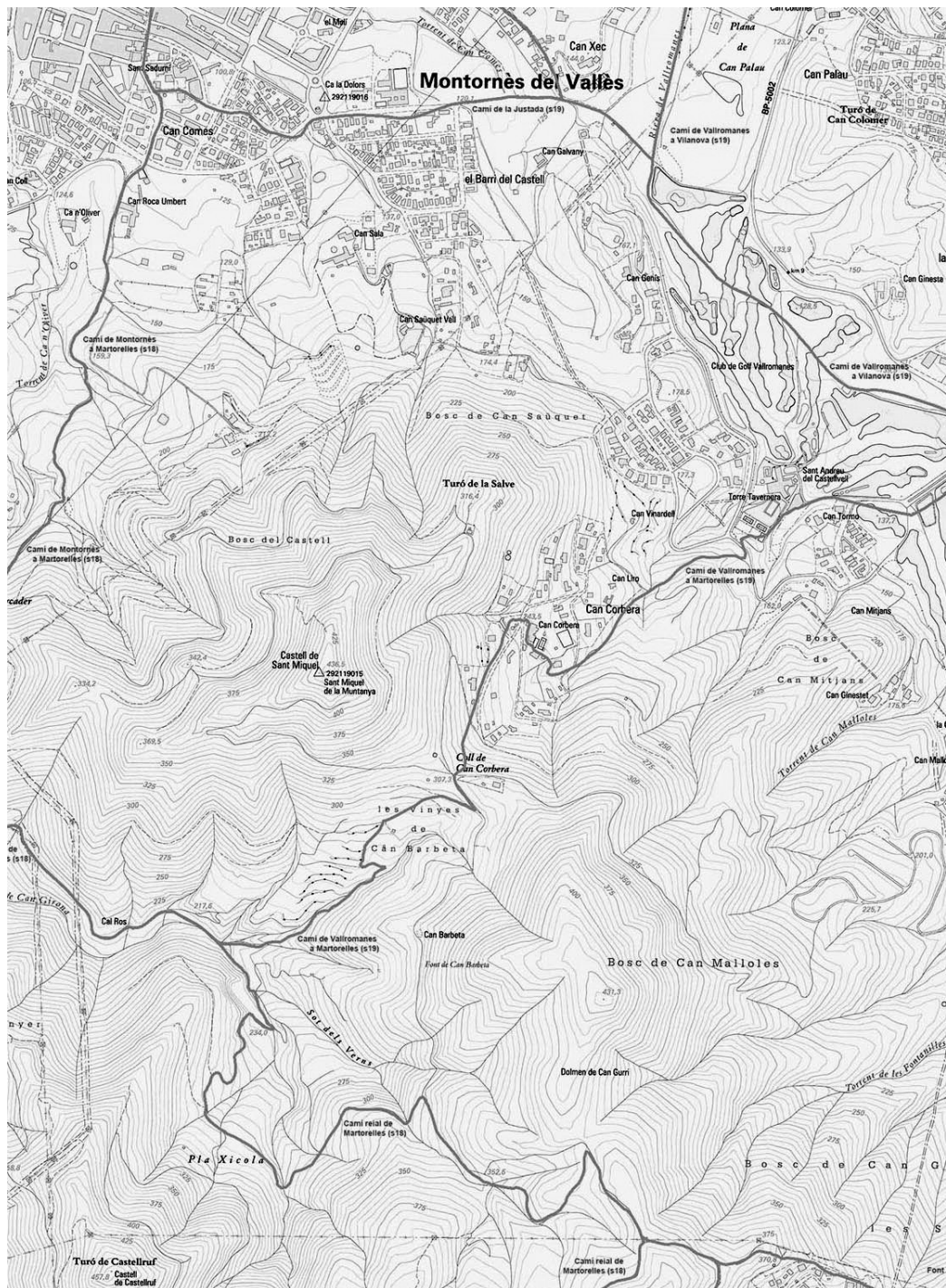

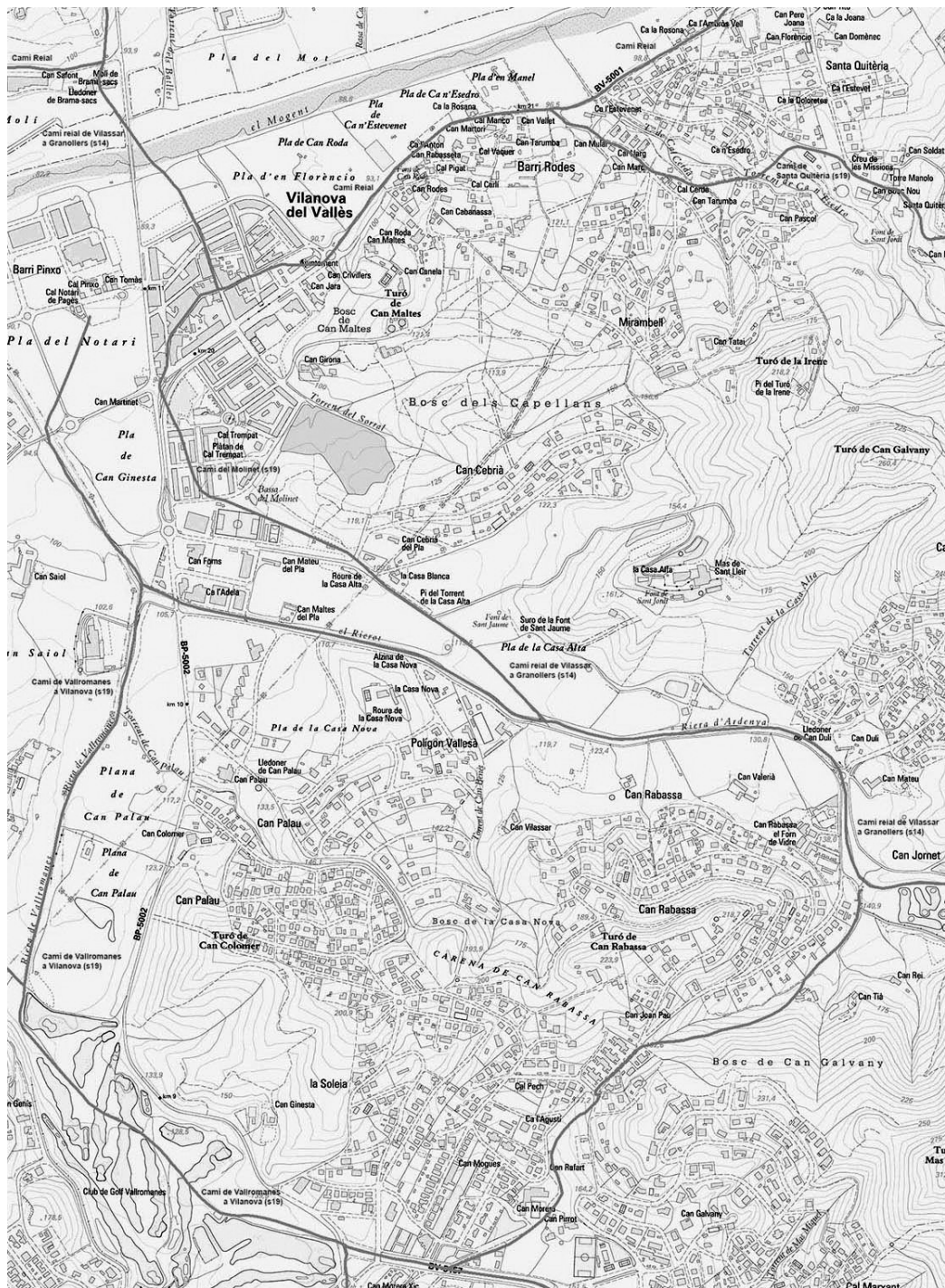

Fonts documentals

Arxius

Arxiu Nacional de Catalunya. Dirección General de Obras Públicas. Prefectura Provincial de Carreteras, caixes 215, 691-215, 691-471, 691-472, 691-473, 691-2015, 691-2016, 691-2051.

Arxiu de Badalona. Documentació cartogràfica diversa.

Arxiu de la Corona d'Aragó. Documentació cartogràfica diversa, mapes de Teià, Tiana, Montalegre, Moncada i Reixac, Sant Fost de Campsentelles.

Instituto Geográfico Nacional. Mapes del Sistema de Información Documental de la División Administrativa de España (Sid-Dae), formats, a la zona que interessa, a inicis del segle vint per tal d'establir els límits legals de les províncies. Mostren molts camins i també topònims ara oblidats.

Mapes de la *Dirección General del Catastro* que conserva la memòria de camins antics ara inexistents i la seva designació.

Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Els mapes històrics i actuals que conserva. I les ortofotos dels vols americans dels anys 1945-1946 i 1956-1957 on es pot veure el recorregut d'alguns dels camins explorats. Quan es varen fer no havia començat el procés d'urbanització que ha canviat el territori, i són un material de primer ordre.

Arxiu Municipal de Tiana. Mapa de Tiana de l'any 1852.

Arxiu de la Diputació de Barcelona. Documentació diversa de formació i inventari de camins. Mapa de camins de Tiana de l'any 1867. Relació de camins del partit de Mataró l'any 1848 (Op.5642)

Prensa

Gran part de la informació ha estat proporcionada per la revista de *l'Associació d'Excursions Catalana* (1878-1890), plena de relats d'excursionistes. I també els butlletins de *l'Associació Catalanista d'Excursions Científicas* (1876-1891), i el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. També algunes de les traduccions de relats de viatgers que ha publicat la revista *Fulls*, del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró.

El Imparcial (10/8/1929).

Algo (Barcelona, 23/6/1934).

Comarca Deportiva (4/12/1967)

Diario de Barcelona (12/4/1842, 20/10/1846, 6/2/1851).

Eco del Comercio (24/5/1841).

El Católico (27/9/1850).

El Clamor Público (25/9/1864).

El Restaurador (Madrid, 27/9/1823).

El Vallès (19/5/1906).

Gent d'Ara (Granollers, 5/3/1922).

Gent Nova (febrer, 1917).

Industria e Invenciones (22/5/1886).

L'Excursionista (31/3/1876, 31/1/1882, 28/2/1882).

La Dinastia (13/3/1900, 15/7/1902).

La Ilustración (20/9 i 25/10/1885).

La Ilustració Catalana (15/6/1890 i 4/8/1907).

La Publicidad (10/10/1879).

La Vanguardia (4/7/1882, 4/8/1893, 19/12/1883, 24/4/1886, 21/5/1905).

La Vanguardia Feminal (25/10/1914).

La Renaixensa (Barcelona, 21/5/1897).

Lluita (Badalona, 25/6/1932).

Revista de Obras Públicas (Madrid, 15/6/1890).

Bibliografia

Memorial del rector Folquer (*Fulls del Museu-Arxiu de Santa Maria de Mataró*, 1978).

Repertorio de todos los caminos [...] por Pero Juan Villuga [Medina del Campo, 1546].

Conde de Darnius. *Guia de los caminos [...] de Cataluña* (Manuscrit, c.1720).

Jardinero de los planetas (Madrid, 1752).

Christopher Hervey. *Letters from Portugal, Spain [...]* (London, 1759).

Juan Antonio de Estrada. *Población general de España* (Madrid, 1768).

Joseph Baretti. *A journey from London to [...] Spain and France* (London, 1770).

Philip Thicknesse. *A year's through France and part of Spain* (Dublin, 1777).

Jean François Peyron. *Essais sur l'Espagne* (Geneve, 1780).

John Talbot Dillon. *Travels through Spain* (London, 1782).

Henry Swinburne. *Travels through Spain in the years 1775 and 1776* (London, 1787).

Arthur Young. *Tour in Catalonia* (London, 1787).

Nicolás de la Cruz y Bahamonde. *Viage de España, Francia e Italia* (Madrid, 1787).

Francisco Zamora. *Diario de los viajes hechos en Cataluña, 1788-1789* (Barcelona, 1973).

Antonio Ponz. *Viaje de España* (Madrid, 1788).

Preguntas y respuestas sobre caminos del corregimiento de Mataró (1788). Carta del mataroní José Antonio Simón a Francisco Zamora (Archivo General del Palacio Real. Madrid).

Joseph Townsend. *Journey through Spain* (London, 1791).

Pierre Nicolas Chantreau. *Lettres écrites de Barcelonne* (Paris, 1792).

Jean François de Bourgoing. *Tableau de l'Espagne moderne* (Paris, 1797).

Antonio Conca. *Descrizione odepórica della Spagna* (Parma, 1797).

Chevalier de Bourgoanne. *Travels in Spain* (London, 1797).

Rafael de Amat (Baro de Maldà). *Calaix de sastre (1769-1819)* (Barcelona, 1994).

Pedro Boada. *Reimpresión y rectificación de los itinerarios [...]* (Madrid, 1803).

Marquès de Laborde. *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne* (Paris, 1806-1820).

Itinéraire de l'Espagne et du Portugal [...] extrait de Bourgoing, Laborde, Antillon (Paris, 1827).

Alexander Slidell Mackenzie. *A year in Spain by a young american* (London, 1831).

Charles Didier. *Une année en Espagne* (Paris, 1837).

Francisco Pi y Margall. *España: obra pintoresca en láminas*. (Barcelona, 1842).

Martin Haverty. *Wanderings in Spain in 1843* (London, 1843).

Richard Ford. *Handbook for travellers in Spain* (London, 1845).

Pascual Madoz. *Diccionario geográfico estadístico histórico de España* (Madrid, 1845).

Adolphe Desbarrolles. *Les deux artistes en Espagne* (Paris, 1846).

Tomàs Bertran Soler. *Itinerario descriptivo de Cataluña* (Barcelona, 1847).

Juan Amich. *Víage a Mataró con el ferro-carril* (Barcelona, 1849).

G.A.Hoskins. *Spain, as it is* (London, 1851).

Émile Bégin. *Voyage pittoresque en Espagne* (Paris, 1852).

José Mª Faquineto. *Sistema de comunicaciones de Cataluña* (Rev. Obras Publicas, 1853).

D.T.Ansted. *Scenery, science and art* (London, 1854).

Henri-Marie Beyle (Stendhal). *Mémoires d'un touriste* (Paris, 1854).

Manuel Salavera y Carrión. *Caminos Vecinales* (Revista de Obras Publicas, 1854).

John Milton Mackie. *Cosas de España or going to Madrid* (Redfield, 1855).

Francisco de Paula Fenech. *Apuntes históricos de una expedición* [Madrid,1856].

Octavia Walton Le Vert. *Souvenirs of travel* (Mobile, 1857).

Jules Lacroix de Marlès. *Gustave, ou le Jeune voyageur en Espagne* (Tours, 1857).

Victor Balaguer. *Guía de Barcelona a Arenys de Mar por el ferrocarril* (Barcelona, 1857).

Francisco de Paula Madrazo. *Impresiones de un viaje a Barcelona* (Madrid, 1858).

Mataró a trozos. Ed. Víctor Balaguer. *Historia de Cataluña. Vol.I* (Barcelona, 1860).

Memoria sobre el progreso de las obras públicas en España en los años de 1859 y 1860 (Ministerio de Fomento, 1861).

Arthur de Grandeffe. *Nouveau guide en Espagne* (Paris, 1864).

Auguste Lannau-Rolland. *Nouveau guide general du voyager en Espagne* (Paris, 1864).

Ernest Chauffard. *Un Mois en Espagne* (Paris, 1865).

Itinerario descriptivo militar de España (Madrid, 1866).

C.S.Cuynat. *La Catalogne. Memoires de l'Academie des Sciences de Dijon* (Dijon, 1871).

Edmondo de Amicis. *Spagna* (Firenze, 1873).

- Henrique Cock. *Relación del Viaje hecho por Felipe II, en 1585 [...]* (Madrid, 1876).
- Pedro Perez. *Mataró (El Viagero Ilustrado)*. Barcelona, 15/2/1880).
- Joaquin de la Llave. *La guerre de montagnes pendant la derniere insurrection carliste en Catalogne, 1872-1875* (Paris, 1881).
- José Juan Jaumandreu. *Melchor de Palau (La Ilustración, 3/7/1881)*.
- José M. Pellicer. *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro* (Mataró, 1887).
- Modesto Martí Solà. *Barcelona y su provincia* (Barcelona, 1888).
- Josep Calonge. *La cartuxa de Montalegre* (La Ilustració Catalana, 15/5/1890).
- Melchor de Palau. *Carreteras provinciales de Barcelona. Estudio Histórico-Crítico (Revista de Obras Públicas)*. Madrid, 15/6/1890); *Carretera de Parpers (Revista de Obras Públicas)*. Madrid, 15/6/1890).
- Francesc Carreras Candi. *Argentona Histórica* (Barcelona, 1891); *Castell de la Roca del Vallés (Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, 1891/1895)*; *Pere Joan Ferrer, militar i senyor del Maresme* (Barcelona, 1892); *Cabrera del Maresme* (Barcelona, 1893); *Excursió als orígens de la riera d'Argentona (Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, 1903/1904)*.
- Alfred Germond de Lavigne. *Espagne et Portugal* (Paris, 1892).
- Luciano Garcia del Real. *Mataró (La Ilustració Catalana, 28/2/1893)*.
- Manuel Rocal. *Jornadas del excursionista* (La Vanguardia, 4/8/1893).
- E.Suñol. *Los montes de San Matheo (La Vanguardia, 21/9/1894)*.
- José Balari i Jovany. *Orígenes históricos de Cataluña* (Barcelona, 1899).
- P.Mauri Ribas. *La vinya morta (L'Avi)*. Barcelona, 23/2/1907).
- François de Tours. *Voyage (Revue Hispanique, octubre, 1921)*.
- F.Ribas. *La Cartoixa de Montalegre al segle XV. (Stvdia Monastica, 1976)*.
- Badalona camina* (Badalona, guions programes radio 2006/07).
- Contingut variat d'un document del S.XVII (Vallès) (Butlletí de la Societat Onomastica, 1985)*.
- José María Milagro. *Fa un segle la xarxa total de camins ...(Espai, 1989)*.
- Xavier Pérez Gómez. *Sant Fost i la Cartoixa de Montalegre (Notes, 1990)*.

Pere Benito i Monclús. *Les parròquies del Maresme a la baixa edat mitjana: una aproximació des de les visites pastorals (1305-1447)* (Mataró, 1992).

Jaume Torrents i Suñol. *Records d'un noi santfostenc (II)*. Campcentelles, 2007).

Joan de Déu Prats. *Llegendes de Barcelona* (Barcelona, 2007).

Josep Ma Toffoli. *La llegenda del tresor de la Cartoixa de Montalegre (La Mallerenga, 2010)*.

Pere Tió i Casas. *Ramon Martí i Alsina, Enric Ferau i Alsina i Tony de Bergue en la Barcelona de la Revolució Industrial*. (*Butlletí de la Real Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 2013, núm. XXVII. Barcelona, 2014).

